

Quintin Hoare
Antonio Gramsci – en politisk biografi

Eng. titel: *Antonio Gramsci, an introduction* (1982)
Översättning: *Gunnar Sandin*. Sv. upplaga 1983

Innehåll

1. Inledning.....	1
2. Ungdom.....	2
3. Intellectuell formning.....	3
4. Socialistisk politik i Turin.....	6
5. Ordine Nuovo, de "röda åren" och PCI's grundande.....	12
6. PCI under Bordiga 1921-23.....	20
7. Det italienska partiets interregnum 1923-24.....	25
8. PCI under Gramsci 1924-26.....	33
9. Fängelset.....	46

1. Inledning

Hösten 1926 hade världens första fascistregim, den italienska, suttit vid makten i fyra år. Dess karaktär var ännu föremål för omfattande diskussioner, inte minst inom det italienska kommunistpartiet och Tredje internationalen. Var den ett specifikt, nationellt fenomen eller förbådaren av en internationell utveckling? Var den en ny sociopolitisk formation eller något som egentligen bara var den italienska motsvarigheten till Rysslands Svarta hundraden efter 1905 eller det arbetarfientliga förtryck som förhärjade den nordamerikanska socialismen under seklets första år eller frikåreerna som understödde Noskes och Scheidemanns socialdemokratiska regeringar i Tyskland efter 1918? Bestämdes dess väsen av dess sociala bas bland städernas småborgerlighet och landsbygdens borgarklass eller av dess roll som ett nytt och brutalare instrument för storkapitalets herravälde?

Till denna osäkerhet om hur fascismen skulle definieras fogades motsvarande osäkerhet om dess stabilitet och historiska utsikter. Det ansågs ännu allmänt av de kommunistiska ledarna att den härskande klassen kunde komma fram till att den fascistiska lösningen var alltför kostsam och växla över till ett socialdemokratiskt alternativ. Uppfattningen om socialdemokratien som "bourgeoisins vänsterflygel" hade allmänt accepterats av bland annat de italienska kommunisterna sedan Kominterns ordförande Zinovjev först lade fram den 1922 (1924 hade det blivit "fascismens vänsterflygel"). Dessutom hade ju fascisterna inte helt undanträngt de borgerliga politiska institutionerna – ja, fortfarande satt det till och med kommunistiska medlemmar i det fascistiskt dominerade parlamentet. Och under den kris som hade åtföljt det fascistiska mordet på den socialdemokratiske parlamentsledamoten Matteotti i juni 1924 hade regimen verkligen förefallit att svikta och dess uppbackare att tveka. Fast egentligen hade den fascistiska makten redan en enormt stark grund att stå på. Den hade installerat ett förtrycksväsen som var ojämförligt grundligare och effektivare än någon tidigare form av reaktion. I slutet av 1925 var det helt klart att alla tankar på att regimen inom en överskådlig framtid skulle splittras genom sina inneboende motsättningar var illusoriska. Under hela 1926 hade Mussolini i själva verket lekt katt och råttor med oppositionspartierna – åtminstone på den juridiska nivån.

På hösten 1926 beslöt Mussolini slutligen att, med ett påstått attentat mot sitt liv som förvägning, göra slut även på det sken av borgerlig demokrati som ännu återstod. Alla kvarvarande oppositionsorganisationer och deras publikationer förbjöds och en ny, omfattande arresteringsvåg igångsattes över hela landet. Till de arresterade hörde Antonio Gramsci. Gramsci var ledamot av parlamentet men regimen var inte längre intresserad av sådana småsaker som parlamentarisk immunitet. Han hade även, sedan augusti 1924, varit det kommunistiska partiets generalsekreterare – fast under sådana politiska förhållanden hemlighölls förstas partifunktionärernas identitet. Han var 35 år. Vid rättegången 1928 avslutade allmänne åklagaren sin plädering inför domaren med det berömda kravet: "Vi måste hindra denna hjärna från att arbeta under tjugo år!" Men trots att Gramsci skulle komma att dö långt innan de tjugo åren var till ända, och med bruten hälsa frigges bara för att få dö på ett bevakat sjukhus i stället för i fängelse, lyckades de som spärrade in honom under den tid som hans fysik stod honom bi inte hindra hans hjärna från att arbeta. Produkten av dessa år av långsam fängelsedöd var 2 848 sidor handskrivna anteckningar som efter hans död smugglades ut från sjukhuset och Italien.

Denna biografi ska inte försöka sig på någon allmän tolkning av Gramscis anteckningar från fängelset utan koncentrerar sig i stället på att kort skissera de politiska och intellektuella

erfarenheter som oundvikligen bildade bakgrund och utgångspunkt för Gramscis författarskap i fängelset.

2. Ungdom

Antonio Gramsci föddes 1891 i den lilla sardinska staden Ales. Hans far kom ursprungligen från Neapel och hade tänkt bli advokat. Men hans egen fars, en karabinjär-överstes, död innebär att han måste överge sina studier. Han fick arbete som notarie i den lilla sardinska staden Ghilarza. Där träffade han Gramscis mor som var dotter till en infödd skatteuppsyningsman och som hade den i ett område med nittioprocentig analfabetism sällsynta förmågan att kunna läsa och skriva. De ambitioner som paret kan ha haft för sina barn krossades dock hårdhänt när fadern 1897 utan lön suspenderades från sitt arbete, misstänkt för tagande av muta. Det spelar inte så stor roll hur skyldig han var till anklagelserna, som otvivelaktigt motiverades av hans opposition mot det lokalt makthavande partiet – korrruptionen är ändå endemisk i den typen av samhällen. Det väsentliga är att Gramscis mor från 1898 till 1904, då hennes man frigavs ur fängelset och fick ett nytt om än sämre arbete, tvingades att ensam uppfostra sina sju barn under skärande fattigdom, utan andra inkomster än sina knappa förtjänster som sömerska och avkastningen från försäljningen av ett litet stycke jord.

Antonios hälsa var ytterligare ett problem. Han hade en ryggradsdeformation som läkarna sökte bota genom att under långa perioder låta honom hänga från en bjälke i taket, och som vuxen blev han puckelryggig och knappt halvannan meter lång. Han led även av invärtes sjukdomar som nästan vållade hans död vid späda år, återuppträdde under hela hans vuxna liv tillsammans med svåra nervösa komplikationer och slutligen ledde till hans död vid 46 års ålder.

1898 började Antonio skolan i Ghilarza men efter elementarskolan avbröts hans utbildning några år eftersom ingen av hans bröder hade några inkomster och han måste ge sig ut i arbete. Hans fars frigivning möjliggjorde för honom att återvända till skolan, i den närliggande staden Santulussurgiu. Det var en skrämmande dålig skola men ändå lyckades han 1908 att genom flit och med hjälp av sin bildade hembakgrund klara inträdesprovet till gymnasiet i Cagliari.

I Cagliari bodde han hos sin äldre bror Gennaro som nu var lägre tjänsteman och nyss hade återvänt från sin militärtjänst i Turin. Gennaro, vars erfarenheter på fastlandet hade gjort honom till aktiv socialist, hjälpte till att inviga Antonio i politiken och brukade från 1906 skicka socialistiska broschyrer till sin yngre bror därhemma. Ett lika formativt inflytande kom från den sociala protestvåg som samma år drog fram över Sardinien och brutalt slogs ner av trupper från fastlandet. Den form som förtrycket tog sig, både militär och juridisk, blev en kraftig stimulans för den sardinska nationalismen och det var till den saken som Gramsci först anslöt sig. Erfarenheterna från arbetarrörelsen i Turin skulle få Gramsci att överge sin anslutning till den rena nationalismen, men han förlorade aldrig det engagemang som hade inympats i honom under dessa unga år för bondefrågorna och den komplicerade dialektiken mellan klassmässiga och regionala faktorer. En enda kvarvarande uppsats från hans skoltid i Cagliari visar också honom redan på väg från en sardinsk till en internationalistisk och antikolonialistisk ståndpunkt, lika våldsamt i hans motstånd mot den europeiska imperialismen i Kina som i upprepanandet av vad som (mindes han 1924) var hans skoltids favoritparoll: ”Släng fastlänningarna i sjön!”

1906 hade fastlandstrupper kallats in för att kväsa de sardinska bönderna. Längre fram skulle Gramsci emellertid upptäcka myntets andra sida – sardinska trupper som användes till att hålla de turinska arbetarna i schack. Allmänt sett tenderade konflikterna mellan det

industriella "Norden" och det agrara "Södern" att fördunkla de mera grundläggande klassfrågorna. Sedan 1887 hade Norditaliens växande industri gynnats av en protektionistisk politik som utestängde det utländska kapitalet och tryggade dess dominans över hemmamarknaden. Denna protektionism utgjorde basen för faktisk intressegemenskap mellan det industriella storkapitalet och de reformistiska arbetarorganisationerna – en intressegemenskap gynnad av den politik som fördes av Giovanni Giolitti, den dominerande borgerlige politikern under åren före första världskriget. Men dess inverkan på det agrara Italien var, om man bortser från de nord- och mellanitalienska spannmålsproducenterna, ödesdiger. Bönderna kunde inte längre exportera sina produkter samtidigt som de tvingades köpa den italienska industrins produkter i stället för de långt billigare varorna från mer utvecklade industriländer. Detta var den viktigaste grunden till vad som skulle bli den "syd-italienska frågan". En konsekvens var att den socialism som spreds i Syditalien och på öarna inte var socialismen hos PSI (det italienska socialistpartiet) och fackföreningarna utan en blandning av socialistiska och liberala teorier som kan ledas tillbaka till Carlo Piscanes idéer och verksamhet under den italienska återföreningen, och som under perioden före första världskriget främst propagerades av Gaetano Salvemini. Det var nästan säkert denna "meridionalism" som var Gramscis allmänna politiska ståndpunkt när han 1911 kom till Turin. I synnerhet Salvemini, en gammal socialist som hade gått ur partiet för dess reformism och likgiltighet för agrara och syditalienska frågor, skulle utöva ett viktigt intellektuellt inflytande över Gramscis politiska utveckling.

1911 vann Gramsci, som hade lyckats ta igen förlusterna till följd av sin dåliga och avbrutna första utbildning, ett stipendium för fattiga sardinska studenter vid universitetet i Turin. Han examinerades samtidigt som en kommande studentkamrat och medkommunist, Palmiro Togliatti. Stipendiesumman var eländigt knapp, och kyla och felnäring gick illa åt Gramscis redan ömtåliga hälsa. 1913-15 var han svårt sjuk den mesta tiden och tvingades slutligen överge sina studier trots sina talanger, särskilt för filologi och språk i allmänhet och trots att han uppmuntrades av åtskilliga bland sina lärare. Det var dock ett ännu viktigare skäl än hans omöjliga personliga situation som slutligen fick honom att lämna universitetet. Det var hans växande politiska engagemang.

3. Intellektuell formning

Det var under åren vid Turins universitet som Gramsci för första gången kom i allvarlig kontakt med sin tids intellektuella värld. Det liberala Italiens brister hade även i borgerliga kretsar skapat en viss popularitet för socialistiska idéer, och många av professorerna vid universitetet hade kontakter med den socialistiska rörelsen. Viktigast bland dem var Umberto Cosmo, litteraturhistoriker och Dantekännare, som Gramsci blev vän med men senare skulle kritisera för det borgerliga sättet i hans anknytning till arbetarrörelsen, och Annibale Pastore vars föreläsningar i marxism Gramsci beivrade. Här fick han kontakt med den specialiserade form av hegelianiserad "praktikens filosofi" som han ända fram till sitt arbetslivs slut skulle ha ett tvetydigt kritiskt förhållande till.

Uttrycket "praktikens filosofi", i dag bäst känt i samband med Gramscis *Fängelseteckningar* där han använde det dels för dess egen skull och dels som en omskrivning för att lura censorn, infördes till Italien av Antonio Labriola, Italiens ende teoretiske marxist av någon bestående betydelse före första världskriget. Labriola, död 1904, var en filosof och historiker som nått fram till marxismen och sitt deltagande i den socialistiska rörelsen rätt sent i livet och som hade med sig klara drag av en hegeliansk intellektuell formning. Han såg marxismens kärna som dess unika förbindelse mellan teoretisk och praktisk verksamhet och bibehållna enhet mellan filosofi och historia. Han skilde sig från den hegelska skolan främst

genom sin betoning av de konkreta förhållandenas primat över medvetandet. Labriolas idéer, särskilt de om historietolkningen, var ytterst inflytelserika men huvudsakligen i intellektuella kretsar och ofta i en förvrängd form som accentuerade deras latent idealism på bekostnad av den materiella basen. Särskilt uttrycket ”praktikens filosofi” kom in i språkbruket hos en specifikt antimaterialistisk strömning vars viktigaste företrädare var Rodolfo Mondolfo och, mera marginellt, Giovanni Gentile.

Gentiles roll i den italienska marxismens utveckling begränsades till ett ting, nämligen hans översättning, den första italienska, av Marx' *Teser om Feuerbach* som han idealistiskt tolkade till att handla om kunskapsprocessen och inte om den verkliga världen och människans förhållande till denna. Gentiles kurtis med marxismen var kort och ytlig. Hans teori om praktiken urartade snart till en filosofi om den ”rena handlingen” med voluntaristisk och protofascistisk inspiration. Han blev senare en av fascismens viktigaste ideologer och avrättades av partisanerna under motståndskampen.

Mondolfo var en långt mera seriös person och efter Labriolas död den italienska marxismens ledande filosof. Hans viktigaste bidrag till marxismen låg i hans försök att driva in en kil mellan den ”filosofiske” Marx och den mer empiriske Engels. Mondolfo och hans skola var även i hög grad ansvariga för den idealistiska uttolkningen av Labriola. Den för Labriola, Mondolfo och Gramsci gemensamma användningen av uttrycket ”praktikens filosofi” har fått vissa kommentatorer att förutsätta en gemensam idealistisk matris för de tre tänkarna. Det är en åsikt som måste behandlas med försiktighet. I ett avseende står Gramscis mogna tänkande i överensstämmelse med Mondolfos idéer och det är det ständiga underskattandet av det materialistiska inslaget i Marx' arbete, som åtminstone hos Gramsci ersätts med ett betonande av ”immanentismen” och eliminerande av metafysiken. På det hela taget visar sig Gramsci emellertid kritisk till Mondolfo och angelägen om att återupprätta Labriolas egentliga marxism mot både de marxister som kritiserat denne för idealism och de idealister som försökt lägga beslag på honom för egen räkning. Sant är att Mondolfos syn på marxismen under dessa ungdomsår trängde in i Gramscis egen kultur, men som denne själv påpekade på tal om Marx bör man göra en skillnad mellan en författares personliga filosofiska kultur – det som han läst, absorberat och kanske förkastat under olika perioder av sitt liv – och hans alldeles egna filosofi.

Ett långt viktigare filosofiskt och kulturellt inflytande fick Gramsci under sina unga år från Benedetto Croce. Croce hade varit lärjunge till Labriola och under en kort period, mellan 1895 och 1900, erkänt sig som marxist. Han avföll snart, förklarade marxismen vara användbar endast som ”enkla regler för historiska studier och historisk forskning” och förkunnade på sitt karaktäristiskt arroganta sätt ”den teoretiska marxismens död i Italien” som sammanfallande med hans eget avfall. Croces inflytande på hela den italienska kulturen fram till i dag kan inte överskattas. Trots att han övergett marxismen fortsatte många av hans idéer att slå an en sträng hos många vänsterintellektuella under den förfascistiska perioden, särskilt hans sekularism och hans opposition mot den förut förhärskande positivistiska ideologin. Politiskt sett var hans roll hela tiden tvetydig. Hans krav på etisk förnyelse hade farliga övertoner vilket hans stöd för Mussolini i början av tjugotalet skulle visa. Men hans fortsatta förbindelse med den franske syndikalistiske teoretikern Georges Sorel bidrog till att vidmakthålla illusionen om att detta kunde vara en filosofi för vänstern.

Gramsci skulle vid en tillbakablick på sin studenttid komma att självkritiskt beskriva sig som under ungdomen utrustad med ”croceanska tendenser”, och många av hans tidiga artiklar har en markant croceansk klang. Detta Croces personliga om än kulturellt förmedlade inflytandet

på Gramsci måste nog skiljas från den inställning som framgår ur *Fängelseanteckningarna*, där Croce mera objektivt betraktas som filosof och dominerande personlighet i den samtida kulturen. Mycket av Gramscis filosofiska anteckningsböcker ägnas åt en sträng kritik av den croceanska filosofin i förhållande till marxismen. I fängelseskritikerna nämner han hela tiden behovet av att bekämpa croceanismen både som utbredd ideologi och specifikt filosofiskt system. Stundom ger han Croce rollen av Dühring, att polemiskt krossas, men oftare ser han honom jämförbar med Hegel, som en tänkare vars verk man kan dra nytta av i kampen för att förnya det marxistiska tänkandet och frigöra det från positivistiska utväxter.

Kärnan i Gramscis senare kritik av den croceanska filosofin gäller dennes reduktion av historiens rörelse från en kamp mellan motsatser till en rent begreppsmässig dialektik, ”distinktionernas dialektik”. Även om ett sådant schema enligt Gramsci kunde ha sin filosofiska plats i ett samhälle där de verkliga konflikterna hade eliminerats och där enheten mellan kunskap och varande, omöjlig i ett klassamhälle, äntligen hade förverkligats, var det oförmöget att beskriva den faktiska, konkreta karaktären hos en historia som i grunden bestämdes av klasskampen. Detta upphöjande av den reella historien till de åtskilda begreppens eteriska rike åtföljdes i den croceanska filosofin av ett radikalt förnekande av politiken. Det croceanska systemets fyra åtskilda ”kategorier” ger plats för existensen av fyra vetenskaper: estetik, ekonomi, logik och etik, som svarar mot eftersträvandet av i tur och ordning det sköna, det nyttiga, det sanna och det goda. Politiken kan enligt denna uppfattning endast vara en sammansatt storhet, en ren ”passion” utan filosofiskt värde. I Gramscis tänkande framstår politiken däremot, filosofiskt sett, som den centrala mänskliga verksamheten, det medel genom vilket det enskilda medvetandet förs i kontakt med den sociala och biologiska världen i alla dess former.

Den kritik som Gramsci utsätter den croceanska idealismen för i *Fängelseanteckningarna* motiveras emellertid mindre av ett abstrakt intresse för att uppvisa dess intellektuella brister än av en insikt om behovet att tillintetgöra det inflytande som croceanismen och Croce själv hade på det italienska kulturella och även politiska livets alla aspekter. Även om mycket av det som Croce sade och gjorde under perioden fram till första världskriget kunde sägas ha ett positivt värde – hans vänstersympatier, hans omvärdering av den italienska kulturens ”romantiska” tradition från Vico över De Sanctis fram till samtiden, hans motstånd mot den aktuella positivismen – hade fascismens framväxt och Croces tvetydiga inställning till den gjort hans roll skadlig och reaktionär. I motsats till Gentile spelade Croce inte någon direkt och aktiv roll i utarbetandet av den fascistiska kulturpolitiken och lyckades även skaffa sig intellektuellt anseende genom sitt undandragande från det offentliga livet efter 1926. Men faktum kvarstår att han från början faktiskt stödde regimen och att den teoretiska karaktären hos hans senare opposition var sällsynt fadd och avpolitiserad. Dess effekt på de intellektuella skikt som stod under croceanskt inflytande var i bästa fall att inspirera till ett visst avståndstagande från den fascistiska vulgariteten, men oftare uppammade den i förhållande till regimen en ”urskuldsamhet” som var långt mera omfattande än den som Hegels påstådda förhållande av den preussiska monarkin gav upphov till.

Kriget och fascismen utgjorde ett hårdhänt lackmusprov på många andra progressiva och avantgardetillhöriga intellektuella och konstnärer än Croce. Till dem som stödde eller åtminstone samtyckte till regimen hörde d'Annunzio, Pirandello, futuristpoeten Marinetti med de flesta av sina lärjungar, meridionalisten Prezzolini, tidigare redaktör för *La Voce*, Mario Missiroli och oräkneliga andra. Många av dessa hade varit viktiga för Gramscis kulturella formning vid en tid då de innehade framskjutna positioner i Italiens kulturella värld och innan

Gramscis egen marxism hade mognat och fått sin slutgiltiga form. Inte bara Gramsci utan hela *Ordine Nuovo*-gruppen av kommunister i Turin hade påverkats av förkrigsårens kulturella oro, och det är ett tecken på den italienska situationens komplexitet och förvirring att en grupp som futuristerna, vilkas ryska motsvarigheter under Majakovskij hade spelat en ledande roll i det sovjetiska avantgardets formning, i Italien skulle urarta till fascismens eftersägare. Hur det än må vara med detta skulle hela frågan om de italienska intellektuella, deras provinsialism, deras kosmopolitanism, deras roll i kyrkans och statens maktstruktur (särskilt i Syditalien) bli en huvudfråga för Gramscis tänkande i fängelset. Hans kritik är aldrig sekteristisk. Den utgår från en realistisk bedömning av den italienska intelligentians objektiva svaghet och vill tillgodogöra sig de idéer och krafter som kan bidra till bildandet av ett ”nationellt-folkligt” medvetande i samband med proletariats växande makt. Inte ens den croceanska idealismen med sin påtagligt antifolkliga inriktning avfärdades helt, och de drag hos den som hade gjort positivt intryck på Gramsci i hans ungdom lyfts fram och används, till och med som hjälpmedel i kritiken av den ortodoxa marxismen.

4. Socialistisk politik i Turin

När Gramsci kom till Turin var staden Italiens röda huvudstad – Gramsci skulle kalla den Italiens Petrograd – platsen för dess mest utvecklade industri och framför allt Fiat. Vid krigsslutet skulle Fiat komma att bli den största traktorproducenten i Europa. Arbetarantalet ökade från 4 300 år 1913 till 20 000 år 1918, och från 1915 exporterade man stora mängder pansarfordon och flygplan till alla ententeländer. Folkmängden i Turin växte från cirka 400 000 år 1911 (20 procent industriarbetare) till över 500 000 år 1918 (30 procent industriarbetare) – och detta trots det faktum att mellan 5 och 10 procent av befolkningen fanns i armén och därför inte var med i 1918 års siffra. Cirka 40 procent av den turinska arbetarklassen utgjordes av kvinnor, och de var förtruppen i alla de stora proletära resningar som skakade staden mellan 1912 och 1920.

En följd av den turinska kapitalismens specifika karaktär var att staden i motsats till landets andra större industristäder var rätt nöjd med den högkonjunktur som man upplevde 1914-15 och därför uppmuntrade den neutralitetspolitik som Giolitti förespråkade. Det var framför allt den tunga industrin – järn, stål, kol, sjöfart – som hade att vinna av kriget. Men bomulls- och yllefabrikerna som ännu stod för den långt största delen av Turins industri samt fordonsindustrin som snart skulle överflygla dem var alla så överhopade av order från de krigförande ententeländerna, att de inte såg något behov av direkt ingripande i kriget. De hade sugit upp all ledig arbetskraft de kunde få fatt i bland de nya inflyttarna och särskilt bland kvinnorna, de led brist på kvalificerad arbetskraft och var framför allt inriktade på att införa nya, produktivitetshöjande metoder – den taylorism som både Lenin och Gramsci visade så stort intresse för – och att så långt som möjligt upprätthålla den industriella freden.

Den senare uppgiften var nog så svår. Tunns proletariat var det mest utvecklade och stridbara i Italien. Redan 1904-06 hade det visat stark solidaritet och beredskap att ge sig ut på gatorna. Trots att det 1907 led en serie svåra nederlag som följdes av de år då Giolittis ”industrifred” stod på sin höjdpunkt och den samarbetsvilliga fackföreningsrörelsen växte snabbt, gav sig metallarbetarna (de oorganiserade!) år 1912 ändå in i en strejk ”till det bittra slutet”. Den besegrades efter 75 dagars kamp men metallarbetarna kom tillbaka – denna gång under ledning av en fackförening, FIOM – på våren 1913 och vann efter en 93 dagar lång strejk en avgjord seger (delvis tack vare regeringens ingripande mot arbetsgivarnas farliga oförsonlighet). Dessa strider utgjorde bakgrunden till Gramscis första år i Turin. De vann honom över från hans ynglingaårs meridionalism, visade att det var arbetarna som trots de reformistiska

ledarnas samarbetspolitik var de norditalienska industriföretagarnas verkliga fiende och att de därför var potentiell allierad med och ledare för de syditalienska bondemassorna. När kriget närmade sig och efter dess utbrott blev tunnproletariatets kamp än mer omfattande och på samma gång mer politisk. De avgörande stadierna i denna utveckling var generalstrejken i juni 1914 efter det blodiga nedslåendet av en krigsfientlig demonstration i Ancona, de väldiga demonstrationerna mot kriget och generalstrejken i maj 1915 och framför allt upproret i augusti 1917.

När Gramsci kom till Turin, var det två personer som hade dominerande inflytande över den yngre generationen av socialister, dels Salvemini, dels Mussolini som var erkänd ledare för partiets vänsterflygel och redaktör för partitidningen *Avanti!*. Salveminis lidelsefulla korståg mot de reformistiska arbetarledarnas likgiltighet för de syditalienska böndernas tunga börda har redan diskuterats. Han hade våldsamt motsatt sig den imperialistiska expansionen i Libyen 1912 och pryglats upp av regeringens hejdukar. Hans tidning hette Unità med syftning på den verkliga, jämlikhetsbaserade enhet mellan nord och syd som återstod att kämpa för. Åratal senare, 1923, föreslog Gramsci samma namn för PCI:s (det italienska kommunistpartiets) nya organ ”för ... vi måste ge särskild vikt åt den syditalienska frågan”. Mussolinis inflytande var lika stort. Han hade varit lika hård kritiker av Libyenexpeditionen och de reformistiska partifunktionärernas passivitet, skrev i sorelska ordalag, förhärligade masskampen och generalstrejkens möjligheter som vapen i klasskriget. Under denna period var han även en lidelsefull motståndare till alla former av militarism. Hans ungdom och viljestyrda temperament vann den yngre generationens beundran och lojalitet, något som han förverkade 1914 när han blev förespråkare av en italiensk intervention i kriget.

Ska man förstå den italienska socialismens komplicerade inre liv under dessa år är det väsentligt att understryka, att själva partiet bara var en av de aktiva krafterna. Den socialistiska fackföreningsrörelsen (CGL), de socialistiska parlamentsledamöterna, de socialistiska kommunfullmäktigeledamöterna och de mäktiga kooperativa institutionerna var inte underkastade någon partidisciplin att tala om. Partiledningens viktigaste strävan var under alla krigsåren att spela en enande roll i förhållande till dessa olika krafter. Den rollen kunde till själva sin karaktär inte vara särskilt revolutionär trots att åtminstone vissa personer i partiledningen subjektivt sett var sant revolutionära. På samma gång drevs ledningen undan för undan åt vänster (åtminstone verbalt) som reaktion på det växande missnöjet med kriget, industriarbetarnas allt större militans och längre fram det enorma inflytandet från de ryska revolutionerna. Detta dubbla, motstridiga tryck gav upphov till den ”maximalism” (den italienska motsvarigheten till den ”centrism” som blev ett internationellt fenomen efter kriget och vars viktigaste utslag var det tyska USPD) som skulle komma att dominera den italienska vänstern tills denna krossades av fascismen, och för vilken Serrati, redaktör för *Avanti!* efter Mussolinis avfall, var den viktigaste och mest hedervärde representanten.

Under krigsåren utbildades en reformistisk partihöger, främst baserad på parlamentsledamöterna och fackföreningarna och under ledning av Turati, Treves och d'Aragona, som en sammanhängande enhet. Dess viktigaste kännetecken var, särskilt efter den italienska arméns katastrofala nederlag vid Caporetto 1917, dess beredvillighet att acceptera patriotiska paroller. Partiets officiella inställning definierades av partisekreteraren Lazzari som ”Varken stöd eller sabotage”, och den viktigaste tvisteorsaken inom rörelsen var diskussionen kring om man kunde eller inte kunde stödja de olika kommittéer (för hjälp åt krigsoffren, för industriell mobilisering osv) som hade bildats som bidrag till krigsansträngningarna. Högern var för ett deltagande i dem men partiledningen förblev ”avhållsamhetsprinciperna” trogen. Även om

detta för stunden var positivt hade det vissa ytterst negativa konsekvenser för framtiden. Ledningens hållning var nämligen tillräckligt ”vänster” för att fram till ett gott stycke efter kriget förhindra uppkomsten av en ordentlig, organiserad vänster, samtidigt som den inte var i någon egentlig mening revolutionär när det gällde sin praktik. Samtidigt stötte den grundligt ifrån sig de för patriotiska paroller öppna småborgerliga skikt som skulle komma att utgöra fascismens sociala bas. Även om det inom partiet fanns en obestämd ”vänster” som till och med konstituerade sig som ”oförsonligt revolutionär” fraktion under en kort tid i mitten av 1917, sammanföll den till stor del med partiledningen. Den avvek från den officiella politiken mest i ”principfrågor” – i sin betoning av att våldet var nödvändigt som revolutionens barnmorska, att de reformister som samarbetade med kommittéerna skulle uteslutas, att det borgerliga begreppet ”nation” skulle förkastas osv. Fraktionen förespråkade även ett aktivare uppmuntrande av massmotståndet mot kriget men utarbetade aldrig någon verkligt klar strategi. Även om 1917 års ”oförsonliga” fraktion iviss mening förebådade den kommunistiska fraktionen 1919-20 var den kortlivad och fungerade mer som partiets samvete än som någon alternativ, vänsterbetonad ledning. Många av dess mest framstående medlemmar skulle efter Livorno (se nedan) bli centrister och inte kommunister.

Vid krigsutbrottet hade PSI:s turinavdelning cirka 1 000 medlemmar varav kanske fyra femtedelar var arbetare. Detta antal minskades snart genom inkallelser till högst 500 och under kriget reducerades det nästan säkert ytterligare – trots det väldiga uppsvinget av revolutionärt medvetande bland massorna – genom polisens förtryck tills under det sista krigsåret avdelningen nästan hade upphört att existera offentligt. Avdelningen blev under kriget en av den oförsonliga partiflygelns bastioner och detta gällde särskilt de yngre medlemmarna, sådana som Gramsci.

Gramscis första politiske förbundne och lärare efter ankomsten till Turin var Angelo Tasca, som senare skulle bli ledare för PCI:s högerflygel fram till sin uteslutning 1929. Tasca, som var son till en lägre järnvägstjänsteman och född samma år som Gramsci, hade varit aktiv i socialistpartiet sedan 1909. I maj 1912 gav han Gramsci ett exemplar av Tolstojs *Krig och fred* med anteckningen ”Till min medstudent och medkämpe av i dag och – som jag hoppas – av i morgon”. I november 1912 flyttade Gramsci till Tascas gata och ett år senare till samma hus, ungefär samtidigt som han gick med i socialistpartiet. Tasca hade nått nationell ryktbarhet inom partiet på 1912 års ungdomskonferens när han hade drabbat samman med den man som skulle komma att dominera PCI under dess första år och därefter leda vänsterfraktionen fram till sin uteslutning 1930, Amadeo Bordiga. Bordiga var son till en agronom, växte upp i en intellektuell socialistisk miljö i Neapel och etablerade sig genom sin enorma energi – Gramsci skulle senare beskriva honom som förmögen till lika mycket arbete som tre andra personer tillsammans – snart som ledare för den oförsonliga oppositionen mot den reformistiska socialism som behärskade den lokala partiorganisationen. Medan de unga turinsocialisterna i sin reaktion mot klassamarbetspolitiken och de gamla socialistledarnas passivitet framför allt var påverkade av Croces idealism och Sorels voluntarism, av Salvemini:s meridionalism och erfarenheterna från den proletära masskampen i Italiens mest utvecklade industristad, tog sig Bordigas reaktion en annan riktning. Han kämpade för en återgång till en marxistisk renlärighet, var principfast och oförsonlig men visade också redan prov på den stelhet, ja dogmatism som skulle komma att utmärka hans politiska karriär. Han kämpade emellertid även för ett nationellt perspektiv på den revolutionära strategin och detta vid en tidpunkt då Gramsci ännu tänkte i lokala banor. Det var främst denna faktor som tillsammans med hans tidiga insikt om det revolutionära partiets roll säkrade hans dominans inom PCI vid partiets grundande.

Vid den ovannämnda ungdomskongressen 1912 hade Tasca krävt att *Avanguardia*, partiets ungdomsorgan, skulle bli bärare av en ny kultur och ta itu med att förnya den italienska socialismens intellektuella arv. Bordiga öste förlöjliganden över denna ”kulturalism”:
 ”Behovet av studier låter som kravet från en kongress av skollärare – inte en kongress av socialister” och annat sådant. Gramsci skulle årtal senare skriva i sina Fängelseanteckningar om denna sammandrabbning: ”Det påstås ofta att [Bordigas] 'ekonomistiska' extremism blev berättigad genom [Tascas] kulturella opportunistisk ... men kan det inte omvänt svaras att den kulturella opportunisten blev berättigad genom den ekonomistiska extremismen? I själva verket var ingen 'försvarbar' och bör inte försvaras. De bör realistiskt förklaras som dubbelaspekter av samma omognad och samma primitivism.” Gramscis bedrift inom PCI var att vinna partiet över från Bordiga utan att ge det åt Tasca.

Under dessa ungdomsår i Turin gjorde Gramsci även bekantskap med andra framtida PCI-ledare, främst Togliatti och Terracini. Eftersom dessa båda tillsammans med Gramsci och Tasca utgjorde kärnan i den grupp som var ansvarig för skapandet av *L'Ordine Nuovo* 1919 har det funnits en tendens att föra deras förening som grupp tillbaka till krigsåren, vilket dock inte stämmer. Togliatti var i första hand en studentkamrat vars politiska aktivitet faktiskt daterade sig från krigsslutet. När kriget bröt ut gick han som frivillig ut i sjukvårdstrupperna. Tasca inkallades genast i maj 1915. Terracini, som vid sexton års ålder hade gått in i den socialistiska ungdomsorganisationen 1911, arresterades 1916 för spridning av krigsfientlig propaganda, och efter en månads fängelse inkallades även han. Endast Gramsci tillbringade krigsåren i Turin.

Gramscis första politiska initiativ var ett grovt misstag som skulle stå honom dyrt. I oktober 1914, när Mussolini började avlägsna sig från den officiella partilinjen om neutralitet i kriget, skrev Gramsci i partitidningen en artikel till hans försvar. Misstaget var knappast förvånansvärt med tanke på Gramscis politiska oerfarenhet. Mussolini var den obestridde ledaren för PSIs vänsterflygel och ingen kunde naturligtvis förutse hans kommande utveckling. Lenins internationalism var vid denna tid totalt okänd i Italien. Gramscis motiv var framför allt vreden över det passiva i partiets officiella hållning, ”Varken stöd eller sabotage”, vilket i själva verket inte var något annat än de rena händernas politik. Han skrev: ”Revolutionärerna ser historien som en skapelse av deras ande, som en rad våldsamma strider mot de övriga samhällskrafterna, både aktiva och passiva, och de försöker skapa gynnsammast möjliga betingelser för den slutliga striden (revolutionen). De får inte nöja sig med den provisoriska parollen 'absolut neutralitet' utan måste omvandla den till 'aktiv, verksam neutralitet'.” Mycket snabbt blev det ju klart att Mussolinis perspektiv var ett helt annat, och Gramsci vågade inte publicera något på över ett år. Trots hans otadliga opposition mot det imperialistiska kriget under de följande åren kastade hans politiska motståndare, på basis av denna enda artikel, i årtal framöver åt honom anklagelsen om ”interventionism”.

1915 inträdde Gramsci emellertid i redaktionen för partiets veckotidning *Il Grido del Popolo* och blev journalist på heltid. Han utvecklades under krigsåren till en enastående politisk kommentator. Han skrev om alla sidor av Turins sociala och politiska liv, om den turinska arbetarklassens strejker och demonstrationer, om internationella händelser som Zimmerwaldkonferensen eller de armeniska massakrerna. Som teaterkritiker i partiets dagstidning *Avanti!* från och med 1916 var han en av de första att inse Pirandellos betydelse. Hans inflytande sträckte sig långt utöver partileden. 1916 talade Gramsci för första gången offentligt och höll möten om Romain Rolland, den franska revolutionen, Pariskommunen och (med utgångspunkt från Ibsens pjäs *Ett dockhem*) om kvinnans frigörelse. Före 1917 spelade Gramsci dock

ingen särskilt framträdande roll i den turinska partiorganisationens liv. 1917 blev vändpunkten i hans politiska utveckling: det var året för de ryska revolutionerna och det stora proletära upproret i Turin.

När nyheterna om den ryska februarirevolutionen sipprade igenom hyste Gramsci ingen som helst tvekan om dess betydelse, trots torftigheten i de censurerade tidningsrapporterna. Redan den 29 april 1917 skrev han i *Il Grido del Popolo*: ”Den borgerliga pressen ... har sagt oss att självhärskarmakten ersatts av en annan makt som ännu inte klart definierats och som de hoppas är en borgerlig makt. De har varit snabba med att dra en parallell mellan den ryska och den franska revolutionen och funnit att händelserna liknar varandra ... Vi är emellertid övertygade om att den ryska revolutionen inte är vilken händelse som helst utan en proletär handling som på ett naturligt sätt måste utmynna i en socialistisk regim ” Men Gramscis förståelse av bolsjevikernas egentliga resultat eller kunskap om vilka bolsjevikerna mera exakt var (set ex hans artikel ”Kerenskij-Tjernov” från 29 september 1917) var ännu ofrånkomligt starkt begränsad. Framför allt insåg han ännu inte på något sätt betydelsen av Lenins teori och praktik i fråga om det revolutionära avantgardepartiet. Han reagerade främst på den proletära vilja som han urskilde i bolsjevikrevolutionen. Efter oktoberrevolutionen skrev han en berömd artikel som är av stort intresse trots sina uppenbara idealistiska missuppfattningar, med rubriken ”Revolutionen mot *Das Kapital*”. I artikeln ställde han Lenins insats som bekräftelse av den revolutionära viljan mot den determinism som behärskade andra internationalen – en determinism som försvarades genom en positivistisk tolkning av Marx' Kapitalet. Enligt hans åsikt ”är bolsjevikerna ... inga 'marxister' ... de har inte på basis av Marx' arbeten byggt upp någon evig lära av dogmatiska satser ... De lever Marx' tänkande som är odödligt, som är en fortsättning av det italienska och tyska idealistiska tänkandet och som hos Marx var besmittat med positivistiskt och naturalistiskt slagg.” Parallellen med Marx' egen försäkran om att han inte var någon marxist är uppenbar. Gramsci var redan mer marxist än han visste, men det som han medvetet förkastade var den marxism som påstod att ”det var en tvingande nödvändighet att det i

Ryssland bildades en borgarklass, att en kapitalistisk era inleddes, innan proletariatet ens kunde tänka på att resa sig, på sina klasskrav, på sin revolution”. Med andra ord mensjevikernas eller Andra internationalens marxism.

Återverkningarna av 1917 års ryska revolutioner var kanske snabbare i Turin än någon annanstans i Europa. Fientligheten mot kriget hade från början varit allmän i staden och ökat i intensitet i takt med att konflikten fortsatte. De första månaderna 1917 interpunkterades av ett stort antal industriella konflikter utlösta som en reaktion på livsmedelsbrist och prisstegringar. I främsta ledet befann sig de kvinnliga arbetarna, framför allt i textilfabrikerna. Så snart som nyheterna om februarirevolutionen började sippra igenom spreds tanken på att ”göra likadant som i Ryssland” som en löpeld. I maj bad stadsprefekten regeringen att proklamera Turinprovinsen som ”krigszon”. Socialistiska talare uppmanade arbetarna att ”komma till stundande möten ... med revolver”, att användas mot polisen, och underströk att ”vi inte får slösa någon tid utan aktivt måste arbeta för ett allmänt uppror, få fatt i bomber” osv. Dessa eldande ord åtföljdes dock inte från de socialistiska ledarnas sida av några seriösa, konkreta förberedelser för en sådan handlingsväg, men de fångade fantasin hos de turinska arbetarmassorna och hos många arbetare i andra italienska städer. En för perioden typisk inställning visade Serrati. Den 8 maj förespråkade han på ett nationellt möte med den socialistiska ledningen att man skulle påta sig ansvaret för samordning av de pågående striderna med perspektivet att leda in dem på ett allmänt uppror. Sedan hans resolutionsförslag besegrats

krävde han moderering från de oförsonliga i Turin – i linje med den prioritet som han länge skulle fortsätta att ge åt partiets enhet.

I augusti 1917, vid tillfället för nya brister i brödförsörjningen, reste sig turinproletariatet i ett spontant uppror. Barrikader restes i arbetarkvarteren och stadens centrum belägrades. I den mån det fanns någon organisation på upprorssidan ombesörjdes den av anarkisterna. De oförsonliga socialistledarna var lika oförmögna som de reformistiska parlamentsledamöterna eller fackföreningsfunktionärerna. Denna de reformistiska ledarnas oförmåga skulle upprepade gånger demonstreras under de kommande tre åren. Upproret varade fyra dagar och man måste sätta in kulsprutor och stridsvagnar i striderna innan de sista barricaderna föll. Cirka femtio arbetare dödades i kampen och nästan ett tusen fängslades efteråt eller sändes till fronten på order av domstolarna. Augustihändelserna demonstrerade med dramatisk klarhet både den väldiga revolutionära andan hos det turinska proletariatet och den eländiga otillräckligheten hos dess politiska organisationer.

Före augustihändelserna hade Gramsci inte innehaft någon mera betydelsefull post inom den turinska partiavdelningen, men efteråt när praktiskt taget alla socialistledare arresterades utsågs han till den ”provisoriska kommitté” som styrde de halvt hemliga verksamheter som partiet var förvisat till i staden tills kriget var slut. Han blev även redaktör för *Il Grido del Popolo* vilket var en nyckelbefattning när pressen var nästan den enda delen av partiverksamheten som kunde fortsätta en legal existens. Hans politiska inställning utvecklades i riktning mot att bryta inte bara med den ”centristiska” partiledningen utan även med den oförsonliga vänsterns ”purism”. I oktober 1917 hölls ett möte mellan den ovannämnda oförsonliga fraktionens viktigaste ledare och representanter för partiledningen, inklusive Serrati och Lazzari. Det följdes i november av en hemlig konferens som hölls i Florens och hade till syfte att utarbeta en gemensam plattform inför partiets nästa nationella kongress. Vid denna tidpunkt var den enda huvudpunkt som åtskilde de ”oförsonliga” och partiledningen – även om den visade sig vara avgörande – deras olika syn på vad som borde göras åt reformisterna. Centern var inte beredd att utesluta dem. Gramsci bevistade konferensen som en av två delegater från Turin trots att han inte var medlem av den oförsonliga fraktionen (som behärskade den turinska partiorganisationen). Konferensens nettoresultat blev ett stöduttalande för fredskongresserna i Zimmerwald och Kienthal och ett formellt fördömande av reformisterna, Turati och andra, som hade kompromissat med socialpatriotismen. Detta var ett perfekt exempel på ”purismen” hos den italienska maximalistiska socialismen som framför allt sysslade med principer och inte erbjöd någon konkret strategi för politisk handling. Bordiga, vars opposition mot kriget från 1914 hade gått utöver ledningens ”Varken krig eller sabotage” och som av alla italienska socialister var den som under denna period stod den leninistiska hållningen närmast, höll emellertid ett tal som slutade med orden: ”Det är viktigt att handla. Arbetarklassen i fabriker är trött, men den är beväpnad. Vi måste handla.” Gramsci talade till stöd för honom. De båda kommande PCI-ledarna hade träffats för första gången. Bordiga åtnjöt redan en nationell ställning som en av vänsterflygelns mest kompromisslösa ledare under de gångna fem åren medan Gramsci fullgjorde sitt första partiuppdrag på nationell nivå. Under de tre åren mellan detta möte och kommunistpartiets grundande i Livorno 1921 skulle Gramsci utvecklas till huvudteoretiker för den arbetarrörelse som koncentrerade kampen hos det italienska proletariatets mest utvecklade del, den i Turin, och som sådan skulle han få en nationell ställning. Men när det gällde partiverksamhet var Bordiga den obestridde ledaren för den partivänster som först skulle bli till kommunistisk fraktion inom PSI och sedan till PCI. Det var inte förrän 1923 som Gramsci började ifrågasätta denna ledarställning. I alla händelser måste kombinationen av oförsonlighet och betoning

av handlingen i Bordigas tal på konferensen i Florens ha slagit an en sträng hos Gramsci. Dennes politiska hållning skilde sig i själva verket mycket från Bordigas men gemensamt hyste de en total otålighet med partiledarnas passivitet. (Det råkade vara vid detta möte som Gramsci av en maximalistisk talare för första gången anklagades för "voluntarism" och "bergsonianism" – en anklagelse som under de kommande åren ofta skulle upprepas av motståndarna.)

1918, efter krigets slut, var tanken att revolutionen stod på dagordningen gemensam för båda sidor i klasskampen, i Italien likaväl som i större delen av det kontinentala Europa. Men vid sidan av oktoberrevolutionens första och väldiga avslöjande, det att den socialistiska revolutionen kunde göras, till och med i ett land där de objektiva betingelserna uppenbarligen "inte var mogna", var inflytandet dubbelsidigt och de slutsatser som drogs av två slag. För det första var den främsta lärdomen för alla partiaktivister betydelsen av ett välorganiserat och disciplinerat revolutionärt parti. Den i Italien som snabbast lärde sig denna läxa var Amadeo Bordiga, och det är detta mer än något annat som förklarar hans absoluta dominans över PCI vid dess bildande. Men oktoberrevolutionen hade även en andra innebörd som för de proletära massorna var den viktigaste, nämligen etablerandet av rådsmyndighet. Idén om dessa nya proletära maktinstitutioner som kunde spela en roll både i revolutionsprocessen och som institutionell bas för en proletär stat drog fram över världen. 1918 års Tyskland var naturligtvis det mest kända och slående exemplet på denna inspiration, med sina soldat- och arbetarråd som till stor del spontant sköt upp runtom i landet. Men även i Italien och framför allt i det proletära Turin hade rådsmodellen ett enormt inflytande. Och under de följande tre åren blev Gramsci teoretiker och propagandist för försöket att efterhärma denna modell i Turin. Ett resultat av detta val var en fördröjning i hans insikt om det revolutionära partiets centrala betydelse, vilket gjorde att han inte spelade någon avgörande roll när PCI bildades. Men det innebar samtidigt att Gramsci stod i centrum för den italienska arbetarklassens viktigaste kamp under efterkrigsperioden, en kamp som skulle förse det nya PCI med kärnan i dess arbetarbas. Dessutom har Gramscis skrifter från denna period behållit sitt teoretiska intresse, ja även sin relevans, fram till i dag.

5. Ordine Nuovo, de "röda åren" och PCIs grundande

Kriget slutade i november 1918, och de två år som följde utmärktes av en permanent och växande övertygelse hos den härskande italienska klassens huvuddel liksom hos majoriteten av arbetare och socialister att revolutionen var oundviklig och enbart en fråga om tid. Men vid den tidpunkt då PCI grundades, i januari 1921, var den revolutionära vågen redan på tillbakagång. Arbetarna hade besegrats och förlorat sin tro på revolutionens möjlighet. Storkapitalet, som chockerats över vad det såg som onödiga eftergifter från Giolittis sida mot arbetarklassen och socialisterna, såg sig om efter ett kraftigare verktyg. Och de fascistiska banden hade inlett sina straffexpeditioner på hösten 1920. Diskussionen om huruvida en revolution verkligen var möjlig 1919-20 kan naturligtvis aldrig få något definitivt svar på det ena eller andra sättet, men det som är säkert är att även om den härskande klassen inte längre kunde ha det på det gamla sättet och de förtryckta klasserna inte var beredda att ha det på det gamla sättet, så existerade det revolutionära förtruppsparti som behövdes för att leda attacken mot den borgerliga staten inte förrän den revolutionära krisen var över.

Dessutom förtjänar föreställningen om att den härskande klassen inte kunde fortsätta på det gamla sättet en omsorgsfull granskning. Det är riktigt att det inte fanns några härskarklasspartier som kunde svara mot det snabbt växande PSI. Landet styrdes av tillfälliga koalitioner mellan parlamentsklickar och personliga följen. Det är riktigt att kriget följdes av en

katastrofal ekonomisk kris – liran förlorade mellan 1914 och 1920 80 procent av sitt värde och budgetunderskottet ökade från 214 miljoner 1914-15 till 23 345 miljoner 1918-19, och den tyngsta skattebördan föll på småborgerligheten. Veteproduktionen sjönk från 52 miljoner deciton 1911-13 till 38 miljoner 1920, och livsmedelsimporten stod för 40 procent av underskottet i betalningsbalansen. Produktionen sjönk efter kriget med 40 procent i verkstadsindustrin, 20 procent i den kemiska industrin, 15 procent inom gruvbrytningen osv. Kolpriserna var 1920 sexton gånger högre än de hade varit 1913. Med mycket mera, och på allt detta hade de olika regeringarna ingen lösning. Det är riktigt att det i den borgerliga pressen och bland de borgerliga politikerna fanns en allmän känsla av vanmakt inför den växande kampviljan på fabrikerna och PSIs framsteg. Men det finns en annan sida av saken. Den italienska kapitalismen hade fått en enorm injektion av kriget och kapitalets koncentrationsprocess fortskred i svindlande takt. Mellan 1915 och 1917 ökade industrins genomsnittliga vinstkvot från 4.26 till 7.75 procent. Inom avancerade sektorer var tillväxten dramatisk, som stålindustrins uppgång från 6.3 till 16.55 procent och fordonstillverkningen från 8.2 till 30.5. Produktionen av järn och stål femdubblades under kriget och företag som Fiat tiodubblade sitt kapital. Dessa framsteg hade förvisso en ödesdiger effekt på ekonomins jordbrukssektor och bidrog, genom att eliminera ett stort antal småföretag, till att proletarisera betydande småborgerliga skikt. Ändå befann sig industrikapitalet under den första efterkrigstiden i en aggressiv och optimistisk stämning. Dessutom hade åtminstone en borgerlig politiker, Giolitti, en konsekvent politisk strategi som gick ut på att dämpa de mera hårdnackade arbetsgivarna och stödja de reformistiska fackföreningsledarna, och denna strategi skulle visa sig ytterst framgångsrik, framför allt i fabriksockupationernas kritiska månad, september 1920. Det vore helt felaktigt att framställa fascismen som en desperat sista åtgärd från den hotade härskarklassens sida. Det var tvärtom först efter arbetarklassens nederlag 1920 som industrins storföretagare (och Giolitti) beslöt att det var dags att ersätta sammetshandsken med stål näven, och gav ekonomiskt stöd och sitt tysta gillande åt de fascistiska banden.

Om man vill förstå den italienska borgarklassens ”stora fruktan” under denna period måste man inse arten av den ”maximalism” som dominerade PSI. I efterhand var kommentatorerna ur alla politiska läger överens om att partiet aldrig seriöst hade övervägt frågan om hur man skulle göra revolution eller vidtagit några allvarligare förberedelser för denna. Men vid den aktuella tidpunkten skapade ledarnas verbala uttalanden och partiets anslutning till Tredje internationalen ett helt annorlunda intryck. Den process genom vilken partiets ledare från och med 1917 förflyttade sina positioner vänsterut, till att sammanfalla med de ”oförsonligas” har redan nämnts. När Tredje internationalen grundades i mars 1919 förkunnade PSI omedelbart, trots att dess delegater inte kunde komma fram till Moskva i tid för den första kongressen, sin anslutning – ett beslut som av en överväldigande majoritet ratificerades på PSIs kongress i oktober. På den kongressen röstade en majoritet om 65 procent för en resolution som krävde insättandet av råd i stället för den borgerliga demokratins institutioner och en övergångsregim av proletariats diktatur. Vid de allmänna valen i november 1919 fick PSI nästan två miljoner röster och återvände till parlamentet med 156 delegater av totalt 508. Partiets medlemstal ökade från 20 000 i slutet av kriget till 87 000 år 1919 och 180 000 år 1920, och medlemstalet i CGL växte under samma period från 250 000 till två miljoner. Men trots sitt revolutionära språk varken organiserade sig PSI för uppror eller sökte bundsförvanter åt industriproletariatet (fyra miljoner starkt vid denna tid) bland bönderna eller lantarbetarna (som vardera kategorin omfattade ytterligare cirka fyra miljoner). Även om bönderna genom alla de revolutionära åren höll på att ockupera feodala gods nere i Syditalien gjorde partiet inga försök att samordna deras strider. Det tillät det katolska folkpartiet att organisera småbondemassorna i norra och

mellersta Italien, och det utförde aldrig något allvarligt menat arbete inom krigsmakten eller organiserade proletariatet militärt. Slutligen stötte det bort städernas småborgerlighet och de demobiliserade officerarna och underlät att kanalisera deras förbittring (till följd av sitt utsatta ekonomiska och sociala läge) mot den härskande klassen.

I april 1919 fattade Gramsci, Tasca, Togliatti och Terracini beslutet att starta en ”veckotidning för socialistisk kultur”. Gramsci skrev ett år senare, när *Ordine Nuovo* hade blivit något helt annat, kritiskt om deras ursprungliga avsikter: ”När i april 1919 tre, fyra eller fem av oss beslöt att utge denna tidning *Ordine Nuovo* var det (nog) ingen av oss som trodde att vi skulle ändra världens utseende eller inleda en ny historisk era. Ingen av oss (jo, kanske några med fantasier om 6 000 prenumeranter inom några månader) hade några rosenröda illusioner om projektets utsikter till framgång. Vilka var vi? Vad representerade vi? Vilka paroller hade vi att erbjuda? Ack! Den enda känsla som förenade oss på våra möten under den perioden byggde på en obestämd entusiasm för en obestämd proletär kultur. Vi ville handla, handla, handla, vi kände oss insnärjda, perspektivlösa, mitt i det febrila livet under månaderna efter vapenstilleståndet när det italienska samhällets sammanbrott verkade omedelbart förestående.” Dessa ord skrevs i polemisk stämning, mot Angelo Tasca, ty från och med juni 1919 hade Gramsci med stöd från Togliatti och Terracini funnit den ”paroll” som skulle karaktärisera *Ordine Nuovo*, det vill säga tanken om fabriksråden som den italienska motsvarigheten till sovjeterna, och hade mötts med växande ogillande från Tasca. Ändå är det säkert riktigt att varken Gramsci eller de andra i april 1919 hade någon föreställning vare sig om vart de proletära striderna i Turin kunde leda eller vilket inflytande som deras blygsamma tidning skulle komma att utöva bland stadens arbetare.

I vilket fall som helst skrev Gramsci redan mindre än en månad efter utgivningen av det första numret: ”Efter de konkreta erfarenheterna från Ryssland har klasskampens historia inträtt i en avgörande fas. Den internationella revolutionen har tagit form och substans sedan det ryska proletariatet uppfunnit (i bergsonsk mening) Rådsstaten, börjat gräva i sina erfarenheter som utsugen klass för att till hela kollektivet utvidga ett system och en ordning som smälter samman den proletära form av ekonomiskt liv som organiseras i fabrikena, med verkstads-kommittéerna som kärna, och av politiskt liv, organiserat i de grannskapsföreningar, by- och stadsavdelningar, provins- och regionsammanslutningar som det socialistiska partiet är indelat i.” Och i juni uttrycktes tanken att verkstadskommittéerna (commissioni interne) var en potentiell kärna för arbetarråd, som skulle vara det första stadiet i skapandet av italienska ”sovjeter”, helt otvetydigt av Gramsci i en *Ordine Nuovo*-ledare med rubriken ”Arbetar-demokrati”. Detta tema blev karaktäristiskt för *Ordine Nuovo* och den grupp som slöt sig samman kring den. Under de arton månader som följde blev tidningen den ideologiska drivkraften i Turins proletära strider, som inte bara var de mest utvecklade under dessa revolutionära år i Italien utan även övertygade tredje internationalens ledare om att en proletär revolution var omedelbart förestående. Även om upplagan inte var mer än cirka 3 000 exemplar år 1919 och i medeltal högst 5 000 år 1920 var tidningen ändå en äkta ”organisatör” i leninistisk mening och spelade en väsentlig roll i organiserandet av fabriksråd inom alla turinska industrier av någon storlek, samtidigt som den försåg PCI med större delen av dess arbetarbas.

Detta är inte platsen för en analys av den teoretiska hållning som utarbetades på veckotidningen *Ordine Nuovos* sidor under dess tjugo månader långa existens. Dess viktigaste drag och även dess viktigaste svagheter måste emellertid kort antydast för att man ska kunna bedöma dess förhållande till Gramscis mogna tänkande. Idén om ”sovjeter” var under denna

period allmångods inom den italienska vänstern, från reformisterna till Bordiga vilkens tidning i Neapel hette *Il Soviet*. Men *Ordine Nuovo* skilde sig på fyra viktiga sätt från den övriga vänstern. Först och främst relaterade den sina teorier direkt till den turinska arbetarklassens praktik. Den hade ett program för ett sovjetsystems förverkligande och stred för det programmet. Sommaren 1920 fanns det råd på alla större fabriker i staden. För det andra skulle de nya institutionerna vara helt oberoende av de traditionella arbetarorganisationerna. De skulle vara institutioner för hela proletariatet, inklusive oorganiserade arbetare, anarkister osv. Detta synsätt bekämpades bittert av den italienska vänsterns alla övriga sektorer och var den egentliga orsaken till Tascas opposition. Enligt Gramscis uppfattning var nämligen fabriksråden de institutioner genom vilka proletariatets diktatur skulle utövas, institutioner som stod mot de ”frivilliga”, ”privata” institutionerna av partiets och fackföreningens typ som ”staten” förhöll sig till ”regeringsmakten”. Denna de traditionella arbetarorganisationernas påtagliga underordning var en källa till förargelse för hela vänstern. Serrati förde säkert dess talan när han försäkrade att ”proletariatets diktatur är Socialistiska partiets medvetna diktatur”.

För det tredje såg *Ordine Nuovo* arbetarråden och de territoriella sovjeterna som senare skulle byggas på dem som embryon till en framtida socialistisk stat. Och för det fjärde kungjorde man: ”Den revolutionära processens egentliga utveckling försiggår under ytan, i fabriken dunkel och i det dunkla medvetandet hos de oräkneliga massor som kapitalismen underkastar sina lagar ... revolutionen är proletär och kommunistisk endast i den mån som den är en frigörelse av produktiva och proletära krafter ... vi måste som marxister eftersträva att betrakta maktproblemet utifrån den produktiva organismen.”

Dessa idéer angreps särskilt skarpt av Bordiga som en form av gradualism. ”Detta, må det heta reformism eller syndikalism, karaktäriseras av den felaktiga åsikten att proletariatet kan frigöra sig genom att vinna mark inom de ekonomiska relationernas sfär samtidigt som kapitalismen fortfarande har den politiska makten genom sin kontroll över staten.” Bordiga hade inte fel i att påpeka de syndikalistiska tendenserna i Gramscis tänkande vid denna tid. De tankar som utvecklades på *Ordine Nuovo*s sidor var starkt påverkade av Daniel de Leon, teoretiker för det syndikalistiska *Industrial Workers of the World*, och av den brittiska *shop steward*-rörelsen. Dessutom underskattade Gramsci förvisso statens roll och insåg därmed inte det revolutionära partiets roll i organiseringen av maktövertagandet. Men det är samtidigt något av en paradox att Bordiga som så tidigt förstod bolsjevikrevolutionens implikationer och två år före Gramsci var medveten om behovet av att organisatoriskt bryta med andra internationalens socialism hade så liten förståelse för behovet att även ideologiskt bryta med denna andrainsocialism, utan fortsatte att dela dess strängt mekaniska uppfattning om förhållandet mellan parti och massor.

Ordine Nuovo-gruppens väldiga förtjänst var nämligen dess förståelse av massornas roll och spontana agerande i den revolutionära processen. Lustigt nog, mot bakgrund av den anklagelse om ”voluntarism” som så ofta kastades mot den under dessa år, var den de enda av de italienska marxisterna som försökte formulera revolutionsproblemet i ickevoluntaristiska termer. Gramsci skrev i november 1919: ”Även om en revolutionär minoritet skulle lyckas gripa makten med våld, skulle den minoriteten följande dag störtas genom reaktionen från kapitalismens legotrupper ... den kommunistiska revolutionen är i Italien en nödvändighet mer av internationella skäl än av orsaker som är inbyggda i den nationella produktionsapparatus utvecklingsprocess . . . Revolutionen finner de stora italienska folkmassorna ännu formlösa, ännu splittrade.” Enligt Gramscis åsikt var det endast genom skapandet av organ med förmåga

att ena massorna och kanalisera deras spontanitet som revolutionen kunde vinna majoritetens samtycke och därmed definitivt övervinna den kapitalistiska statens makt.

Det var emellertid inte förrän på våren 1920, inför den stora metallarbetarstrejken i Turin, som Gramsci på ett riktigt sätt började formulera förhållandet mellan massinstitutionerna och det revolutionära partiet. Han skrev då en artikel – som till PSI-delegaternas förskräckelse skulle av Lenin beskrivas som ”helt i linje med Tredje internationalens grundprinciper” där han i synnerhet sade: ”Existensen av ett väl sammansvetsat och starkt disciplinerat kommunistparti, vilket genom sina kärnor i fabriker, fackföreningar och kooperativ från sitt exekutivutskott samordnar och centraliserar proletariats revolutionära verksamhet, är ett grundläggande och oundgängligt villkor för varje rådsexperiment.” Men vid denna tid hade, som Gramsci med bitter självkritik skulle erkänna under de följande åren, uppgiften att i nationell skala samordna proletariats revolutionära verksamhet fått anstå för länge. Metallarbetarstrejken i april var i själva verket höjdpunkten i efterkrigsårens revolutionära masskamp, och det var först efter dess nederlag som *Ordine Nuovo*-gruppen försökte gräva ner sin teoretiska oenighet med Bordiga för att delta i processen med att skapa ett italienskt kommunistparti. Det var först efter nederlaget för fabrikssockupationerna i september, det vill säga efter det faktiska slutet på efter-krigsperiodens revolutionära uppsving, som partiet faktiskt bildades – på Bordigas villkor.

Aprilstrejken provocerades fram av arbetsgivarna. Deras syfte var uttryckligen att göra slut på ”dubbelmakten” i fabrikena, det vill säga förgöra eller snöpa alla commissioni interne. Att de lyckades trots en månads metallarbetarstrejk, tio dagars generalstrejk i hela Turin och provinsen Piemonte och organiserandet av en stadssovjet, med beväpnade arbetare till skydd, berodde inte på de väldiga väpnade styrkor som koncentrerades till staden – ”en armé av poliser ... kanoner och kulsprutor på alla strategiska platser” som Gramsci beskrev det – utan på turinkamraternas misslyckande med att säkra partiets och fackföreningarnas nationella stöd och få med sig arbetarna utanför Piemonte. Deras tidigare misslyckande med att organisera på nationell skala slog nu tillbaka, och Turin stod ensamt. Avanti! vägrade att trycka det manifest som utfärdats av partiets tunnsektion och som uppmanade arbetarna i det övriga landet till solidaritet. Partiexekutivet flyttade under strejken sitt nationella råd från Turin till Milano. *Ordine Nuovos* vädjanden om en skyndsam behandling av frågan om uppror ignorerades. Och även om strejkens resultat – en kompromiss som begränsade commissioni internes makt – i Turin inte genast uppfattades som någon definitiv vändpunkt så var detta ändå det ögonblick då efterkrigs-periodens proletära frammarsch stoppades.

Sommaren 1920 var en kritisk period för Ordine-Nuovogruppen. I maj inkallade Bordiga, som under föregående höst börjat organisera en nationell kommunistisk fraktion, ett möte i Florens med olika vänstergrupper inom socialistpartiet. Hans egen fraktion kallade sig ”röstvägrarna” och hade redan gjort vägran att delta i parlamentsvalen till sitt grundläggande sårmarke. Tredje internationalen, som hade rätt till återhållsamhet eftersom man hoppades att kommunisterna skulle ha majoritet inom PSI, sände en representant. Gramsci var närvarande som observatör. Han föreslog på uppdrag av de turinkamrater som inte redan var medlemmar av Bordigas röstvägrarfraktion, att det skulle bildas en nationell kommunistisk fraktion utifrån en icke-röstvägrarplattform, i enlighet med Kominterns rekommendationer. Detta tillbakavisades och Gramsci återvände isolerad till Turin. Under dessa månader gick *Ordine Nuovo*-gruppens enhet förlorad. Tascas avvikelse från hela det fabriksrådstema som utvecklats av Gramsci blev offentligt, och han krävde en återgång till de traditionella arbetarorganisationerna. Terracini och Togliatti drog sig närmare de maximalister som dominerade Turins PSI-avdelning och

den förre upptogs i partiledningen. De följde inte Gramsci i dennes åtgärder mot Bordiga utan bildade sin egen fraktion av ”valbejakare” som konkurrent till ”valvägrarna”. Gramsci tillbringade de följande månaderna med att bygga upp kommunistiska studiegrupper i fabrikerna. Han skulle senare komma att beskriva Togliatti och Terracini som att de under denna period hade ”anslutit sig till Tasca”. *Ordine Nuovo* hade efter sanningens ögonblick i april inte större förmåga till nationell organisering än dessförinnan.

I juli 1920 höll Komintern sin andra kongress. De italienska delegaterna utgjorde ett brett spektrum från Bordiga till den reformistiske fackföreningsledaren d'Aragona. Alla välkomnades varmt, särskilt Serrati som hade känt Lenin sedan Zimmerwaldkongressen. Men trots de illusioner som otvivelaktigt hystes om PSIs revolutionära karaktär – illusioner som skulle vara i minst tre år till och bli en viktig orsak till PCIs långvariga motstånd mot folkfrontspolitiken – började det redan höras kritik mot Serratis motvilja att utesluta reformisterna. De italienska delegaterna fick med förvåning och förfäran höra om Lenins gillande av *Ordine Nuovos* linje. Kongressens båda viktigaste programmatiska plattformar var de 21 punkterna – som skulle visa sig oacceptabla för Serrati – och Lenins '*Radikalismen*'-*kommunismens barnsjukdom*, som var direkt riktad mot bland annat Bordiga. Det skulle emellertid vara oriktigt att placera avvikelserna åt ”höger” eller ”vänster” på samma plan. Kongressen hölls i en stund av väldig tilltro till de revolutionära utsikterna. Stödet åt Internationalen växte med enorm fart. Röda armén ryckte fram mot Warszawa. Det var det akuta i uppgiften att göra revolution som gjorde det så väsentligt att utesluta reformisterna och forma kommunistiska partier som svarade mot denna uppgift. Högeropportunisten var fienden, vänsterkommunismen endast en barnsjukdom att växa ifrån. Bordiga övergav röstvägarlinjen efter kongressens utslag, men Serrati var benhård i sin vägran att ändra PSIs namn eller utesluta reformisterna. Bordiga lämnade kongressen besluten inte bara att skapa PCI snarast möjligt utan även att därifrån utesluta alla ”centrister”. Den egentliga klyftan mellan honom och Internationalen gällde inte den relativt oviktiga (med tanke på periodens revolutionära perspektiv) frågan om röstvägran utan den långt väsentligare om huruvida det var nödvändigt att vinna arbetarklassens majoritet. Bordigas inställning var och skulle förbli ytterst rigid: partiet skulle vara rent och hårt, och om det förde en korrekt politik skulle arbetarmassorna naturligtvis följa dess ledning. Tanken att försöka vinna en majoritet inom PSI saknade intresse för honom eftersom han redan var övertygad om dess oåterkalleliga ”centrism”. Å andra sidan var han lika stor motståndare till massrörelser, som fabriksråden i Turin, som inte var strängt kontrollerade av partiet. I sista hand utmynnade hans linje i en nästan total orörlighet.

Bordigas dominans bland kommunisterna i PSI var emellertid fullständig. Han hade varit den mest oförsonliga av vänsterledarna och den överlägset förste som inledde en organisering på nationell nivå. Hans obevekliga anticentrism delades av hela vänstern, i synnerhet ungdomsorganisationen som var så otålig att göra upp med PSI att den inte kunde hindras från att i augusti 1920 inrätta en egen, oberoende kommunistisk ungdomssektion. Det var just för att Gramscis anticentrism var lika obeveklig som Bordigas som det tog så lång tid för honom att dra konsekvenserna av sin avvikelse från andra sidor av Bordigas ledarskap. Ja, han tog aldrig något klart avstånd från Bordigas inställning till enhetsfrontsstrategin, åtminstone inte före sin arrestering och även därefter endast delvis. Ändå fanns det förvisso meningsskiljaktigheter med Bordiga redan från början. Gramsci skulle nämligen säga (1923) om det sätt på vilket PCI bildades, det vill säga misslyckandet med att vinna en majoritet av de socialistiska arbetarna åt det nya partiet, att detta ”utan tvekan var reaktionens största triumf”, en åsikt som inte delades av Bordiga. Hursomhelst var denna sommar 1920 den stund då

Ordine Nuovo förlorade sin enhet och för ett ögonblick sin orientering, och då Bordigas dominans bland de italienska kommunisterna på ett avgörande sätt befastes.

I september 1920, när de italienska delegaterna höll på att återvända från Komintern-kongressen, utbröt fabriksockupationer i Milano och spred sig snabbt över hela landet. Som Gramsci senare skulle betona var det arbetsgivarna som hade valt konfrontationen, hur imponerande den proletära reaktionen än må ha varit. Inför ett hot om lockout ockuperades Romeofabriken av arbetare. Fackföreningarna uppmuntrade taktikens spridning till andra fabriker som ett defensivt drag i kampen inom industrin. Rörelsen antog dock snart en omfattning och karaktär som långt översteg allas förväntningar, i synnerhet fackföreningarnas. Det var nu som den verkliga effekten av *Ordine Nuovos* idéer och agitation gjorde sig gällande. Fabriksråd sköt fram överallt, inte bara i Turin och inte endast i verkstadsindustrin. På många platser och särskilt i Turin fortsatte produktionen. Där så var möjligt beväpnade arbetarna fabriker eftersom de väntade ett statligt motangrepp. Men fastän rörelsen till sin omfattning var den överlägset största av alla proletära strider under denna revolutionära period i Italien var styrkebalansen starkt till arbetarnas nackdel. Fackföreningarna sökte från början efter en kompromisslösning. När de reformistiska fackföreningsledarna av taktiska skäl utmanade PSI-ledningen att uppfylla sina revolutionära ord, och erbjöd sig att avgå om PSI ville ta direkt ledning över fackföreningarna och organisera ett uppror, vägrade PSI-ledarna genast. Också de var angelägna att finna en väg ut ur situationen som var utanför deras kontroll. De frågade representanterna från Turin (bland vilka fanns Terracini liksom maximalister som Gennari vilka skulle ansluta sig till PCI på dess inledande kongress i Livorno) om det turinska proletariatet var berett att ta ledningen i en upprorisk maktkamp. Men representanterna (som dessutom misstänkte att de skulle göras till offerlamm, något som var alltför berättigat i ljuset av aprilhändelserna) visste mycket väl att vapnen och de militära förberedelserna även bland arbetarna i Italiens "Petrograd" var helt otillräckliga för ett sådant företag. *Ordine Nuovo* kunde ha inplantat en idé som fångat massornas fantasi, de oförsonliga och Bordigas röstvägrarfraktion kunde ha definierat en attityd som tillbakavisade alla kompromisser, men inte ens dessa krafter – och långt mindre då massorganisationerna, partiet och fackföreningarna – hade gjort några allvarigare försök att i nationell skala organisera proletariatet för en revolutionär attack mot den kapitalistiska staten. Allt Giolitti, som i juni åter hade blivit premiärminister, behövde göra var att hålla tillbaka de mera hetlevrade arbetsgivarna som hade velat ha trupper insatta – en aktion som ensam kunde ha stegrat konfrontationen till en kamp om statsmakten – och vänta tills arbetarna helt hade insett att deras ledares revolutionära ord var tom retorik. Därefter var det ingen svårighet att nå en kompromiss genom ett erbjudande om industriellt delägarskap som med samma framgång skulle återklinga hos en annan hotad borgerlig politiker fyrtio år senare i Frankrike. Till och med uttrycket *participation*, som de Gaulle så skickligt använde 1968, användes före honom av Giolitti även om den senare också talade om "facklig kontroll". Agnet var i alla fall tillräckligt för den reformistiska ledningen i CGL som bara väntade på att bli fångade och uppdragna. En kompromiss nåddes och fabriksockupationerna avblåstes. *Ordine Nuovo*-gruppen, vars ledmotiv hade översatts till revolutionär praktik av hela den italienska arbetarklassen, var helt kraftlös på nationell organisatorisk nivå. Saken gjordes upp mellan Giolitti och CGL, och den revolutionära fasen i efterkrigstidens Italien hade i praktiken bragts till slut.

Ty trots Giolittis framgång var arbetsgivarna inte inställda på att låta sig nöjas med den kompromiss som uppnåts. Många av dem såg den imaginära "kontroll" han var beredd att utlova fackföreningarna som ett dödligt hot mot sina maktpositioner. Det var på hösten 1920 som fascistiska kårer på nord- och centralitalienska godsägares uppdrag började utföra räder

mot både socialistiska och katolska bondeorganisationer, mot socialistiskt kontrollerade stadsmyndigheter som den i Bologna eller socialistiska organ som dagstidningen *Il Lavoratore* i Trieste. Och det var även under denna period som ett antal industriföretagare började förse Mussolinis organisation med pengar. Med största sannolikhet var även Giolitti en ekonomisk källa för fascisterna under denna period. I alla händelser skickade Bonomi, Giolittis före detta socialistiske krigsminister, i oktober 1920 ut ett cirkulär till de demobiliserade officerarna med en verksam uppmaning att ansluta sig till olika fasci. Och fascismens hela tidiga utveckling från ett utkantsfenomen 1919 till en massföreteelse 1920 biträdades av statens tysta men starka medverkan.

Under just denna period tog sig den kommunistiska fraktionen inom PSI offentlig form och förberedde sig för partiets kongress i Livorno i januari 1921. Kommunistiska sektioner bildades över hela landet. De misslyckade fabriksokkupationerna hade demonstrerat vad kommunisterna hade sagt i månader, nämligen att de centristiska ledarna i PSI inte kunde göra revolution. Det gav verklig angelägenhet åt rekommendationerna i Internationalens 21 punkter. Internationalen tycks under denna period ha trott att kommunisterna skulle få med sig majoriteten i PSI, och Gramsci delade denna illusion. Men han delade inte Internationalens inskränkta syn på de mål som skulle eftersträvas visavi de centristiska ledarna. Ty medan denna enbart bekymrade sig om att säkra ett godkännande av sin disciplin och de tjugo punkterna, eftersträvade Gramsci liksom Bordiga ett eftertryckligt tillbakavisande av hela den italienska socialismens förflutna – det som var ansvarigt för de båda senaste årens nederlag. Togliatti skulle senare beskriva intensiteten i detta tillbakavisande: ”Splittringen i Livorno var i grunden och till dominerande del en stridshandling riktad mot centrismen . . . Vi bekämpade helhjärtat Turati och Modigliani [reformisterna] men vad beträffar Serrati så hatade vi honom . . . Huvudhindret var inte reformisterna utan den maximalistiska centrismen.” Det var denna attityd som låg till grund för det italienska partiets långvariga motstånd mot Kominterns direktiv.

I den kommunistiska fraktionens manifest som publicerades i Milano den 15 oktober 1920, undertecknat av Bordiga, Gramsci, Terracini och andra, var Bordigas dominans påtaglig. Hela ledmotivet hos *Ordine Nuovo* saknades liksom alla hänvisningar till förhållandet mellan parti och massa, rådsdemokratin, fabriksorganiseringen med mera. Tonvikten låg på disciplin och centralisering och på principernas renhet. Det fanns otvivelaktiga perspektivskillnader mellan de olika beståndsdelarna i det framtida PCI. Alldeles bortsett från de idéer som utvecklats i *Ordine Nuovo*, och som Gramsci förvisso inte hade övergett helt och hållet, vilket de kommande händelserna skulle visa, fanns det klara perspektivskillnader vad beträffar de allmänna politiska utsikterna.

Medan Bordiga avfärdade fascismens betydelse och fann det mest sannolikt att den härskande klassen skulle anta en socialdemokratisk ”lösning”, hade Gramsci så tidigt som i april 1920 skrivit att de båda möjligheterna var svart reaktion eller proletär revolution (även om också han skulle vackla i denna ståndpunkt under de kommande åren och ofta tala om möjligheten av en socialdemokratisk lösning). Båda delade emellertid övertygelsen att revolutionen fortfarande stod mycket högt på dagordningen, och Gramsci var vid denna tid övertygad även han om att det enda tänkbara sätt på vilket det kommunistiska partiet kunde bildas var på Bordigas villkor.

Hur som helst anlände de kommunistiska delegaterna till Livorno med 58 783 röster jämfört med centerns 98 028 och reformisternas 14 695. Den förste kommunisten som talade, Secondino Tranquilli (senare känd som Ignazio Silone), redaktör för ungdomsförbundets tid-

ning, uppmanade de kommunistiska delegaterna att ”bränna enhetens beläte”. De lämnade konferensen sjungande Internationalen och höll sin egen konstituerande kongress i salen intill. Den centralkommitté som valdes hade sex röstvägarmedlemmar, två från *Ordine Nuovo* (Gramsci och Terracini) och sju före detta maximalister, men Bordiga dominerade i själva verket ännu mer än vad dessa siffror utvisade eftersom han snabbt vann över hela centralkommittén för sina åsikter, delvis med undantag för Gramsci som alltså blev fullständigt isolerad. Det skulle dröja tre år innan han vann politiskt förtroende och kunde upprätta en oberoende politisk ställning som tillät honom att utmana Bordigas ledarskap inom det nya partiet.

6. PCI under Bordiga 1921-23

Vid tiden för Livornokongressen och PCIs grundande var Gramsci ännu inte fyllda trettio år. Han hade mindre än fyra år av seriös politisk verksamhet bakom sig. De följande åren – år som bevitnade den fascistiska maktens konsolidering i Italien, revolutionens internationella tillbakagång, början till maktkamp inom det sovjetiska partiet och en växande klyfta mellan det italienska partiet och Tredje internationalen – utgjorde en period av osäkerhet och stundtals rentav vända i Gramscis politiska bana. Till dess att alla hans arbeten från perioden mellan 1922 och 1926 har publicerats och tills mera är känt om hans liv och verksamhet i Moskva (maj 1922 till november 1923) och i Wien (december 1923 till maj 1924) är det inte möjligt att helt rekonstruera hans politiska biografi för dessa avgörande år. Hur som helst har vi här begränsat vårt syfte till att ge en ytterst schematisk antydning om det komplicerade historiska sammanhanget för Gramscis politiska verksamhet utifrån tre centrala och inbördes relaterade bestämningar: den internationella utvecklingen och enhetsfronten, den italienska utvecklingen och fascismen, kampen mot Bordiga och Tasca inom partiet.

För flertalet historiker som skriver med dagens perspektiv var perioden av tänkbar västeuropeisk revolution efter första världskriget och oktoberrevolutionen kortvarig och sträckte sig på sin höjd till 1921. Detta är inte platsen att diskutera det korrekta i denna bedömning. Det som emellertid måste betonas är att detta långt ifrån var kommunisternas åsikt under det tidiga tjugotalet, trots alla motgångar och nederlag. Föreställningen att den proletära revolutionen inte längre stod på den omedelbara dagordningen var vad som utmärkte socialdemokraterna, och den bekämpades våldsamt av alla strömningar inom Tredje internationalen.

Kominterns reaktion på vad som vid denna tid sågs som tillfällig ebb i den revolutionära vågen var först och främst enhetsfrontspolitiken. Den karakteriserade Kominterns strategi, trots skiftningar i tolkningen, åtminstone fram till 1925-26. Grundtanken var att kommunisterna, sedan de nu utstötts av eller splittrats från reformisterna, skulle försöka engagera dessa i former av gemensam aktion. Endast så kunde de vinna en majoritet inom arbetarklassen – vilken hade ett grundläggande intresse av enhet i både defensiv och offensiv handling. Som Lenin framställde saken: ”Enhetsfrontstaktikens syfte och innebörd är att dra en allt större del av arbetarmassorna in i kampen mot kapitalet, även om detta innebär upprepade erbjudanden till ledarna för Andra och Två och en halvinternationalen att föra denna kamp tillsammans. När majoriteten av arbetare redan har upprättat sin klassmässiga, det vill säga sovjetiska och inte 'allmänt nationella' (det vill säga med borgarklassen gemensamma) representation och störtat borgarklassens politiska herravälde, kan enhetsfrontens taktik naturligtvis inte kräva samarbete med partier som mensjevikerna och SR, ty dessa har visat sig vara motståndare till sovjetmakten”; och ”Om det på exekutivkommitténs utvidgade möte fortfarande finns personer som inte har insett det faktum att enhetsfrontstaktiken kommer att hjälpa oss att störta ledarna för Andra och Två och en halv-internationalerna, så

bor de få sig upplästa ett extra antal populära föreläsningar och samtal (Collected Works, 42, s 411 och 401). Parollen ”Till massorna” som höjdes på den tredje världskongressen 1921 var ett erkännande av att kommunistpartierna i flertalet fall (det fanns undantag som Bulgarien) ännu inte hade följts av någon majoritet bland arbetarna, och att revolutionen var inom räckhåll först när så hade skett.

Denna sant dialektiska taktik fordrade en oavslutlig kamp mot vänster- och högeravvikelse i tolkningen av den och led slutligen sammanbrott i form av sicksackkurs mellan ”höger” och ”vänster” som karaktäriserade 1927-28 respektive 1929-1934. Å ena sidan hyste ett antal partier, däribland PCI, den största motvilja mot att acceptera de hatade centristerna som någon form av potentiella allierade – även om syftet delvis var att misskreditera dessa. De tillbakavisade tanken att det var nödvändigt att vinna en majoritet inom arbetarklassen. PCIs hela historia mellan 1921 och 1924 utmärktes av en rad oenigheter med Komintern som alla kretsade kring denna medelpunkt. Det mesta som de italienska kommunisterna – och här skilde sig Gramsci och Togliatti inte från Bordiga – var beredda att gå med på var vad de betecknade som enhetsfront ”underifrån”. Detta var dock uppenbarligen detsamma som att förkasta taktiken eftersom det enda skälet för den ju var den dittillsvarande omöjligheten att etablera direkt kontakt med en majoritet av arbetarklassen eller förbigå dess reformistiska och centristiska ledare.

Å andra sidan fanns det under dessa år av revolutionär tillbakagång en enormt stark press att acceptera, till och med omedvetet, reformisternas övergivande av varje revolutionärt perspektiv. Denna ”likvidationistiska” fara var en ständig realitet i sinnet hos kommunister som Bordiga och Gramsci vilka såg Komintern fästa vad de såg som falsk tilltro till PSI och direkt överlägga med dess ledare; vidare var de alltför medvetna om att enhetsfrontens viktigaste supportorer inom det italienska partiet var just Tasca, som de misstänkte för att inte dela deras obevekliga vilja att bryta med hela den italienska socialistiska traditionen. Togliatti uttryckte exempelvis sådana farhågor när han på ett möte med centralkommittén 1923 talade om Kominterns direktiv om en politik inriktad på samgående med PSI, sedan de senare drivit ut reformisterna. Han sade: ”Den största faran är och förblir att det under täckmantel av fusionspolitik växer fram tendenser som inte kan kallas annat än 'likvidatoriska' i förhållande till det kommunistiska partiet och den kommunistiska rörelsen. Det som jag förut betecknat som vårt främsta och viktigaste resultat i de italienska massornas medvetande kommer att glömmas bort.” Resultatet i fråga var ”ådagaläggandet av det nödvändiga i att varje framtida politisk utveckling hos det italienska proletariatet sker utifrån en radikalt annorlunda grund än den som av tradition har funnits i den socialistiska rörelsen”.

Rötterna till schismen mellan det nya PCI och Komintern sträcker sig naturligtvis åtskilligt längre tillbaka än till den enhetsfrontspolitik som proklamerades i december 1921. Lenin hade 1920 skarpt fördömt Bordigas röstvägran. Sommaren 1921 hade Internationalen varit starkt kritisk mot PCIs inställning till ardit del popolo, de spontana och partiobundna antifascistiska kamporganisationerna. På tredje världskongressen i juni hade det italienska partiet gått samman med den nya ledningen för det tyska partiet till stöd för ”offensivteorin” (främst formulerad av Bela Kun). Den teorin var föremål för kärv kritik från Trotskij i dennes öppningsrapport till kongressen, och när PCIs talesman Terracini försvarade den fann han sig till slut som föremål för en av Lenins mest förödande polemiska bredsidor. Terracini hade återopat den förra världskongressens inställning till stöd för PCIs åsikter men under det år som skilde de båda kongresserna åt hade den Nya Ekonomiska Politiken utfärdats, den italienska fascismen haft en snabb tillväxt och ”marsaktionen” misslyckats i Tyskland.

Zinovjev hade i slutet av mars och under påtryckningar från Lenin skrivit en artikel som talade om en uppbromsning i det revolutionära tempot. Trots de viktiga tyska och italienska partiernas argument för offensivteorin utmärktes kongressen av en ny beslutsamhet att vinna arbetarklassens majoritet och lanserade parollen ”till massorna” – i ett förbådande av enhetsfronten. Det var dessutom vid denna tid som en viktig oenighet om politiken inom Italien kom i förgrunden, en oenighet som skulle vara fram till folkfrontsperioden på trettioalet. Den gällde vilken inställning man borde ha till PSI. Redan nu på sommaren 1921 var PCI-ledarna djupt tvivlande till de förhoppningar som Internationalen hade om PSI. Det senare partiet hade ännu inte uteslutit reformisterna men Internationalen trodde allmänt att så skulle ske och att PCI sedan skulle gå samman med PSI, medan PCI-ledarna hårt motsatte sig alla sådana perspektiv även om reformisterna skulle uteslutas.

I december 1921 lanserades enhetsfrontspolitiken officiellt av Kominterns exekutiv. Den innebar gemensam aktion mellan de rivaliserande internationalerna, mellan rivaliserande vänsterpartier och bland fackföreningarna. Det italienska partiet var bestämd motståndare till den och på sin höjd berett att gå med på en begränsad tillämpning av den på det fackliga området. Togliatti fortsatte sitt ovan citerade tal på centralkommittémötet 1923: ”... det är klart att vi, så kort tid efter vårt bildande som självständigt parti, var motståndare till alla taktiska förändringar som kunde få ... partiets huvuddel och arbetarklassen att glömma det som för oss var den främsta och solitt vunna positionen ... Det var skälet till våra reservationer mot en omedelbar tillämpning av enhetsfronten på det politiska området.” På det utvidgade exekutivmötet i februari/mars 1922 angrep Terracini åter den helt nya politiken och fick motta tillrättavisningar av i tur och ordning Lunatjarskij, Radek, Trotskij och Zinovjev.

Oenigheten varade under hela 1922. I mars höll PCI sin andra kongress i Rom. Kongress-teserna, vilkas huvudavsnitt om taktiken hade formulerats av Bordiga och Terracini, angreps på Kominternexekutivens vägnar av Trotskij och Radek och därefter av bulgaren Kolarov,

Kominterns representant på själva kongressen. Kolarov fick svar inte bara av Bordiga och Terracini utan även av Gramsci – som hävdade att det PSI, som Komintern ville att kommunisterna skulle gå samman med, i grunden var ett agrart och inte ett proletärt parti! Kolarovs inlägg var av central betydelse för partiets kommande utveckling eftersom det stimulerade framväxten av en högeroppositionsgrupp under ledning av Tasca, som stod för en full tillämpning av enhetsfrontspolitiken. För ögonblicket hade kongressen emellertid åter bekräftat Bordigas exekutiv som ett enhetligt block. Högerminoriteten blev inte representerad i partiets ledande organ och Gramsci sändes till Moskva med PCIs representant i Kominterns exekutiv.

Under årets återstående del växte klyftan mellan det italienska partiet och Komintern ytterligare. Zinovjev angrep italienarna hårt för att de inte deltog i Alleanza del Lavoro – en facklig front, bildad på initiativ av det anarkosyndikalistiska järnvägsmannaförbundet och till vilken CGL gav sitt stöd. Å andra sidan var PCI bittert kritiskt mot Zinovjevs överläggningar med PSI, som i oktober uteslöt reformisterna och bekräftade sin anslutning till Tredje internationalen. Vid den fjärde världskongressen i november rådde betydande och uppenbar oenighet om fascismens karaktär, parollen ”arbetarregeringar” och framför allt frågan om samgående med PSI.

Vad fascismen beträffar tenderade Zinovjev i sitt öppningsanförande att avfärda den som ett övergångsfenomen. Han koncentrerade sin eld mot socialdemokraterna – vilka han nu definierade som ”borgarklassens vänsterflygel”. Radeks rapport om den kapitalistiska offensiven var däremot markant annorlunda – och kan mycket väl ha varit påverkad av

Gramsci. Den betonade fascismens småborgerliga inslag, den sekterism som de proletära organisationerna visade mot de demobiliserade samt storbourgeoisins hjälp åt fascismen att komma till makten – samtidigt som den upprepade att den grundläggande klassmotsättningen fortfarande var den mellan bourgeoisi och proletariat. Denna komplexa analys kontrasterade starkt mot Bordiga vilken i sin huvudrapport till kongressen om fascismen hade vägrat att göra någon skillnad mellan den allmänna kapitalistiska motoffensiven och fascismen samt talat om den senares konvergens med socialdemokratien, där fascismen beskrevs som den härskande klassens stora enhetsrörelse. Han hävdade att ”fascismen inte infört några nya inslag i den traditionella borgerliga politiken eller ideologin”. Kongressen som helhet tenderade att anta Radeks syn på faran från den italienska fascismen, som nästan säkert hade inspirerats av Gramsci, men ironiskt nog skulle Gramsci själv – som så tidigt hade förutsett möjligheten av en fascistisk seger i Italien och utvecklat grundelementen i en adekvat analys av detta nya fenomen – under de följande åren vackla i sin analys. Bordiga förblev karaktäristiskt nog orubbligt lojal mot sin kompromisslösa syn men Gramsci skulle liksom de övriga PCI-ledarna komma att visa fortsatt osäkerhet, betonande än fascismens småborgerliga ursprung, än dess inre motsättningar, än dess agrara inslag, än finanskapitalets dominans och än dess funktion som ett uttryck för hela den härskande klassen. Det var i viss grad Tasca som under de följande åren mest konsekvent skulle utveckla Gramscis tidiga intuition och vara mest konsekvent i sin betoning av det specifika hos fascismen, medan Gramsci fortfarande inte var fri från Bordigas inflytande.

Italienarna skilde sig också skarpt från majoriteten på fjärde kongressen i frågan om ”arbetar-regeringar” – en paroll som formulerats av Zinovjev och som hårt angreps av Bordiga. Slagordet var faktiskt rätt så tvetydigt och skulle under de följande åren komma att tolkas på vitt skilda sätt, inte minst av Zinovjev själv. Men den egentliga tvistefrågan var den om samgående med PSI, vilket var föremål för en utdragen diskussion. Gramsci, Bordiga och de andra delegaterna inom majoriteten var omedgörliga i sitt motstånd mot Kominterns påtryckningar. Tasca var däremot starkt för förslagen om samgående. Under diskussionens gång tycks Trotskij ha gjort ett försök att få Gramsci att skilja sig från Bordiga och frågade om alla enskilda italienska delegater hade rätt att rösta som de ville. När detta inte gav något resultat riktade Trotskij en frän attack mot de italienska ståndpunkterna: ”Detta är ett *ne plus ultra* i oenigheten mellan PCI och kommunistiska internationalen – allt därutöver skulle innebära en brytning . . . Gramsci begär ett oförsonlighetens privilegium åt italienarna. I frågan om enhetsfronten har ni bildat ett block tillsammans med Frankrike och Spanien. De andra har nu erkänt att de haft fel men det vägrar ni ... Ni fortsätter att upprepa samma misstag i varje fråga ... Vi föreslår att ni först går med på kollektiv anslutning [till PSI] och sedan gör ett individuellt val ... Om ni inte har de breda massornas sympati kommer ni inte att kunna bevara en legal existens. Är ni beslutna att begränsa er bas så kommer ni till slut att inte ha någon bas alls och bli betraktade som en sekt.”

Den 24 november överlämnades slutligen ett ultimatum undertecknat av Lenin, Trotskij, Zinovjev, Radek och Bucharin till det italienska partiet. Och det var då som det för första gången uppstod en, om än tillfällig, klyfta i Bordigas majoritet. Ty medan Bordiga var för ett rent formellt erkännande av disciplinen men en politik med faktisk icke-tillämpning av Kominterns direktiv så avvek Gramsci. Han fruktade att ett fortsatt motstånd skulle föra högerminoriteten och Tasca till makten inom partiet, och majoriteten av de italienska delegaterna delade hans önskan om en mera aktiv politik än den som Bordiga förespråkade. Utgången blev att Gramsci och Scoccimarro tillsammans med Tasca deltog i det fusionsutskott som kongressen tillsatte medan Bordiga bojkottade det. Denna åsiktsskillnad mellan

Bordiga och Gramsci var emellertid ännu väsentligen taktisk – även om Gramsci senare skulle hävda att han inte vågat driva saken längre i brist på stöd från de övriga PCI-ledarna i Italien och av fruktan för att lämna över makten i partiet till Tasca. Konsekvenserna var hur som helst minimala eftersom frågan om samgående slutgiltigt löstes ett par månader senare genom övervikten inom PSI – trots uteslutningen av reformisterna och mot alla Kominterns förväntningar – av en antifusionistisk majoritet under Nennis ledning.

Det var ungefär vid denna tid som Komintern började göra allvarliga undersökningar av möjligheterna att ändra PCIs ledning – även om Gramsci redan hösten 1921 hade fått de första uppmaningarna att gå med i partiets exekutivutskott för att fungera som motvikt till Bordiga. Nu erbjöd Rakosi (Rakosi, Kuusinen och Humbert-Droz var under denna period de tre sekreterarna i den kommunistiska internationalens exekutivutskott) Gramsci ledarskapet direkt, med vad Gramsci sarkastiskt beskrev som ”den diplomatiska finess som var utmärkande för honom”. Gramscis svar var att förläget tillbakavisa tanken på att PCIs problem kunde lösas med så manipulativa medel. Ja, det kan inte nog betonas att det är helt omöjligt att förstå övergången från Bordigas ledning 1921-23 till Gramscis ledning 1924-26 genom en enkel hänvisning till Kominterns inflytande. Det är nödvändigt att även beakta den faktiska historien om partiets politiska erfarenheter i Italien och det sammanhang som det hade att operera i.

PCI bildades under den första perioden av utbredd fascistisk terror. Även om man i Livorno behärskade delegatröster motsvarande två tredjedelar av den maximalistiska centerns visade sig dess faktiska styrka efter splittringen vara långt mindre. Vid de allmänna valen i april 1921 vann kommunisterna 290 000 röster medan socialisterna vann över en och en halv miljon. Medlemsantalet låg 1921 på cirka 40 000 av vilka 98 procent var arbetare och mindre än en halv procent (sammanlagt 245) intellektuella. Den sommaren satte Mussolini, medan det fascistiska våldet fortsatte, igång med komplicerade parlamentariska manövrer. I augusti undertecknade PSI – som så hårt gick emot varje väpnat motstånd mot fascismen att man i *Avanti!* faktiskt hade publicerat ett utdrag ur Papinis *Historien om Kristus* under ingressen ”Gör inte motstånd!” – ett fredsfördrag med fascisterna. Situationen 1921-22 dominerades av en allvarlig ekonomisk kris och svagheten hos på varandra följande borgerliga regeringar. Lönerna sjönk med cirka 30 procent, i början av 1922 fanns en halv miljon arbetslösa, CGLs medlemstal sjönk från två miljoner till 800 000 och PSIs medlemstal från över 200 000 vid Livornokongressen till 100 000 i oktober 1921, 70 000 i oktober 1922 före partikongressen och 25 000 sedan reformisterna uteslutits på kongressen. Under hela början av 1922 fördes en oavbruten de dövas dialog mellan PCI, som var fientligt inställt till alla allianser med andra vänsterorganisationer men som tryckte på för generalstrejk och direkt aktion mot fascismen, det reformistleda CGL, vars mål var att frigöra sig från det maximalistdominerade PSI och bilda ett arbetarparti som kunde medverka i en regeringskoalition, och PSI, som var låst i en ofruktbar kombination av verbal orubblighet och fullständigt praktisk passivitet. Sommaren 1922 bröt det fascistiska våldet lös på nytt och en generalstrejk utlystes äntligen till den 31 juli. Den saboterades dock framgångsrikt av CGL-ledarna och krossades av fascistiska kontraslag. Denna aktion utgjorde det sista omfattande uttrycket av folkligt motstånd mot fascismen, och dess nederlag hade en avgörande negativ inverkan på proletariats moral. När Mussolini ”marscherade” till Rom i oktober 1922 fick PCIs uppmaning om generalstrejk inget gensvar. Under 1922 sjönk PCIs medlemstal, trots att man klarade sig långt bättre än de övriga vänsterpartierna, till cirka 25 000 i september.

Det fascistiska maktövertagandet i oktober följdes som man hade kunnat förutse av en

omfattande repressionsvåg. I slutet av 1922 och framför allt början av 1923 krossade den huvuddelen av de oppositionella partierna och tidningarna. Terracini skrev i februari 1923: ”Den fascistiska regeringen har inlett en länge förberedd uppsamling av kommunister. På en vecka har polisen arresterat över 5 000 kamrater, däribland alla våra kretssekreterare, alla kommunistiska fackföreningsorganisatörer, alla medlemmar av lokala fullmäktigeförsamlingar. Dessutom har man lyckats komma över alla partiets ekonomiska tillgångar och därmed riktat ett måhända dödligt slag mot vår press ... en verklig människojakt av polisen i intimt samarbete med de fascistiska grupperna ... Vårt parti ger inte upp och slår inte till reträtt: med en fjärdedel av medlemmarna i arrest, organisationen skingrad, pressen tystad, avdelningarna upplösta, berövat vår ledare kamrat Bordiga som står under personligt hot om död eller tortyr, har det italienska kommunistpartiet redan återupptagit sina funktioner och sin verksamhet.” Och, även om partiets illegala organisation vid första provet på dess förmåga visade sig ha allvarliga svagheter kunde man ändå inregistrera viktiga framgångar, främst tryckandet och spridningen av en hemlig upplaga av OrdineNuovo (nu dagstidning åt partiet) och avhållandet av ett antal offentliga möten i en atmosfär av terror. Omfattningen av det slag som drabbat det unga partiet behöver dock inte betonas och utgör en mätare på dess totala misslyckande att under Bordigas ledning inse fascismens faror. Det vore orätt att påstå att PCI-ledningen var ansvarig för det fascistiska maktövertagandet – som båda Tasca och Radek vid olika tillfällen skulle hävda – men man underskattade förvisso allvarligt dess betydelse och fortsatte därmed fram till 1926. Inte ens Gramsci nådde före sin arrestering fram till någon sammanhängande och adekvat bedömning av det specifika i den nya typen av regim, och vad Bordiga beträffar sammanfattar hans uttalande 1924 om att ”den borgerliga kontrarevolutionen för oss är ett bevis på revolutionens oundviklighet” värtaligt hans bestämda tillbakavisande av tanken att det fascistiska maktövertagandet alls var något att bekymra sig över.

7. Det italienska partiets interregnum 1923-24

Arresteringen av Bordiga och det kraftiga slag som hade riktats mot hela partiorganisationen innebar att den tidpunkt när Komintern, som tidigare nämnts, på allvar började planera möjligheterna att få till stånd förändringar inom PCIs ledning för att rätta in partiet i ledet, sammanföll med ett läge då de yttre omständigheterna i vilket fall som helst framtvingade provisoriska förändringar. Det skulle dröja mer än ett år innan det uppstod en ny, enhetlig ledning med ståndpunkter som skilde sig lika markant från Bordigas som från Tascas. Det skulle sedan dröja ytterligare ett år innan den nya ledningen skaffat sig en hållfast kontroll. Men händelserna i början av 1923, då den fascistiska repressionen reducerade PCIs aktiva medlemstal till föga mer än 5 000 personer och den ursprungliga ledningen var skingrad genom arresteringar och landsflykt så att en provisorisk ledning på platsen ovillkorligen måste tillsättas, var avgörande då det gällde att bryta Bordigas grepp över partiet.

Ändå måste det understrykas att innebörden av det som hade hänt vid denna tid alls inte insågs av de berörda italienska kommunistledarna. Under hela 1923 fortsatte Gramsci, Terracini, Togliatti, Scoccimarro och de andra medlemmarna av 1924 års kommande ”center” att stödja Bordiga – och med undantag delvis för Gramsci gjorde de så av övertygelse. Alla, inklusive Gramsci, fortsatte att se Tasca och högern som det viktigaste hotet. Under de första månaderna av 1923 tenderade Internationalen att lägga skulden för det misslyckade samgåendet med socialisterna och för fascismens framgångar hos PCI. Detta var Tascas åsikt och hans rapporter till Komintern under denna tid fick alltmer karaktären av anspråk på ledarskapet. Följden blev under hela 1923 att majoriteten slöt leden kring Bordiga. Den korrespondens som i slutet av 1923 och början av 1924 utväxlades mellan de blivande

medlemmarna av "centerledningen" 1924-1926 visar att alla var medvetna om faran för att Tasca skulle vinna makten inom partiet med stöd av Komintern, och att därför alla var ovilliga att överväga något slags brytning med Bordiga. Dessutom fortsatte alla inklusive Gramsci under hela 1923 att dela det mesta av Bordigas perspektiv, även om de blev alltmer oroliga för den spricka gentemot Komintern som det innebar. Även om enligt Gramsci själv och den ovannämnda brevväxlingen ett slags "centergrupp" började bildas från tiden för den fjärde världskongressen, skedde detta helt oorganiserat och knappast medvetet. Det var inte förrän i slutet av 1923, efter sin flyttning till Wien i november, som Gramsci tog initiativ i en rad brev till Togliatti, Terracini, Scoccimarro, Leonetti och andra till att konstituera en ny ledningsgrupp utan Bordiga eller dennes anhängare.

PCIs exekutivutskott bestod under partiets första år av fem personer som alla var pålitliga anhängare till Bordiga trots deras skiftande förflutna före Livorno: Bordiga själv, Grieco, Terracini, Repossi och Fortichiari. Nu hade Bordiga och Grieco arresterats och Fortichiari – som var ansvarig för partiets illegala organisation – för till Moskva för att diskutera hur man bäst skulle organisera motståndet mot fascistregimen. Terracini fanns kvar som faktisk ledare för partiet inom Italien, och på Kominterns förslag upptog han nu Togliatti och Scoccimarro till ett nytt exekutivutskott och Tasca till centralkommittén. Den senare skickades till Paris för att organisera den italienska emigrantgemenskapen där (det fanns 45 000 utvandrade italienska arbetare i Frankrike 1921, 200 000 1924 och över 450 000 1926). I april kallades Terracini själv till Moskva och Scoccimarro skickades till Berlin. Togliatti var praktiken ledare för partiet inom Italien.

Den 12 juni 1923 ägde det rum ett möte med Kominterns utvidgade exekutivutskott som till stor del ägnades åt den italienska frågan. Polariseringen av krafterna inom PCI-ledningen hade nått en ny höjdpunkt. Bordiga, i fängelse, intog en allt mer konsekvent position i ena änden av spektrat: Kominterns linje för Italien skulle leda till likvidering av PCI, Komintern själv visade tecken på urartning och det italienska partiet var den främste förkämpan mot denna urartning. På den andra kanten krävde Tasca ett fullständigt accepterande av Kominterns linje. Dessutom var han indragen i komplicerade triangelförhandlingar med Komintern och med den nya minoritetsfraktionen för en "tredjeinternationalpolitik" inom PSI (under ledning av Serrati). Gramsci, Terracini, Togliatti och andra blivande medlemmar av centergruppen efter 1924 såg denna formering som ett särskilt allvarligt "likvidationistiskt" hot och fortsatte att solidariser sig med Bordiga.

Komintern beslöt att insätta en tillfällig "blandad" ledning i form av ett provisoriskt exekutivutskott bestående av Fortichiari, Scoccimarro och Togliatti från den gamla "majoriteten" samt Tasca och Vota från minoriteten. Bordiga motsatte sig denna lösning och förespråkade en typisk röstvägarlinje med "all makt åt minoriteten". Längre fram övertalade han Fortichiari att dra sig tillbaka från den utnämnda exekutivkommittén (denne ersattes av Gennari). Scoccimarro och Togliatti tvekade först men övertalades av Gramsci att acceptera sina befattningar. Ställningen var nu synnerligen komplicerad. Komintern hade för första gången nominerat en ny partiledning mot önskningarna hos en majoritet bland de nominerade själva. Bordiga, Fortichiari, Grieco och Repossi från den ursprungliga PCI-exekutiven förespråkade alla en oförsonlig politik av samarbetsvägran med varje sådant påtvingat exekutiv. Togliatti, Terracini och Scoccimarro var likaså olyckliga över den påtvingade lösningen men övertygades av Gramsci om att farorna med att godta den var mindre än farorna med att tillåta en högerledning. Togliatti skrev slutligen till de övriga att han var beredd att godta den post som Kominternexekutiven hade gett honom endast under

förutsättning att den gamla ledande gruppen konstituerade sig som fraktion och inledde ”en öppen polemik med Internationalen och partiminoriteten genom en rad principdeklarationer och polemiker som inte bara skulle delges Internationalen utan även spridas bland massorna”. Liksom i fallet med den taktiska oenigheten mellan Bordiga och Gramsci på den fjärde världskongressen åtta månader tidigare var Bordigas majoritet fortfarande inte splittrad i sakfrågan. I detta fall var dock de praktiska konsekvenserna av en oenighet om taktiken ojämförligt större. Det var vid denna korsväg som Gramsci började söka efter en väg ut ur den ofruktbara återvändsgränd som det italienska partiet befann sig i – även om det skulle dröja ytterligare ett halvår innan han konkret började planera möjligheterna att skapa en ny centermajoritet utan Bordiga.

Sommaren 1923 hade Gramsci varit i Moskva ett år. Anmärkningsvärt lite är känt om denna period i hans liv. Ett av de mest förvånande dragen i hans publicerade skrifter är bristen på alla reflektioner över eller ens beskrivningar av Sovjetunionen sådant han lärde känna landet under de arton månader som han tillbringade där under en avgörande period i revolutionens historia. Det som kan utläsas av hans skrifter och yttre källor är endast några enkla fakta. Han var mycket sjuk under de första månaderna av sin vistelse och for ut och in på sjukhus. Han bevistade den fjärde världskongressen där hans roll redan diskuterats. Han träffade Julia Schucht och blev förälskad – deras få månader tillsammans, i Moskva och när hon kom till Italien 1925-26, var ett isolerat mellanspel av personlig lycka i Gramscis liv. Han väntade hela tiden på att sändas tillbaka till Italien men hotet om hans arrestering gjorde detta omöjligt. Han skickade Trotskij, på dennes begäran, en del information om den italienska futurismen att ingå som bilaga till originalupplagan av *Litteratur och revolution*. Hans kominternverksamhet torde ha fört honom i kontakt med Radek och Zinovjev, och när han lämnade Moskva och tog farväl av den senare berättade han för honom om sin avsikt att föreslå en ny paroll om en ”federal rådsrepublik” för Italien. Slutligen visar, som vi ska se, hans brev från Wien till Togliatti, Terracini och andra i början av 1924 att hans politiska sympatier vid denna tid låg hos vänstern inom bolsjevikpartiet.

Det är mycket svårt att med ledning av det hittills publicerade materialet bedöma Gramscis allmänna inställning till Bordiga under de första åren av PCIs existens. Å ena sidan finns det åtskilliga dokument som vittnar om i sak identiska positioner i alla de viktigaste frågorna. Å andra sidan har vi Gramscis eget vittnesbörd om att hans motiv för att så länge acceptera Bordigas politik främst var taktiska, och han skulle senare bittert förebrå sig själv för att inte ha skilt sig från Bordiga tidigare. Hur som helst tycks det klart att de skillnader som fanns inte så mycket gällde den allmänna analysen eller ens strategin utan förhållandet mellan teori och praktik. Samtidigt som han allmänt delade Bordigas syn på enhetsfronten och socialdemokratis karaktär, och han ännu inte hade dragit några särskilt konsekventa slutsatser av vad som verkligen var en högst annorlunda analys av fascismen, var han klart oense med Bordigas brist på varje positiv strategi för Italien, med hela dennes uppfattning om partiet och dess relation till massorna och med den bristande rörligheten, särskilt i förhållande till Internationalen.

Det existerar två dokument som ger en god föreställning om Gramscis ståndpunkter denna sommar 1923 och som visar honom efter det utvidgade exekutivmötet i juni (då Zinovjev hade kritiserat honom för tvetydigheter i frågan om samgående med ”tredjeinternationalen-linjen”) i färd med att utveckla en ny inställning till ledningsproblemet, även om han fortfarande var hård motståndare till Kominterns fusionspolitik. För det första skrev han i ett memorandum om ”Förhållandet mellan PCI och Komintern” som nu finns i PCIs arkiv:

Den nuvarande KP-majoriteten tänker in i det sista försvara sin ställning och historiska roll i Italien, där det måste bildas ett enat KP med ett ideologiskt centrum som på vare sig det traditionella socialistiska eller någon kompromiss med detta. Vi försvarar den italienska revolutionens framtid ... Vi kan ha gjort misstag och är villiga att erkänna dem, men vi är inte villiga att låta det centrum som attraherar nya element till och integrerar dem i Kominterns italienska sektion få en ny bas – representerad av individer som vill kompromissa med socialisterna i grundfrågan. Kominterns inställning och dess representanters verksamhet leder till upplösning och urartning inom de kommunistiska leden. Vi är beslutna att kämpa mot de element som skulle likvidera vårt parti, och mot de urartade elementen. Illegalitetens och landsflyktens situation gör detta alldeles nödvändigt. Vi vill inte att det som hänt i Ungern och Jugoslavien ska upprepas i Italien. Om även Komintern får sina törnar när vi slår tillbaka så är det inte värt fel: det är ett misstag att gå i förbund med opålitliga element.

Det andra dokumentet består av ett brev avsänt i slutet av juli till ett antal kamrater, däribland Togliatti, Terracini, Fortichiari och Leonetti där Gramsci skriver: ”Jag är helt övertygad om att det för dagen inte kan komma några resultat av något värde ur en diskussion som vi begränsar till de organisatoriska och juridiska aspekterna av den italienska frågan. En sådan diskussion kan bara göra saker och ting värre och vår uppgift svårare och farligare. Det vi behöver göra är att konkret arbeta för att bevisa, genom partiverksamhet och politiskt arbete som är helt anpassade till den italienska situationen, att vi är det som vi gör anspråk på att vara, och överge den hållning av 'misskända genier' som vi hittills har intagit.” Slutmeningen är ett tillräckligt klart uttryck för Gramscis kritik mot Bordiga vid denna tidpunkt.

Även om, som vi redan påpekat, det ännu inte är möjligt att helt följa gången i Gramscis politiska utveckling under dessa år utgör de citerade dokumenten ett otvetydigt vittnesbörd om grundelementen i hans ståndpunkt sommaren 1923. De visar det enfaldiga i åsikten att Gramsci helt enkelt var ”Kominterns man” som uppifrån insattes i ledningen i stället för den uppstudsige Bordiga. Om någon var Kominterns man vid denna tidpunkt var det Tasca, och Gramsci skilde sig inte från Bordiga i sitt fördömande av Kominterns politik. Å andra sidan visar dokumenten att Gramsci började nå fram till en bedömning av Bordigas politik som inte var så olik hans tidigare fientliga bedömning av PSI-ledarnas ”oförsonliga” orörlighet mot slutet av kriget. Alltifrån hans första, olycksaliga tryckta bidrag, om neutralitetsfrågan 1914, var ett av de fasta inslagen i Gramscis ståndpunkt hans åsikt att den revolutionära politiken måste vara ett aktivt ingripande i historien och inte kan bestå i att man helt enkelt intar ”korrekta” positioner och väntar på att få rätt, väntar att den historiska processen ska tillhandahålla omständigheter där den härskande klassen störtas, de sanna revolutionärerna erkänns av massorna och socialismen högtidligen introduceras. Under denna sommar 1923 var kontrasten mellan Gramsci och Bordiga redan stark trots den avsevärda överlappningen mellan deras åsikter. Utifrån en gemensam bedömning om den avgörande betydelsen av att försvara partiet mot ”likvidation” som enligt dem hotade genom Kominterns köpslående med just de centrister i opposition mot vilka Komintern hade bildats, drog Bordiga slutsatsen att Internationalen höll på att urarta och att det var nödvändigt att organisera en internationell opposition för att bekämpa denna urartning. Gramsci drog däremot i praktiken den slutsatsen att partiet helt skulle gå in för uppgiften att göra revolution i Italien – om nödvändigt gentemot Internationalen. I ett brev från Wien ett par månader senare skulle han skriva: ”Amadeo [Bordiga] betraktar förhållandena utifrån en internationell minoritets ståndpunkt, men vi måste närma oss dem utifrån sandpunkten hos en nationell majoritet.” Denna skillnad i perspektiv skulle spela en avgörande roll när det gällde att längre fram bestämma Gramscis inställning till den partiinterna kampen i Sovjetunionen.

Genom hela 1923 existerade PCI i ett tillstånd av halv legalitet. Det bannlystes inte isig men dess ledare, medlemmar och tidningar utsattes för ständig repression och trakasseri. April utgjorde lågvattenmärket vad medlemsantalet beträffade med föga mer än 5 000 personer i partiet. Sommaren innebar en långsam uppbyggnad till cirka åtta och ett halvt tusen i november. I september arresterades dock Togliatti, Tasca, Vota och Gennari, det vill säga fyra av de fem medlemmarna i det nya, provisoriska exekutivutskottet. I oktober kom den första rättegången mot kommunister. Den blev en stor personlig triumf för Bordiga och kulminerade i hans frigivning. I december frigavs även Togliatti, Tasca och de övriga. Men i slutet av december och början av januari 1924 kom nya repressiva åtgärder som återförde den kommunistiska pressen till fullständig tystnad.

Efter sin frigivning hade Bordiga återvänt till Neapel och avsagt sig varje ställning inom ledningen. I stället formulerade han ett brev till alla partimedlemmar som syftade till att bekräfta den gamla PCI-majoritetens ståndpunkter gentemot både Komintern och högerminoriteten. Terracini, Togliatti, Scoccimarro och de andra var först beredda att skriva under men Gramsci vägrade blankt och vann i en rad brev över de tre nämnda, Leonetti, Gennari, Tresso och Camilla Ravera. Centergruppen hade för första gången fått konkret existens. I november hade Gramsci flyttat från Moskva till Wien för att kunna ta hand om Kominterns nyinrättade byrå för antifascistisk verksamhet. Det var denna stund som han slutligen tycks ha beslutat ta initiativ till skapandet av en ny centermajoritet utan Bordiga och arbeta för att lappa ihop sprickan inom Komintern. Även om han på intet vis hade vunnits över för Kominterns syn på enhetsfronts-politiken var han inte beredd att följa Bordiga på dennes väg mot att skapa en internationell opposition och blev alltmer fientlig till orörligheten hos Bordigas politik i Italien.

Det som Gramsci föreslog som en utväg ur den återvändsgränd som PCI befann sig i var en ny strategi för partiet i Italien, en strategi som var starkt besläktad med *Ordine Nuovo*s gamla ledmotiv från 1919-20, och även en grundlig förnyelse av partiet självt, inspirerad av en helt annan partiuppfattning än Bordigas. Redan i ett brev från september 1923 till PCI:s exekutivutskott, skrivet från Moskva och rörande förslaget att starta en ny arbetardagstidning i samarbete med "tredjeinternationalenströmningen" som nu höll på att uteslutas ur PSI, började Gramsci väcka några av de teman som skulle besjåla både hans politiska praktik åren 1924-26 och hans fängelseskrifter. Som namn på den nya tidningen föreslog han *Unità* (se ovan sid 22) och föreslog parollen om en "federal arbetar- och bonderepublik" som mellanliggande "ideologisk förberedelse" för en rådsregim. Denna omsorg om den "syditalienska frågan" och den konkreta form som alliansen mellan arbetare och bönder kunde ta sig i Italien representerade vid denna tid något helt nytt i det italienska partiet. Han återupplivade även ett huvudtema från *Ordine Nuovo* i ett förslag om att bygga upp *commissioni interne* som en motvikt till den reformistiska ledningen för CGL – vilken alltmer tenderade att kompromissa med fascismen.

Under de följande månaderna skisserade Gramsci i en rad brev till de andra medlemmarna i den nya "centergruppen" av PCI-ledare huvudinslagen i den nya strategi som han föreslog att de skulle kämpa för. Huvudsyftet skulle vara att vinna en verklig massbas åt PCI. För detta föreslog Gramsci den 1 mars fyra viktigare initiativområden: 1. intensiv propaganda kring parollen om en arbetar- och bonderegering, 2. kamp mot arbetararistokratin, det vill säga reformismen, vilket syftade till att befästa en allians mellan arbetarmassorna i norr och bondemassorna i söder, skapandet av en särskild organiseringskommitté för Syditalien och undersökning av möjligheterna för att organisera ett väpnat uppror där, 3. ett intensivt

program för politisk utbildning inom partiet, med syftet att övervinna den existerande inre splittringen och utvidga ledningen, 4. en upptrappning av den kommunistiska verksamheten bland den utvandrade befolkningen, främst i Frankrike. I senare brev framlade Gramsci tanken om ett ”federalt” perspektiv för Syditalien, betonade vikten av att försöka stimulera bildandet av kärnor för framtida fabriksråd (detta skulle bli ett av grundinslagen i PCI:s strategi under de kommande två åren, fram till tidpunkten för Gramscis arrestering), diskuterade de tänkbara övergångsstadier som skulle kunna ligga mellan fascismens nederlag och en proletär revolution samt talade om nödvändigheten av att vinna den milanesiska arbetarklassen åt kommunismen som förutsättning för en revolution i Italien.

Men kanske ännu viktigare än de nya strategiska mål som Gramsci skisserade i dessa brev var den nya syn på partiet som han lade fram. I ett centralt brev i hela korrespondensen, skrivet den 9 februari 1924, sade han:

”Partiets misstag har bestått i att på ett abstrakt sätt prioritera organisationsproblemet, vilket i praktiken helt enkelt har inneburit att man skapat en apparat av funktionärer på vilka man kunde lita för deras renlärighet i fråga om den officiella synen . . . Det kommunistiska partiet har till och med varit emot bildandet av fabriksceller. Allt deltagande från massornas sida i partiets verksamhet och inre liv annat än vid stora tillställningar och enligt ett centralt partidekret har sett som en fara för enheten och centralismen. Partiet har inte setts som resultatet av en dialektisk process i vilken de revolutionära massornas spontana rörelse och ett centrums organiserande och dirigerande vilja sammanstrålar, utan endast som något hängande i luften, något med en oberoende och självalstrad utveckling, något som massorna kommer att ansluta sig till när situationen är den rätta och den revolutionära vågkammen nått som högst, eller när partiets centrum beslutar att inleda en offensiv och böjer sig ner till massornas nivå för att egga upp dem och leda dem till handling. Naturligtvis fungerar det inte på det viset, och områden av opportunistisk besmittning har uppstått utan att centrum har vetat något om dem. Dessa har haft sin avspeglning i parlamentsgruppen och därpå, i mera organisk form, inom minoriteten

Kontinuiteten mellan denna kritik av PCI under Bordiga och Gramscis tidigare analyser av maximalismen är påtaglig, och den skulle komma att utvidgas och fullständigare teoretiseras i vissa nyckelpassager i Fängelseanteckningarna. För stunden började Gramsci utveckla dessa teman på sidorna i *Ordine Nuovos* som i mars återuppstod som teoretiskt organ. De första numren författade han nästan ensam i Wien, och han såg klart den nya tidskriften som ett centralt inslag i den intensiva politiska utbildningskampanj som var nödvändig om partiet skulle kunna vinnas över för den nya strategin.

På våren 1924 beredde sig PCI på att utkämpa ett allmänt val – enligt en ny vallag med graderade röster och i ett klimat av terror och valfusk. Fascismen hade lyckats suga upp breda skikt inom borgarklassen och småbourgeoisin bakom sina vallistor och nu vunnit Vatikanens stöd (vilket orsakade en spricka i det social-kristna Folkpartiet). Den understöddes av finans- och industrikapitalets viktigaste centra. Flertalet oppositionspartier var för en bojkott av valet men när PCI tillkännagav att man skulle delta följde de övriga anti-fascistiska partierna dess exempel. PCI föreslog en valallians men den avlogs. Därför formade man sina egna listor tillsammans med ”tredjeinternationalenströmningen” som nu hade uteslutits ur PSI och formellt skulle komma att ansluta sig till PCI efter den femte världskongressen i juni. Kominterns representant i Italien under denna period – J Humbert-Droz – var särskilt aktiv med att pressa PCI-ledarna till att gå med på en ”flexibel” politik gentemot de andra antifascistiska krafterna. Han arbetade mycket nära samman med Tasca och Vota, minoritetsmedlemmarna av exekutiven.

Vid tiden för valkampanjen hade PCI cirka 12 000 medlemmar (om man, räknar med 2 000

”tredjeinternationalare”). Ungdomsorganisationen hade ytterligare 5 000. Det kommunistiska fackliga utskottet kontrollerade cirka en sjättedel av de 120 000 medlemmar som fanns kvar i CGL. När partiets nya dagstidning *Unità* började utkomma i februari fick den en upplaga om cirka 25 000 exemplar. Den nya *Ordine Nuovos* utkom i mars i 6 000 exemplar. Partiet var någorlunda framgångsrikt i valen med 19 delegater invalda i parlamentet, och det bibehöll sitt röstetal jämfört med 1921 års val långt bättre än de två socialistpartierna. Till de valda hörde Gramsci som återvände till Italien i maj.

Under valkampanjen hade frågan om Bordiga åter exploderat när denne vägrade att toppa eller ens förekomma på partiets valsedel. Han befann sig nu i en orubblig oppositionsställning såväl nationellt som internationellt. En föreställning om hans anhängares inställning vid denna tid (även om Gramsci skulle understryka att Bordiga själv inte hyste sådana åsikter) kan fås genom det samtal som ägde rum mellan Humbert-Droz och Grieco (vid denna tid obetingad anhängare till Bordiga) och som Droz rapporterade till Zinovjev den 15 februari 1924. Grieco hade sagt: ”Internationalen och partiet fören antikommunistisk linje och det är vissa ledares plikt att, när de får insikt om en allvarlig avvikelse, vägra följa disciplinen ... Vissa kamrater är så att säga förutbestämda att bli ledare. Bordiga är liksom Lenin en av dessa. Disciplinen kan inte tillämpas på sådana män som på de övriga partimedlemmarna. Deras historiska mission är att tillämpa disciplinen på andra, inte att respektera den.”

I maj, några dagar efter Gramscis återkomst till Italien, höll PCI en rådgivande konferens nära Como. Tre skilda uppsättningar teser framlades av vänstern (undertecknade av Bordiga, Grieco, Fortichiari och Repossi), centern (undertecknade av Gennari, Leonetti, Rayera, Scocimarro och Togliatti) samt av högern (undertecknade av främst Tasca, Vota och Berti). Trots att röstningen om dessa endast var rådgivande var den en god mätare på styrkebalansen inom PCI i detta ögonblick. Den visade att centern hade en knapp majoritet över högern inom centralkommittén men att vänstern – som naturligtvis hade vägrat att delta i de ledande partiorganen – inom partiapparaten som helhet var ojämförligt starkare än de båda andra fraktionerna tillsammans.

Högerns teser kritiserade hela PCIs linje sedan Livorno, och samtidigt som man välkomnade bildandet av en ny center gjorde man ändå den medansvarig med vänstern för denna linje. Man stod på den fjärde världskongressens ståndpunkt – även om denna som vi ska se höll på att revideras och högern visade sin medvetenhet om detta genom att varna för en alltför vidsträckt tolkning av parollen om ”arbetarregeringar”. Centerns teser som författats av Togliatti, medan Gramsci fortfarande befann sig i Wien, men som denne stödde vid sin återkomst, intog positionen att den gamla ledningen hade gjort rätt i att bekämpa minoriteten men fel i att motsätta sig den fjärde kongressens linje. De tillbakavisade Romteserna och gick med på en begränsad tolkning av enhetsfronten. I likhet med vad Zinovjev skulle göra kort efter den femte världskongressen definierade man socialdemokratin som ”fascismens vänsterflygel”. Man såg ”arbetarregeringar” som en mobiliserande paroll .som var bra när det gällde att övertyga mindre utvecklade delar av massorna om att erövringen av makten stod på dagordningen, men varnade för illusionen om att det måste finnas mellanliggande faser före inrättandet av proletariats diktatur – ja, man hävdade att ”existensen av en regim med permanent väpnad diktatur i Italien skapar förutsättningar för en period av 'permanent revolution'”. Man definierade fascismen som ”den väpnade diktaturen för en fraktion av den kapitalistiska borgarklassen och storgodsägarna”. Vänstern framlade en mycket kortare uppsättning teser som helt enkelt bekräftade det korrekta i Romteserna och hela den linje som följts sedan Livorno, samt anklagade Komintern för att fästa falska förhoppningar vid PSI och

underströk farorna med enhetsfront och paroller om arbetarregering.

Hela situationen i partiet refererades för den femte världskongressen som ägde rum följande månad. Det var ännu inte säkert vilken ledarlösning som Komintern skulle besluta om. En hel del hade emellertid förändrats i partiet under de föregående månaderna. Bordigas inställning var nu att endast en förändring av Kominterns hela linje kunde göra det möjligt för vänstern att åter delta i partiledningen. Han betraktade den nya centern som underställd Tasca och tyckte att högern var den logiska lösningen med tanke på Kominterns rådande strategi. Högern hade å andra sidan inte längre monopol på kravet att helt acceptera Kominterns politik. Dessutom höll, som vi kommer att se, strömmen på att gå emot dem inom Internationalen som en följd av de tyska händelserna. Därtill kom att Tasca själv i viss utsträckning från och med mitten av mars 1924 drog sig närmare centern under sitt samarbete med Togliatti i partiledningen. Ytterligare var han av ett antal skäl (däribland personliga) angelägen om att för en tid dra sig undan partiansvaret, och i praktiken lämnade han partiexekutiven i april.

Sålunda befann sig centern i en långt starkare position än vad det kunde synas i Como. Under de följande åren skulle den absorbera Tasca och det mesta av högern, besegra vänstern inom partiorganisationen som helhet samt vinna över inte bara dess medlemsbas utan också många av dess ledare – som Grieco år 1925. Den nya syn på själva partiet och den speciella strategi för Italien som Gramsci hade börjat formulera i sin brevväxling med Togliatti, Terracini och de andra i början av 1924 stod i stark kontrast till det som hade funnits innan. Men den avgörande faktorn i den förändrade ledningen mellan 1923 och 1924 var otvivelaktigt internationell. I en mer speciell bemärkelse gällde det inställningen till Komintern och den roll som spelades av Komintern; i en allmännare bemärkelse hade det att göra med synen på förhållandet mellan revolutionens nationella och internationella dimensioner. I ett redan omnämnt, viktigt brev av den 9 februari skrev Gramsci:

”Amadeo ... tror att Internationalens taktik avspeglar den ryska situationen, det vill säga uppstod inom en efterbliven och primitiv kapitalistisk kultur. Enligt honom är denna taktik extremt voluntaristisk och teatralisk eftersom det endast genom en extrem viljeanstängning var möjligt att hos de ryska massorna få till stånd en revolutionär verksamhet som inte var bestämd av den historiska situationen. Han tror att för de mera utvecklade länderna i centrala och västra Europa är taktiken i fråga inadekvat eller rentav värdelös. I dessa länder fungerar den historiska mekaniken enligt marxismens alla godtagna scheman. Där råder en strikt historisk bestämning som saknades i Ryssland, och den allt överskuggande uppgiften måste därför vara organiserandet av partiet som ett mål i sig. Jag tror att situationen är helt annorlunda. För det första emedan de ryska kommunisternas politiska uppfattningar formades på ett internationellt och inte på ett nationellt fält, och för det andra därför att kapitalismens utveckling i västra och centrala Europa har bestämt formländet av inte bara breda proletära skikt utan även och som en följd därav ett högre skikt, arbetararistokratin med dess utväxter i fackföreningsbyråkrati och socialdemokratiska grupper. Bestämningen, som i Ryssland var direkt och drev ut massorna på gatan för ett revolutionärt uppror, är i centrala och västra Europa komplicerad till följd av alla de politiska överbyggnader som skapats av kapitalismens vidare utveckling. Detta gör massornas aktioner långsammare och försiktigare, och av det revolutionära partiet krävs därför en strategi och taktik som alltigenom är mer sammansatta och långsiktiga än de som var nödvändiga för bolsjevikerna under perioden mellan mars och november 1917. Men det faktum att Amadeo har denna syn och försöker att genomdriva dess seger i inte bara nationell utan även internationell skala är en sak: han är en övertygad person som med stor skicklighet och smidighet kämpar för att nå sitt mål, för att undgå förflackning av sina teser, för att uppskjuta alla Kominternsanktioner som skulle kunna hindra honom från att fortsätta fram till den historiska period där revolutionen i västra och centrala Europa berövar Ryssland den hegemoniska

ställning som landet har i dag. Men att vi som inte är övertygade om den historiska sanningen i denna uppfattning skulle fortsätta att politiskt alliera oss med den och därmed ge den en sådan internationell ställning som den för närvarande åtnjuter är något helt annat. Amadeo betraktar förhållandena utifrån en internationell minoritets ståndpunkt, men vi måste närma oss dem utifrån ståndpunkten hos en nationell majoritet.”

8. PCI under Gramsci 1924-26

De båda år under vilka Gramsci ledde PCI kan ses som avslutningen på en epok, den som inleddes av oktoberrevolutionen och då de enskilda kommunistpartierna utvecklade sina teoretiska analyser och sina strategier utifrån en klar grundförutsättning – den om revolutionens aktualitet. Det innebär naturligtvis inte att många kommunister även efter detta, i synnerhet under den ”tredje perioden”, trodde att revolutionen stod på den omedelbara dagordningen. Däremot innebär det att Kominterns planer och politik från början av år 1924 hade blivit allt hårdare uppknutna till kampen i det sovjetiska partiet, och 1927 hade den sovjetiska utvecklingen blivit den bestämmande faktorn.

Åren 1924-26 var sålunda en övergångsfas, och det är ytterst viktigt att betona det manöverutrymme som under denna period fortfarande fanns kvar för ett enskilt parti som PCI. Att Kominterns och det italienska partiets strategi sammanföll efter den femte världskongressen i juni 1924 var ingen enkel fråga om orsak och verkan. Det var snarast fråga om en något taktisk ”vänstervridning” hos Komintern som passade in i PCIs redan existerande ”vänsterism”. Detta blev helt klart genom de händelser som följde. Ty på våren 1925 skulle Komintern komma att vända sin ”vänstervridning” – sedan Macdonald fallit i Storbritannien och Herriot i Frankrike, efter Hindenburgs makttillträde i Tyskland och repressionen mot KPD, den nya konsolideringen av Mussolinis regim i Italien och den reaktionära händelseutvecklingen i Polen och Estland – och börja tala om kapitalismens tillfälliga stabilisering. Ändå skedde det ingen motsvarande högervändning i det italienska partiet, vilket inte genomgick några viktigare modifikationer förrän efter Gramscis arrestering. En del av orsaken till det manöverutrymme som detta vittnar om – trots bolsjeviseringen av kommunistpartierna under samma period – var kanske de ytterst komplicerade maktförhållandena inom Komintern vid denna tid. Zinovjev var under hela perioden Internationalens ordförande. 1924 var han i förbund med Stalin och angrep Trotskij för dennes ”bondefientliga” linje, men 1926 var han allierad med Trotskij och attackerade Stalin och Bucharin för deras ”bondevänliga” politik. Från början av år 1925 började det uppstå en bucharinistisk höger inom Komintern, och det var särskilt betydelsefullt för det italienska partiet att Humbert-Droz – redan omnämnd som Kominterns representant i Italien under 1924 och nära förbunden med Tasca under denna period – 1925 återvände till Moskva för att ta hand om Internationalens latinska sektion. Droz skulle komma att upprätta utmärkta förbindelser med Bucharin och föll tillsammans med denne 1929. Utgången av denna komplicerade situation tycks ha blivit att Zinovjev å ena sidan och den bucharinistiska högern å den andra i praktiken tog ut varandra under perioden, med resultatet att den ”vänsteristiska” politiken i länder som Tyskland och Italien kunde samarbete med ”högerpolitiken” i länder som Kina, Förenta staterna, Storbritannien och Jugoslavien. I vartdera fallet var de bestämmande faktorerna mer nationella än internationella.

Detta periodsammanhang har central betydelse för förståelsen av de politiska grundkoordinaterna för Gramscis fängelseskriver. Dessa står i ett organiskt sammanhang med det politiska universum inom vilket Gramsci hade verkat fram till sin arrestering, och ger uttryck för en radikal förskjutning gentemot det politiska universum som existerade när de skrevs. Detta är kanske ett huvudskäl till det dunkla och förtäckta hos vissa av de centrala politiska

reflexionerna i Fängelseanteckningarna om revolutionen i väst, om partiet, om staten osv. Och det är säkert den viktigaste orsaken till det inadekvata i många av försöken att tolka Gramsci utifrån kriterier som inte hade någon innebörd i hans politiska universum: folkfrontsteori, stalinism osv. All teoretisering av Gramscis arbete måste eftersträva att ordentligt sätta in detta i sitt historiska sammanhang samt att förklara alla och inte bara vissa av dess stundtals motsägelsefulla inslag.

Som vi redan nämnt hade det efter Comokonferensen beslutats att hänskjuta frågan om ledarskapet i det italienska partiet till den kommande femte världskongressen, som skulle äga rum i Moskva i slutet av juni 1924. Till de italienska delegaterna hörda Bordiga, Togliatti, Terracini, Tasca, Serrati, Grieco, Leonetti och Berti som alla anlände till Moskva i början av månaden. (Gramsci och Scoccimarro hade emellertid ännu inte lämnat Italien när Matteottikrisen utbröt den 12 juni och inställde följaktligen sin avresa.) De strategier som utformades på de fyra första världskongresserna kan tolkas som reaktioner på de historiska händelsernas faktiska utveckling – åtminstone i Europa. Den ”vänstervridning” som däremot följde på de tyska oktoberhändelserna 1923 och återspeglades på den femte världskongressen kan dock endast förstås i termer av den inre partikamp som redan brutit ut i Sovjetunionen och av Zinovjews manövrer för att lägga över skulden för den tyska katastrofen på andra.

Under de sista månaderna 1923 hade Zinovjev och Stalin satt igång en kampanj mot ”trotskismen”, vänsteroppositionen, de s k Fyrtiosex, hade publicerat sin plattform och Trotskij sina artiklar om Den nya kursen. I oktober hade det tyska partiet under Brandlers ledning varit invecklat i ett ofullgånget försök till revolutionär resning. Resningen hade planerats i Moskva av Zinovjev och förbindelsen mellan Moskva och KPD hade anförtrotts åt Radek personligen. Efter nederlaget gjorde

Zinovjev Brandler till syndabock för hela historien och Trotskij – som hade trott på möjligheten av en revolution i Tyskland – förenade sig med Radek, vilken inte hade gjort det, i syfte att låta Brandler slippa hela ansvaret. Zinovjev stödde vänstern inom det tyska partiet – under ledning av Fischer och Maslow – och Brandler byttes ut. Han anklagades för högeravvikelse och Zinovjev ledde Komintern till ett påtagligt steg åt vänster. Dessa manövrer syftade huvudsakligen till att hindra den sovjetiska oppositionen från att använda den tyska katastrofen till att misskreditera Zinovjev.

Slagordningarna hade ställts upp offentligt och på den femte kongressen var de sovjetiska majoritetsledarna framför allt sysselsatta med att hindra oppositionen från att vinna internationella allierade. Den uppenbare kandidat som skulle kunna leda en internationell fraktion till stöd för den sovjetiska oppositionen var Bordiga – trots det faktum att Trotskij på den fjärde kongressen hade lett angreppet mot hans tillbakavisande av enhetsfronten och mot hans anslutning till ”offensivteorin” på tredje kongressen. Det fanns nämligen en påtaglig samstämmighet mellan Bordigas åsikter om Kominterns urartning och Trotskijs om urartningen inom bolsjevikpartiet. Zinovjev försökte hindra en sådan allians genom att uppta Bordiga i Kominterns ledning med posten som vice ordförande. Han såg ett block mellan centern och vänstern som den bästa lösningen på PCIs inre splittring, och som en följd av sin taktiska vänsterglidning efter det tyska nederlaget såg han inte längre lika välvilligt på Tasca och högern.

Dessa planer strandade emellertid på Bordigas orubblighet. Han var beredd att acceptera en befattning inom Kominterns exekutiv eftersom han behövde upprätthålla internationella kontakter i sitt perspektiv att organisera en internationell vänsterminoritetsfraktion, men han sade nej till alla ledande positioner inom PCI. Paradoxalt nog ändrade den femte kongressen

på ett påtagligt sätt Internationalens linje i riktning mot de ståndpunkter som Bordiga hade intagit – enhetsfront underifrån, tvåfrontsstrid mot fascismen och socialdemokratin osv (den linje som Gramscis ledning skulle komma att följa under de kommande två åren), samtidigt som det innebar Bordigas definitiva isolering organisatoriskt sett. Bordiga kom med kongressens huvudrapport om fascismen och det blev föga resonemang om den likartade betoning som han gav kampen mot fascismen respektive socialdemokratin. Även Togliatti talade om socialdemokratin som fascismens vänster och skilde sig från Bordiga mer i frågor om tonvikt än om innehåll – han underströk behovet att göra PCI till ett massparti, av mer arbete bland bönderna osv. Zinovjev talade i sin sammanfattning av kongressens arbete om kapitalismens tänkbara alternativ under en period som präglades av dess ”ohjälpliga kris”: ”Socialdemokraterna på arbetarrörelsens högerflygel befinner sig i en övergångsprocess, omvandlas alltmer till borgarklassens vänsterflygel och på sina håll till en fascismens flygel. Det är därför som det är historiskt oriktigt att tala om 'fascismens seger över socialdemokratin'. Fascismen och socialdemokratin utgör (vad deras ledare beträffar) höger respektive vänster hand hos den moderna kapitalismen, vilken blivit något försvagad av det första imperialistiska kriget och av arbetarnas antikapitalistiska kamp. Allt som å ena sidan Mussolini och Poincaré, å andra sidan Macdonald och Herriot gör gynnar den proletära revolutionen. Det betyder inte så mycket om de väljer 'demokratin' eller fascismens väg. Alla ger de bara den proletära revolutionen vatten på dess kvarn.” Detta uttryckte mycket precist Bordigas syn. Emellertid föredrog han fortfarande att stå i opposition inom PCI. Det utsågs därför en ny centralkommitté och ett nytt exekutivutskott av en särskild kommitté på kongressen. Centern fick majoritet inom båda med minoritetsrepresentation för högern och ”tredjeinternationalarna” som nu formellt blev medlemmar av partiet. Den nya exekutiven bestod av Gramsci, Togliatti och Scoccimarro från centern, Mersù från högern (Tasca ville inte ha posten men fanns i den nya centralkommittén) och före detta tredjeinternationalaren Maffi. Två månader senare valdes Gramsci till den nya posten som partiets generalsekreterare.

Den femte världskongressen innebar ytligt sett en förskjutning åt vänster, och eftersom de analyser som den formulerade allmänt sett överensstämde med både centerns och vänsterns inom PCI helade den definitivt sprickan mellan det italienska partiet och internationalen. Men vilken var Gramscis egentliga värdering av dess betydelse och vad ligger bakom den påtagliga förändringen i hans internationella ståndpunkter, särskilt beträffande själva Sovjetunionen, mellan våren 1924 och våren 1925? Ett visst svar, om än ofrånkomligen ofullständigt, är nödvändigt för förståelsen av vissa nyckelpassager i *Fängelseanteckningarna*.

I februari 1924 hade Gramsci skrivit: ”På samma sätt som jag för ett år sedan inte trodde att Internationalen var på väg åt höger ... tror jag i dag inte den är på väg åt vänster.” Han tillbakavisade den enkla förklaring till det tyska misslyckandet som hade getts av Zinovjev, det vill säga att Brandler var högeravvikare. Gramsci beskrev Brandlers strategi 1923 som om något kuppaktad och avfärdade frågan om vilken av de båda stridande fraktionerna inom det tyska partiet – ledningen Brandler/Thalheimer från före oktober eller Zinovjevs skyddslingar Fischer och Maslow som ersatte de förra efter nederlaget – som var ”höger” respektive ”vänster” som ”rätt bysantinsk”. Dessutom var han vid denna tid allmänt sympatiskt inställd till den sovjetiska partivänsterns perspektiv. Han skrev:

Det är väl bekant att Zinovjev och Kamenev i november 1917, när Lenin och partimajoriteten hade gått över till Trotskijs ståndpunkt och tänkte ta över inte bara den politiska makten utan även den ekonomiska, stod kvar vid partiets traditionella åsikt och ville ha en revolutionär koalitionsregering tillsammans med mensjevikerna och socialrevolutionärerna ... I den polemik som nu har brutit ut i Sovjetunionen står det klart att Trotskij och oppositionen i allmänhet mot bakgrund av Lenins

utdragna frånvaro från partiledningen starkt har sysselsatt sig med risken för att den gamla mentaliteten skulle återvända, vilket vore skadligt för revolutionen. Med sitt krav på ett större proletärt deltagande i partiets liv och en minskning av byråkratins befogenheter vill de i grund och botten trygga revolutionens socialistiska och proletära karaktär samt förhindra en gradvis övergång till den demokratiska diktatur – täckmantel för en spirande kapitalism – som i november 1917 fortfarande var programmet hos Zinovjev & Co. Detta tycks för mig vara läget i det ryska partiet ... det enda nya är Bucharins övergång till Zinovjev-Kamenev-Stalin-gruppen.”

Från och med våren 1924 fanns det emellertid ett växande tryck på de kommunistiska partierna att rätta in sig efter majoriteten i det sovjetiska partiet. Av de ovan citerade passagera. står det klart att Gramsci personligen inte accepterade den version av den sovjetiska partikampen som vid denna tid spreds inom Komintern-kretsarna. Men fyra viktigare, besläktade faktorer samverkade dock till att från och med denna period lägga fast en grundläggande anslutning till de styrande grupper som efterträdde varandra inom det sovjetiska partiet – en anslutning som åtminstone 1926 inte var enbart taktisk utan grundades på övertygelse. För det första filtrerades informationen om förhållandena i de sovjetiska stridigheterna till de utländska kommunisterna genom en Kominternapparat som i fortsättningen själv alltmer blev ett instrument i denna kamp. För det andra gjorde Gramsci helandet av sprickan mellan Komintern och ett fullt accepterande av den internationella disciplinen till själva basen för den nya centerledningen och det som i grunden skilde den från Bordiga. För det tredje var i mitten av tjugotalet den sovjetiska oppositionens och den italienska partivänsterns angelägenheter oupplösligt hopflätade med varandra. De ståndpunkter som Trotskij och Bordiga intog väckte analoga frågor om partidisciplin och fraktionsbildning. Under en period -1925 till 1930 – allierade sig Bordiga dessutom internationellt med Trotskij, och det blev omöjligt för det italienska partiet att diskutera sovjetiska frågor utan hänvisning till sin egen situation. För det sista var Gramscis italienska strategi alltmer inriktad på de syd-italienska bönderna och upptagen av frågan om att bilda en allians mellan arbetare och bönder. 1926 såg han den förenade sovjetiska oppositionens ståndpunkter som ett hot mot denna allians. Dessa fyra faktorer samverkade, fast som vi kommer att se ofta på ett motsägelsefullt sätt, till att bestämma Gramscis positionsförändring. Motsägelserna återspeglas i *Fängelseanteckningarna*.

Gramscis återkomst till Italien från Wien i maj 1924 skedde mindre än en månad före Matteottikrisens utbrott den 12 juni. När den socialdemokratiska ledaren mördades av fascistiska hejdukar föreföll regimen sårbar och splittrad. Dess anhängare började vackla och oppositionens tillförsikt ökade. De första månaderna av Gramscis ledning innebar ett växande manöverutrymme för partiet och en betydande ökning av dess styrka. Krisen gick dock inte så djupt som de kommunistiska ledarna trodde, och de återstående två åren av PCIs öppna existens i Italien skulle bli en långvarig försvarsverksamhet med mycket dåliga utsikter.

Redan 1921-22 hade Gramsci vänt sig mot den dominerande synen inom det italienska partiet att en fascistisk eller militär diktatur var omöjlig. Enligt sin egen beskrivning hade han hindrat att en sådan åsikt togs med i Romteserna. Men som vi redan antytt kom inte ens han under de följande åren fram till någon sammanhängande eller adekvat bedömning av det fascistiska fenomenet – ja, det skulle ha varit omöjligt att under dessa år förutse fascismens fulla potential som en ny och ursprunglig form av reaktionärt borgerligt styre. Redan innan Matteottikrisen bröt ut, på våren 1924, skrev han om möjligheten av ett socialdemokratiskt ”alternativ” som kunde ersätta fascismen. Han var kritisk mot Bordigas underskattning av den italienska kapitalismens inre motsättningar och tro att det borgerliga väldets specifika former var irrelevanta, att det enda relevanta perspektivet gick ut på det kapitalistiska systemets kris

och det revolutionära uppsving och den massövergång till kommunismen som detta med nödvändighet skulle innebära. När Matteotti mördades och regimen verkade modlös och splittrad var Gramsci mer övertygad än någonsin om att ett socialdemokratiskt alternativ var nära förestående, och att detta skulle föra den proletära revolutionen ännu högre upp på dagordningen.

Det är lätt att se både likheterna och skillnaderna i Gramscis och Bordigas perspektiv. Båda byggde på en tro på den borgerliga ordningens allmänna kris och revolutionens aktualitet. Båda accepterade enhetsfront endast ”underifrån” och betonade vikten av kamp inte bara mot själva regimen utan lika mycket – eller till och med primärt – mot socialdemokraterna, ”borgarklassens vänsterflygel”. Men medan Bordiga såg fascismen och socialdemokratien som enbart två utbytbara former av borgerligt styre, förkastade tanken att det spelade någon som helst roll för PCI vilken av de båda formerna som den italienska kapitalismen antog och förutsåg den existerande regimen direkta ersättande med proletariatets diktatur, var Gramscis uppfattning mindre reduktionistisk. Han hade alltid analyserat fascismen i termer av dess sociala bas och för dess upplösning krävdes att delar av denna bas – framför allt städernas småborgerlighet – lösgjordes. Han trodde att ett socialdemokratiskt ”alternativ” skulle bli en kortvarig och i sig ostadig övergångsfas – analog med den ryska Kerenskijregimen – och snabbt leda till en period av inbördeskrig för vilket proletariatet måste vara berett. Men han trodde också att fascismens fall till en början skulle innebära ett ökat stöd åt de socialdemokratiska organisationerna.

Efter mordet på Matteotti lämnade oppositionspartierna parlamentet och sammanträdde som en alternativ församling på Aventinen. Även om PCI till en början deltog i detta var dess inställning till de övriga anti-fascistiska partierna oförändrad. På ett centralkommittémöte i mitten av juli hävdade Scoccimarro att det fanns två möjliga utgångar av krisen: att fascismens ännu hårdare flygel tog över och satte in en ännu mer diktatorisk regim eller att det skedde en uppgörelse mellan fascisterna och oppositionspartierna. Gramsci höll med om denna bedömning och underströk att fascismen knappast kunde störtas annat än genom masskamp. På ett nytt centralkommittémöte den följande månaden erkände Gramsci att de demokratiska oppositionspartierna utgjorde den folkliga antifascismens ryggrad, men betonade att de måste bekämpas just av det skälet. Han beskrev oppositionen på Aventinen som ”halvfascistisk”. Bakom denna ståndpunkt låg tron att fascismen höll på att upplösas och att den borgerliga statens egentliga krafter snart skulle övergå till oppositionen – vilken därför var huvudfaran. Enligt Gramscis åsikt måste PCIs strategi i denna situation bli en totalsatsning på att vinna en majoritet av proletariatet, och han lyfte fram skapandet av fabrikskommittéer som det centrala, omedelbara målet.

För att sammanfatta Gramscis perspektiv under denna period så avvisade han bara den vänsterextrema åsikten att det inte kunde finnas någon som helst övergång mellan fascismen och proletariatets diktatur (en ståndpunkt som skulle komma att karaktärisera den tredje perioden) och högerståndpunkten att de kommunistiska målen för ögonblicket borde begränsas till kamp mot fascismen och återställande av den borgerliga demokratin, samt att kampen mot socialdemokraterna därför borde upphävas – vilket implicerade att det skulle bli en stabil övergångsperiod mellan fascismen och den proletära revolutionen (en ståndpunkt som skulle komma att utmärka perioden från 1927 till 1928). Mellan dessa båda ytterligheter fanns det ändå avsevärt utrymme för misstag och det förefaller obestridligt att Gramsci och de andra PCI-ledarna faktiskt allvarligt underskattade den fascistiska regimen styrka och möjligheter till inre utveckling.

Hela PCI:s historia under de återstående två åren av halvt legal existens karaktäriserades av detta misstag i bedömningen (som i Gramscis eget fall nästan säkert var en av huvudfaktorerna bakom hans beslut att stanna kvar i Italien tills han blev arresterad). Bakom PCI-ledarnas återvändande till parlamentet i november 1924 låg en vilja att blottställa den opposition som fanns på Aventinen inför det fascismens sammanbrott som partiet väntade sig. Alla tankar på andra enhetsfronter än ”underifrån” avvisades fortfarande. När fascisterna slutligen slog tillbaka i januari 1925, och Mussolinis tal där han tog på sig ansvaret för mordet på Matteotti följdes av en ny repressionsvåg, sågs detta av partiet som blott och bart en episod. Man såg fortfarande tryggt fram mot en kompromiss mellan fascismen och oppositionen. (Det bör betonas att de andra oppositionspartierna gjorde en lika felaktig bedömning av den faktiska situationen. Partierna på Aventinen tog vid denna tid ett uttalande som förklarade: ”Det moraliska slaget har redan vunnits”!)

PCI:s medlemstal hade i slutet av 1924 stigit till cirka 25 000 och en legal apparat med avdelningar och federationer återskapades sida vid sida med hemliga celler under månaderna efter Matteottis död. Det var ännu ett i överväldigande grad proletärt parti som ännu fast trodde på kapitalismens oundvikliga, globala nederlag efter oktoberrevolutionen. Varje förstärkning av repressionen sågs som ett tecken på den härskande klassens svaghet. Det måste understrykas att vänstern fortfarande dominerade partiorganisationen som helhet. I valen till nya federationsstyrelser, som ägde rum mellan september och december 1924, kontrollerade Bordiga fortfarande en majoritet av federationerna och däribland de viktigaste: Turin, Milano, Rom, Neapel för att bara nämna de största. Men även ledningen delade allmänt den syn som så koncist uttrycktes av Bordiga tidigare under året: ”Den borgerliga kontrarevolutionen är för oss ett bevis på revolutionens oundviklighet.”

Fram till nu hade den inre partikampen i Sovjetunionen knappast alls påverkat den interna situationen i PCI. I teserna inför Comokonferensen – som hade ägt rum i efterdyningarna av den första öppna fasen av konflikt som ställde Zinovjev, Kamenev och Stalin mot Trotskij och de fyrtiosex – hade Bordiga och vänstern hållit sig tysta om den ryska frågan. Togliatti och centern hade uttryckt ett allmänt stöd för majoriteten inom bolsjevikpartiet genom att betona vikten av detaljerad kunskap om de aktuella frågorna. Endast Tasca och högern hade rest den innehållsmässiga frågan och angripit Trotskij för att hota den bolsjevikiska ledningens enhet – i linje med Zinovjevs framställning av saken. Det är visserligen sant att Gramsci på själva konferensen var den förste som drog analogin mellan Trotskij och Bordigas inställning till partidisciplinen, men analogin upprepades inte förrän året därpå.

Vid tiden för den femte världskongressen hade den sovjetiska partikampen tillfälligt bragts till vila, åtminstone på ytan. Den tog emellertid ny fart när Trotskij på hösten 1924 publicerade sina *Lärdomar av oktober*. Det var efter detta som Bordiga internationellt började alliera sig med Trotskij – en allians som med avbrott skulle räcka åtminstone till 1930 och som skulle föra Gramsci och de andra PCI-ledarna till att i mycket hög grad betrakta den sovjetiska partikampen i termer av sin egen konflikt med Bordiga. PCI diskuterade faktiskt den ryska frågan för första gången på ett centralkommittémöte i februari 1925, efter det att Trotskij hade gjort ett uttalande om disciplinen. Under de följande åren skulle de sovjetiska händelserna naturligtvis komma att få en typ av motsättningar som samgåendet mellan Bordiga och Trotskij ledde till skulle dramatiskt avslöjas under den första diskussionen i februari 1925. Bordiga hade tagit upp några teser som Trotskij framlagt i ett tal om ”Perspektiv på världsutvecklingen” i juli föregående år, på tal om den amerikanska kapitalismens växande styrka och ökande hegemoni över Europa. Gramsci angrep dem i följande ordalag: ”Vi

tillbakavisar dessa förutsägelser vilka genom att uppskjuta revolutionen på obestämd tid skulle förändra Kommunistiska internationalens hela taktik – vilket måste återverka på propaganda- och agitationsverksamheten bland massorna. Dessutom skulle de förändra den ryska statens taktik, ty om den europeiska revolutionen uppsköts för en hel historisk period, om alltså den ryska arbetarklassen under lång tid inte skulle kunna räkna med stöd från proletariatet i andra länder, är det uppenbart att den ryska revolutionen måste påverkas.” De frågor som Gramsci tog upp var verkliga – Stalin hade bara några veckor tidigare för första gången formulerat tesen om ”socialism i ett land” – men det är uppenbart att debattdeltagarna hade bytt sida i Gramscis framställning! (Lustigt nog var denna diskussion troligen upphovet till Gramscis följande intresse för den amerikanska kapitalismens specifika karaktär, i synnerhet utvecklad i hans anteckningar om ”Amerikanism och fordism”.)

Men inte ens på detta centralkommittémöte låg diskussionens huvudinriktning på någon sådan teoretisk fråga utan på problemet med fraktionerna inom partiet. Det var utifrån dessa som man under de följande åren oftast drog analogin mellan Trotskij och Bordiga. Detta var perioden med kommunistpartiernas bolsjevisering och tätare anknytning till det sovjetiska partiet. På ett centralkommittémöte i maj talade Gramsci om bolsjeviseringen som en leninistisk stabilisering av kommunistpartierna, och definierade bordigismen som en provinsiell strävan att vägra infoga sig i en världsorganisation. (Bordiga hade för sin del länge karaktäriserat Gramscis strategi som en provinsiell strävan att se revolutionens problem i exklusivt nationella termer.) Tidigare, i mars/april, på Kominterns viktiga, utvidgade exekutivmöte, där femte kongressens strategi omdefinierades i avgjord ”högerriktning”, hade Stalin utövat direkt press på Scoccimarro för att denne skulle infoga ett angrepp på Trotskij i sitt förberedda tal om bolsjeviseringen och kampen mot Bordiga. Bordiga själv hade i februari underställt *Unità* för publicering en artikel till Trotskij's försvar. Frågan om fraktionsväsendet i allmänhet, kampen mot Bordiga i synnerhet och frågan om Trotskij var nu oupplösligt sammanblandade.

Under resten av 1925 fick händelserna i Sovjetunionen svagare direkta återverkningar i Italien. Bordigas artikel och Scoccimarros Moskvatal om Trotskij publicerades i *Unità* i juli men utan någon åtföljande diskussion. I vilket fall som helst hade Trotskij under denna period dragit sig tillbaka från den inre partikampen i Sovjetunionen och det var meningsskiljaktigheterna mellan Zinovjev och Kamenev å ena sidan, Stalin och Bucharin å den andra som nu snabbt utvecklades. Gramsci bekämpade alltid den inom Komintern vid denna tid vanliga tendensen att reducera oenighet om innehållet till vanliga fraktionstvister. Under denna period följde Komintern allmänt den signal som Zinovjev hade gett på det femte utvidgade exekutivmötet och slog samman höger- och vänsteroppositionerna till ”högeropportunisterna”. Gramsci accepterade aldrig denna typ av grov hopbuntning utan fortsatte att tala om höger- och vänstertendenser som två skilda storheter. När ett datum utlystes för partiets kommande, tredje kongress menade han att kongressdiskussionen kunde bli en värdefull möjlighet till allmän eftertanke – inte bara om det inre tillståndet i partiet utan även om arbetar-bondealliansens mera grundläggande problem och annat.

Men läget var inte av den arten att det tillät en sådan lugn, fraktionsfri diskussion. Bolsjeviseringsprocessen höll obevekligt på att undergräva vänsterns styrka inom partiet. Det fanns ett antal faktorer som bidrog till denna process: vänsterns konflikt med Komintern och avvisande av dennas disciplin, dess ledares självvalda isolering och vägran att acceptera ansvarsposter i partiet, Gramscis aktivitet inom partiet och särskilt bland ungdomen, den nya intagningen av medlemmar som anslutit sig till partiet under perioden efter mordet på

Matteotti, det inflytande som oundvikligen utövades av den centergrupp som skötte partiet organisatoriskt. Det var knappast någon överraskning när vänstern i juni reagerade på dessa förluster av stöd genom att öppet organisera sig som fraktion och bildade *Il Comitato D'Intesa* – som snabbt fördömdes av både partiexekutiven och Komintern samt upplöstes efter ett ultimatum från den senare. Det faktum att bildandet av denna kommitté råkade sammanfalla med en ny våg av fascistisk repression skadade vänstern ytterligare. När partiets tredje kongress äntligen ägde rum i Lyon i januari 1926 kontrollerade centern nittio procent av partiet. En total omkastning av vänsterns och centerns styrka hade skett under de arton månaderna sedan Como. Det var inte överraskande att Lyonkongressen ägde rum i en atmosfär som förgiftades av bittra anklagelser om fraktionism å ena sidan, om odemokratiska procedurer i ”bolsjeviseringens” namn å den andra.

Under hela 1925 intensifierade den fascistiska regimen sin diktatoriska prägel. PCIs traditionella syn där man likställde fascism och socialdemokrati övergavs inte men började nu åtföljas av en ny medvetenhet om fascismen som enare av den härskande klassen och uttryck för dess intressen. ”Fascismen har återgett borgarklassen klassmedvetande och klassorganisation”, skrev Gramsci i februari, och ungefär samtidigt skrev han till Julia i Moskva att det inte längre var möjligt att vänta sig ”något omedelbart förestående slut för fascismen som regim”. Men PCIs utveckling under repressionens tryck gick snarast ytterligare åt vänster. Gramsci fortfor att tala om behovet att likvidera PSI och dess grepp över massorna, och det var med detta mål som partiet drev en kampanj kring parollen ”Arbetar- och bonde-kommittéer”. Men utöver detta talade Gramsci nu om behovet att ”på dagordningen sätta ... förberedandet av uppror. De senaste politiska händelserna utgör början av en fas där upproret har blivit massornas enda medel att uttrycka sin politiska vilja.”

I april 1925 arresterades Togliatti men fick dock amnesti i juni samma år. I augusti, samtidigt som förberedelser pågick för att helt gå under jorden, upptäcktes partisekretariatet och Terracini arresterades. PCI-aktivitetens huvudinriktning gällde nu kampen för fackföreningarnas självständighet. I oktober undertecknade arbetsgivarorganisationen ett fördrag med de fascistiska ”korporationerna” (låtsasfackföreningar) där de senare fick förhandlingsrätt medan *commissioni interne* undertrycktes. CGL var nu reducerat till en skugga av sitt tidigare jag och dess reformistiska ledare förberedde redan organisationens totala upplösning – även om detta inte hindrade dem från att utkämpa en bitter fraktionsstrid med kommunisterna inom fackföreningarna. PCIs strategi var tvådelad: att bygga upp självständiga fabrikskommittéer och försvara CGLs oberoende så att ”fackföreningsrörelsen kan återfödvas under vår kontroll”, som Gramsci uttryckte det. Det var om detta som det i centralkommittén uppstod en ny oenighet med Tasca, en som skulle bli mycket viktig under det kommande året. Ty Tasca kritiserade hela försöket att stimulera bildandet av självständiga fabrikskommittéer utanför den etablerade fackliga strukturen (det var till innehållet samma oenighet som hade uppstått 1919-20), och krävde ett initiativ riktat till PSI och ett försök att nå överenskommelse med de reformistiska CGL-ledarna om en gemensam aktion till försvar för resterna av fackligt oberoende.

I november 1925 krossades oppositionspressen slutgiltigt och bragtes under fascistisk kontroll, delvis med undantag för de socialistiska och kommunistiska organen, *Avanti!* och *Unità*, som tilläts en fortsatt, halvlegal existens. Även om de kommunistiska ledarna i slutet av 1925 faktiskt upphörde att tala om möjligheten av kompromiss mellan fascismen och den konstitutionella oppositionen, gjorde de ingen skillnad mellan den anti-fascistiska kampen och den socialistiska revolutionen och reviderade heller inte sin bedömning av PSI som den

borgerliga reaktionens yttersta fäste. De skulle under hela 1926 fortsätta att stå emot de försök som Komintern nu började göra för att övertala dem att föra en seriös enhetsfrontspolitik. Under hösten 1925 fortsatte arresteringarna av kommunister undan för undan och partiet tvingades omorganisera sig nästan helt under den period då det förberedde sin tredje kongress – vilken hade uppskjutits efter Terracinis arrestering men nu planerades äga rum i Lyon i januari 1926. Det var något av en bedrift att PCI under 1925 upprätthöll sitt medlemstal under ytterst svåra omständigheter: i slutet av året hade man cirka 27 000 medlemmar, till stor del organiserade i celler. Emellertid hade man till följd av repressionen förlorat en avsevärd del av sina arbetarmedlemmar och kompenserat sig för detta genom ökad rekrytering bland bönderna.

Mot slutet av 1925 började partiledarna komma till insikten att situationen verkligen var kvalitativt ny, och Gramsci började nu formulera en ny strategisk syn som han skulle komma att utveckla i kongressteserna och i sin uppsats om den syditalienska frågan från 1926. Grundelementen i denna syn var de följande: fascismen hade framgångsrikt enat den italienska härskande klassen, men de ekonomiska motsättningarna kunde inte lösas och skulle undan för undan tendera att avsöndra de mellanliggande skikten från det fascistiska blocket - 94 särskilt i Syditalien; detta perspektiv innebar att alliansen mellan arbetarklassen i norr och bondeklassen i söder måste ses i nya termer. Vid ett centralkommittémöte i november 1925 sade Gramsci:

”I Italien är läget revolutionärt när arbetarklassen i norr är stark; när arbetarklassen i norr är svag faller bönderna in bakom småborgerligheten. Omvänt utgör de syditalienska bönderna ett inslag av styrka och revolutionär stimulans för arbetarna i norr. Arbetarna i norr och bönderna i söder utgör därför två direkt revolutionära krafter (bönderna i söder är till 80 procent kontrollerade av prästerna) som vi måste ägna all vår uppmärksamhet ... Om vi lyckas organisera bönderna i söder har vi vunnit revolutionen. När det gäller kommer borgarnas överföring av väpnade styrkor från norra till södra Italien för att där bemöta de syditalienska böndernas uppror att ge arbetarna ökade handlingsmöjligheter. Vår allmänna uppgift är därför klar: organisera arbetarna i norr och bönderna i söder och smid en revolutionär allians mellan dem.”

Och den dubbla inriktningen av den kommunistiska verksamheten under den sista perioden av halvt legal existens i Italien var också skapandet av basorganisationer i fabrikena och starkt intensifierat arbete bland bönderna.

Lyonkongressen innebar vänsterns sista större utmaning inom PCI. Kongressdiskussionens huvudfrågor gällde bolsjeviseringen och relationerna till Internationalen. Vänsterns plattform gick emot bolsjeviseringen och särskilt reorganiseringen utifrån fabriksceller vilket man såg som skapandet av basen för en ny korporativism. Man fördömde också vad man betecknade som centerledningens ”takticism”, och lade skulden för fraktionsväsendets uppkomst på ledningen och Komintern. Gramsci och centern angrep å sin sida hårt vänsterns ”fraktionism”, hävdade att bolsjeviseringen skulle ses som uppbyggnaden av ett verkligt världskommunistiskt parti och att oppositionen mot den var följden av provinsial efterblivenhet. Centerns kongressteser, som publicerades i oktober och hade författats av Gramsci i samarbete med Togliatti, ger den mest fullständiga sammanfattningen av ledningens analys och strategi under denna sista period av halvt legal existens. Teserna förkastade hela den italienska socialistiska traditionen fram till Livorno och underströk det kvalitativt nya som införts av oktoberrevolutionen och leninismen. (Detta stod i markant kontrast till Bordigas åsikt, uttryckt i Romteserna 1922, att PCI var fullföljaren av den orubbliga vänstertraditionen inom PSI och att Lenin hade återupprättat den sanna marxismen snarare än att tillfoga den något nytt.)

Teserna inskräppte sedan att ingen annan italiensk revolution var möjlig än en proletär som störtade kapitalismen. De beskrev karaktären hos, den härskande klassens block av industrimän i norr och godsägare från söder, analyserade proletariatets roll – det jämfördes med det förrevolutionära Rysslands, numeriskt sett litet men avancerat och starkt koncentrerat och med en styrka som underströks av den italienska samhällsstrukturens heterogena och efterblivna natur, samt redogjorde för hur fascismen, vars ursprungliga bas varit städernas småbourgeoisi och landsbygdens borgarklass, hade blivit ett verktyg för kapitalistklassen. Perioden definierades som en av revolutionär förberedelse. Tonvikten låg vid fascismens inre motsättningar, som skulle kunna leda till dess snara sammanbrott, och även på motsättningarna inom imperialismen, särskilt mellan Förenta staterna och Storbritannien, som gjorde att ett krig inte var osannolikt. Teserna fortsatte med att formulera föreställningen om en allians mellan proletariatet i norr och bönderna i söder och definierade de anti-fascistiska oppositionskrafterna som länkar i en reaktionär kedja från fascismen till PSI. Tanken att någon efterfascistisk demokratisk fas var möjlig förkastades – varje övergångsfas skulle bli kort och instabil och snabbt leda till utbrottet av ett inbördeskrig. Sist gavs enhetsfronten snävast möjliga definition och blev bara ett medel att demaskera reformisterna.

Lyonkongressen varade en vecka och en ytterst hård diskussion behandlade hela fältet av erfarenheter från partiets femåriga existens. Gramscis huvudrapport tog fyra timmar och Bordigas svar sju! Kongressen dominerades av den ideologiska konflikten mellan centerledningen och vänstern, som återkom i analysens, taktikens och strategins alla aspekter. Men betecknande är att när även oenigheten med Tasca kom upp i diskussionen om den fackliga strategin och fabrikskommittéerna (och man måste komma ihåg att högern inte hade existerat som tendens sedan femte världskongressen utan effektivt sugits upp i den nya ledningen) avslöjade centerns svar – särskilt från Gramsci och Scoccimarro – en fientlighet lika stor som den som visades mot vänstern. Gramsci talade om ”en högeryn förbunden med önskan att inte alltför hårt stöta sig med den reformistiska fackföreningsbyråkratin som oförtrutet går emot all organisering av massorna”. Vi har redan tillräckligt betonat inslagen av kontinuitet mellan vänstern och centerledningen för att behöva understryka att skillnaden mellan Gramsci och Tasca var minst lika grundläggande som den mellan Gramsci och Bordiga. Och med tanke på vidden av dessa skillnader säger det mycket om den typ av ledarskap som Gramsci utövade att han gjorde alla ansträngningar för att garantera att tendenserna inom partiet alla skulle vara representerade i dess ledande organ. Denna gång lyckades han också övertala Bordiga att gå med i centralkommittén tillsammans med en annan representant för vänstern. Även Tasca stannade kvar i centralkommittén och ett nytt exekutiv – snart omdöpt till politisk byrå – utsågs, bestående av Gramsci, Terracini (frigiven ur fängelset en kort tid efter kongressen), Togliatti, Scoccimarro, Camilla Rivera, Ravazzoli och Grieco. Togliatti sändes en månad efter kongressen till Moskva som PCIs representant i Komintern.

Det hade inte förekommit någon diskussion om den ryska frågan vid Lyonkongressen. Detta var ögonblicket då konflikten mellan Stalin och Bucharin å ena sidan, Zinovjev, Kamenev och Krupskaja å den andra just hade briserat på bolsjevikpartiets fjortonde kongress i december 1925. Trotskij hade varit tyst i nästan ett år och det var först i april 1926 som han förenade sig med Zinovjev och Kamenev. Men nästan omedelbart efter Lyon ägde det sjätte utvidgade exekutivmötet rum i Moskva, och den nya partikampen i Sovjet kom att utgöra dess oundvikliga bakgrund. Zinovjev var ju fortfarande ordförande för Komintern, och det hade blivit väsentligt för Stalin och Bucharin att hindra honom från att utnyttja den internationella organisationen som sin maktbas. Det sovjetiska partiets centralkommitté begärde därför av Kominterns övriga nationella sektioner att de inte skulle föra någon diskussion om den ryska

frågan inom Kominterns ram. De hade emellertid inte räknat med Bordiga.

Den italienska delegationen leddes av Togliatti och omfattade Grieco, Gennari, Bordiga och åtskilliga andra. När delegationen träffades före kongressen för att diskutera det utkast till teser som framlagts av Zinovjev deklarerade Bordiga att Sovjet stod inför två möjliga perspektiv: utveckling mot socialismen eller misslyckande med att fortsätta denna utveckling. Han hävdade att det var Internationals plikt att analysera dessa möjligheter och att de enskilda nationella sektionerna kunde och borde ingripa. Detta innebar naturligtvis ett direkt trots mot den sovjetiska centralkommitténs begäran och de italienska delegaterna beslöt – sedan Bordiga hade lämnat mötet – att be det sovjetiska partiet informera om läget där. Nästa dag ordnades ett möte mellan de italienska delegaterna och Stalin. Enligt Berti hade Bordiga under tiden ett långt möte med Trotskij. Hur som helst utspann sig – till de övriga italienska delegaternas betydande förlägenhet – en utdragen och våldsamt konfrontation mellan Stalin och Bordiga, där den senares frågor sträckte sig från Stalins inställning till 1917 års provisoriska regering före Lenins återkomst till den aktuella politik som Sovjetunionen förde mot mellanbönderna. På kongressens plenarmöte följande dag höll Bordiga sitt enda, oppositionella tal. Det varade fyra timmar och var ett högst utförligt uttryck för hans analys av förhållandet mellan den ryska revolutionen, Internationalen och revolutionen i väst.

”Man har sagt oss att det bara finns ett parti som genomfört en segerrik revolution, nämligen det ryska bolsjevikpartiet. Därför måste vi följa den väg som ledde det ryska partiet till seger. Detta är alldeles riktigt men inte tillräckligt. Det ryska partiet kämpade under speciella betingelser, det vill säga i ett land där den feodala aristokratin ännu inte hade besegrats av en kapitalistisk borgarklass. Det är nödvändigt för oss att veta hur vi ska kunna angripa en modern demokratiskt borgerlig stat som å ena sidan har sina egna medel att korrumpera och vilseleda proletariatet och å den andra sidan kan på den väpnade kampens område försvara sig effektivare än vad det tsaristiska självhärskardömet var förmöget till. Detta problem uppträder inte i det ryska kommunistpartiets historia ... Man säger oss att den korrekta lösningen garanteras genom det ryska partiets ledande roll. Men det finns invändningar att göra om detta. Vilken är den ledande faktorn inom själva det ryska partiet? Är det Lenins gamla garde? Men efter de aktuella händelserna står det klart att detta garde kan splittras ... Den korrekta lösningen står att finna på annat håll. Det är nödvändigt att vi baserar oss på hela Internationalen, på hela världsproletariatets förtrupp. Vår organisation är som en pyramid och måste så förbli eftersom allt måste strömma från de enskilda sektionerna till en gemensam topp. Men denna pyramid balanserar på sin spets och är alltför ostadig. Den måste vändas rätt ... Eftersom världsrevolutionen ännu inte utvecklats i andra länder är det nödvändigt att den ryska politiken utarbetas i närmast möjliga kontakt med proletariatets allmänna revolutionära politik ... Grunden för denna politik är förvisso och primärt den ryska arbetarklassen och dess kommunistparti, men det är väsentligt att vi även bygger på proletariatet i de kapitalistiska länderna och dess klassinsikt – som är resultatet av dess levande förhållande till klassfienden. Den ryska politikens problem kommer inte att kunna lösas på den ryska rörelsens avgränsade fält, utan det är nödvändigt med hela den kommunistiska proletära Internationals medverkan.”

Vi citerar talet rätt utförligt därför att det både ger en föreställning om Bordigas ståndpunkt (han var nästan huvudperson på kongressen och nästan alla tal tog upp något av hans argument), och även för parallellen mellan dess tes om skillnaden mellan revolutionen i Ryssland och den i väst och några av Gramscis viktigaste reflexioner i fängelset. Episoden förbådade också en ny fas i den interna italienska partikampen. Ty medan Bordiga under diskussionen uttalade att ”Historien om Lenin är historien om fraktioner”, var Togliatti nu uttrycklig i sin åsikt att ”Den allvarligaste faran är faran från den yttersta vänstern”.

Under sommaren 1926 led den förenade oppositionen som bildats i april sitt första stora nederlag, om den anglo-sovjetiska fackliga kommittén, och Zinovjev uteslöts ur politbyrån.

Togliatti som under sin tid i Moskva arbetade nära samman med Humbert-Droz varav denne och Bucharin utsatt för konstant press om att arbeta för en förändring av PCI's "vänsterlinje", särskilt på det fackliga området. Han vanns över till deras position i april – ett faktum som skulle få full betydelse efter Gramscis arrestering när Togliatti i praktiken blev ledare för partiet. (Samma månad framlade Togliatti i det latinska sekretariatet det något machiavelliska förslaget att Trotskij skulle inbjudas att skriva en polemisk artikel mot Bordiga och Tasca en annan mot högern i det franska partiet som bidrag till kampen mot höger- och vänsteravvikelser.) Men i Italien ändrade partiledningen inte sin inställning till fackföreningarna – vilkas reformistiska ledare faktiskt skulle komma att gå med på fascisternas begäran om CGLs formella upplösning bara ett par månader senare – under återstoden av det året.

Efter det utvidgade exekutivmötet respekterade PCI det sovjetiska partiets begäran att inte ingripa i eller kommentera dettas inre kamp. När juliåtgärderna vidtogs mot den förenade oppositionen publicerade *Unità* endast en kort notis – kanske formulerad av Gramsci – som stödde de vidtagna disciplinåtgärderna men begränsade kommentaren till frågan om fraktionismen och inte gav sig in på diskussionens sakinnehåll. Men i september antydde Togliatti från Moskva att förbudet mot diskussion av den ryska frågan inte längre skulle anses gälla, och Gramsci publicerade en rad polemiska artiklar (riktade mot fascistiska tidningsrapporter) som även om de inte direkt ingrep i den ryska debatten ändå utgjorde ett helhjärtat uttryck för stödet åt majoriteten inom det sovjetiska partiet. Han skrev bland annat följande: "Det är oundvikligt att det uppstår skillnader inom bondemassorna och att det uppkommer mellan- och rikebönder, men själva det faktum att de senare alltid kommer att utgöra en liten minoritet innebär att deras intressen kolliderar med intressena hos massan av fattigbönder och lönearbetare. Deras politiska inflytande kommer därför inte att bli farligt eftersom alliansen mellan fattigbönder och arbetare stärks av själva utvecklingen." Det är inget tvivel om att Gramsci accepterade den sovjetiska partimajoritetens syn om att den linje som den förenade oppositionen försvarade skulle riskera alliansen mellan arbetare och bönder, och detta var faktiskt också vad han sade i de berömda brev som han i början av oktober, just före sin arrestering, på PCI-exekutivens vägnar skrev till den sovjetiska centralkommittén.

I det första av dessa båda brev uttryckte Gramsci partiledningens officiella stöd för Stalin/Bucharinmajoriteten i det sovjetiska partiet och accepterade majoritetens åsikt att den förenade oppositionen hotade alliansen mellan arbetare och bönder och att den gjort sig skyldig till fraktionsverksamhet. Samtidigt uttryckte Gramsci emellertid det italienska partiets farhågor om den utveckling som den sovjetiska inre partikampen tog sig, och betonade att "enhet och disciplin inte kan vara mekaniska och tvingande. De måste vara lojala och resultatet av övertygelse, inte som hos en inringad eller belägrad fientlig enhet som hela tiden tänker på hur den ska undkomma eller gå till motangrepp" I det andra brevet svarade Gramsci med högst avsevärd skärpa på de skäl som Togliatti lagt fram från Moskva för att inte förmedla det första brevet till den sovjetiska centralkommittén dit det var adresserat, och avfärdade skälen som "anfrätta av byråkratism" med mera. Han skrev med mycket stor vältalighet om betydelsen av den "leninistiska linjen" som "består i kamp för partiets enhet och inte bara för yttre enhet utan för den avsevärt djupare art som innebär att det inom partiet inte finns två politiska linjer som går isär i varje fråga". Han uttryckte sin pessimism om bolsjevikpartiets faktiska utsikter att kunna behålla den enhet som han såg som ett så viktigt inslag i dess styrka. Återigen betonade han att PCI's första brev hade varit "ett helhjärtat fördömande av oppositionen".

År 1926 minskades undan för undan den sista marginal av halvlegalitet som återstod för PCI

tills i början av november de fascistiska käftarna slutgiltigt slöts kring resterna av den opposition som man till dess tillåtit existera. Året var ett avgörande sådant i fascismens utveckling och det var nu, under inflytande av växande ekonomiska motsättningar, som den första grunden lades till den korporativa stat och den interventionistiska ekonomiska politik som skulle komma att utmärka regimen på trettiotalet. PCI och särskilt Gramsci kom undan för undan fram till att formulera en mera sammanhängande och sofistikerad analys än tidigare av regimen och de motsägelsefulla sociala krafter som stödde den. Men trots detta förändrades inte den grundläggande linjen. I oktober kunde partiexekutiven fortfarande utfärda ett direktiv där det hette: ”Frågan om PSI är för oss en del av det allmännare problemet med att organisera industriproletariatet som vårt parti har satt sig före. Det maximalistiska partiet är en upplösande och förvillande faktor för massorna. Det utgör ett negativt inslag som måste övervinnas och elimineras.” Dessutom kände Tasca i augusti det nödvändigt att skriva till Gramsci att ”den nuvarande ekonomiska krisen möter inte vid statsrodret ett politiskt vacklande småborgerligt skikt, ett lätt byte för panik inför en så allvarlig situation. Den möter en väldefinierad kapitalistgrupp, homogen och försedd med politisk erfarenhet ... Den nuvarande periodens typiska särdrag ... förblir ... storkapitalets direkta övertagande av statsapparaten och dess avgörande och befällande roll i regeringspolitiken.” Tasca drog karaktäristiskt nog pessimistiska slutsatser av ett slag som fick Gramsci att betrakta honom som ”likvidator”, men på sommaren 1926 kunde hans pessimism knappast betraktas som ogrundad.

Den 31 oktober 1926 skedde ett påstått attentat mot Mussolinis liv av en femtonårig pojke, och det togs som förevändning för en ny repressionsvåg. Ministerrådet sammanträdde den 5 november och utfärdade en rad undantagslagar, att behandlas i parlamentet den 9, avsedda att avlägsna de sista spåren av borgerlig demokrati i Italien. Partiet gjorde upp planer för Gramscis flykt till Schweiz men han var ovillig att ge sig av. Tidningsrapporter hade fått honom att tro att endast deputeraderna på Aventinen riskerade att förlora sin parlamentariska immunitet och han beslöt som kommunistisk deputerad att delta i debatten om de nya lagarna. Han trodde nästan säkert ännu att de inre motsättningarna hos den härskande klassen i Italien var sådana att det var osannolikt med ett fullständigt eliminerande av de resterande hindren för regimen. Dessutom bör man komma ihåg att ingen i partiet kunde ha förutsett vare sig de tjugoföråriga domarna som de kommunistiska ledarna skulle få eller, ännu viktigare, att den fascistiska regimen hade en så tillnärmelsevis lång framtid. Men huvudorsaken till Gramscis vägran att lämna Rom, när hans arrestering måste ha förefallit nästan säker, rapporterades till Togliatti av Camilla Rivera: ”Antonio ... noterade att ett sådant steg kunde tas först när arbetarna av sig själva insåg att det var absolut berättigat och nödvändigt, och att ledarna borde stanna i Italien tills det blev helt omöjligt för dem att göra det.” I en ”självbiografisk anteckning” från fängelset bestyrker Gramsci detta: ”Det finns en regel om att kaptenen måste vara den siste som lämnar sitt fartyg vid ett skeppsbrott, att han får ge sig av först när alla ombord är i trygghet. Somliga har rentav gått så långt att de påstår att kaptenen i sådana fall 'måste' gå under med skeppet. Sådana försäkringar är mindre irrationella än det kan synas. Förvisso kan det finnas vissa fall där det inte finns något skäl till att kaptenen inte skulle rädda sig först. Men om sådana fall bildade regel, vilka garantier skulle det då finnas för att kaptenen hade gjort allt för att: (1) hindra skeppsbrottet från att inträffa, (2) när det väl har hänt minska de mänskliga och materiella förlusterna (materiella förluster som representerar kommande mänskliga) till ett minimum? Endast den 'absoluta' regeln om att kaptenen i händelse av skeppsbrott är den siste som lämnar fartyget och faktiskt kan dö med det ger denna garanti. Utan den skulle det kollektiva livet bli omöjligt, ty inga skulle vara beredda att ta ett ansvar eller fortsätta en verksamhet som lade deras liv i andras händer.”

9. Fängelset

Eftersom Gramscis arrestering effektivt isolerade honom från händelserna i yttervärlden tänker vi endast göra den kortast möjliga skiss av den fortsatta utvecklingen i PCI och Komintern. 1927 och 1928 reducerades partiet till en liten kärna av hängivna aktivister som arbetade underjordiskt – kanske 6 000 år 1927 och ännu färre under de följande åren tills den lägsta punkten nåddes 1934, då medlemstalet troligen (enligt Kom interns uppskattningar) var cirka 2 500. Ledningen befann sig nu i exil och 1927-28 – åren för Bucharins dominans inom Komintern – bestod dess kärna av Togliatti, Grieco och Tasca. En vänsteropposition växte under dessa år fram med centrum i ungdomsorganisationen och hos dess ledare Longo och Secchia, i frågor som förebådade den ”tredje periodens”. 1929 kom vänstervridningen i Sovjet och Internationalen samt krossandet av Bucharin och högern. Tasca, PCIs representant i Moskva, gick emot detta och uteslöts på hösten ur PCI. Togliatti och Grieco vanns över till Longos och ungdomens positioner (vilket lär ha fått Bordiga att utbrista: ”Partiet är på väg tillbaka till mig”). I stället för 1927-28 års slagord om ”folklig revolution” mot fascismen, den ”övergångsfas” som skulle följa på den folkliga revolutionens och den ”republikanska församling” som skulle vara det mellanliggande målet, talade ledningen nu om revolutionens växande våg i Italien, fascismens snara fall och omöjligheten av någon övergång mellan fascismen och proletariats diktatur. I enlighet med dessa teser föreslog man i mars 1930 att flytta particentralen tillbaka till Italien.

I slutet av 1929 uppstod en opposition inom det politiska utskottet. Tre av dess medlemmar – Leonetti, Tresso och Ravazzoli – förklarade att övergången från den av Tasca symboliserade ”högerlinjen” till den av Longo förespråkade ”vänsterlinjen” var opportunistisk och att det behövdes en allvarlig självkritik. Taktiskt sett var de ”tres” position emellertid inte särskilt stark eftersom den krävde självkritik för den tidigare högerlinjen samtidigt som den vände sig mot förändringen till den nya vänsterlinjen. Situationen kom till ett avgörande i samband med förslaget att flytta particentralen tillbaka till Italien. De ”tre” – som var ansvariga för den underjordiska partiorganisationen, den hemliga pressen respektive det kommunistiska fackföreningsarbetet (CGL hade upplösts av sina reformistiska ledare och återupprättats under kommunistisk ledning som hemlig organisation) – såg detta som en självmordslinje och ställde mot den en plan för att bygga upp en underjordisk organisation av mindre voluntaristiskt slag. De ”tre” besegrades knappt och upprättade snart därefter kontakt med Trotskij (nu på Prinkipo), för vilket de uteslöts. Hela vänstervridningen blev en katastrofal erfarenhet för det italienska partiet. Ledningen var skakad: av de åtta medlemmarna i 1928 års politiska kommitté hade 1931 fem uteslutits (Tasca, de ”tre” och Silone – som var ett politiskt och moraliskt offer för perioden). Även Bordiga, som formellt sett ännu var medlem av centralkommittén om än i fängelse, uteslöts 1930. Dessutom blev de aktivister vilka som ett led i den nya politiken sändes tillbaka till Italien nästan samt och synnerligen arresterade, och medlemstalet inom landet hade, som vi nämnt, år 1934, vid ”vänsterperiodens” slut, sjunkit till minimala proportioner.

Sedan Gramsci arresterats fördes han till ön Ustica utanför Siciliens nordkust. De sex veckor som han satt häktad där var de sista under vilka han åtnjöt relativ rörelsefrihet och omfattande kontakter med andra aktivister. Till hans medfångar hörde Bordiga och de två samarbetade i organiserandet av studiekurser för politiska fångar. Gramsci undervisade i historia och geografi samt studerade tyska medan Bordiga ansvarade för den naturvetenskapliga sidan. Men den 20 januari 1927 överfördes Gramsci till Milano. Resan varade nitton dagar och fångarna transporterades – mestadels i bojor – från fängelse till fängelse utmed halvön. Efter mer än ett

år i Milano, då han hölls i nästan ständig isolering som avbröts endast när särskilt utplacerade agents provocateurs dök upp för att dela hans cell och utan möjligheter till läsning eller skrivning av annat än ett antal personliga brev, återfördes han till Rom för att undergå rättegång.

Rättegången som började den 28 maj 1928 var planerad som en politisk uppvisning. En särskild tribunal hade satts upp för att döma Gramsci, Terracini, Scoccimarro och tjugo andra svarande. Fångarna anklagades för att ha organiserat ett väpnat uppror. De juridiska argumenten och bevisen var till stor del irrelevanta – regimen hade beslutat att en fällande dorn var nödvändig och att den skulle följas av ett straff som statuerade exempel. ”Vi måste hindra denna hjärna från att arbeta under tjugo år”, förklarade den allmänne åklagaren och pekade på Gramsci. Domen föll den 4 juni: tjugotvå år för Terracini som hade varit fångarnas huvudtalesman, tjugo år vardera för Gramsci, Scoccimarro och Roveda samt liknande hårda straff för övriga anklagade.

Den 19 juli anlände Gramsci efter en ny mardrömslik resa till fängelset i Turi, på Italiens häls cirka trettio kilometer från Bari, nära sammanbrott av sjukdom och utmattning. Detta skulle bli hans hem under de följande fem och ett halvt åren tills hans försämrade hälsa framtvingade en överföring till en fängelseklinik i Formia. Det var här i Turi som han med början i februari 1929 tog itu med sina *Fängelseanteckningar*. Förhållandena i Turi var en smula bättre än de hade varit i Milano, om än bara för att han tilläts skriva och motta böcker (om än inte så många eller alla som han ville), och för att han hade en begränsad kontakt med sina medfångar. Å andra sidan var hans hälsa sämre och han måste redan ha varit upptagen med tanken, hur mycket han än försökte dölja den för sig själv, att han kanske inte skulle överleva sin strafftid. Ovanpå hans övriga lidanden kom en oförklarad tystnad om Julia som tillbringade mycket av dessa år på olika Moskvakliniker för en rad nervösa besvär. Julias äldre syster Tatjana hade emellertid bosatt sig i Italien. Hon kunde ge honom något av det stöd som hon visste att Julia var oförmögen till samt sända honom regelbundna nyheter om Julia och deras två barn.

När Gramscis hälsa så tillät läste han glupskt allt som han tilläts ta emot. Tillgången till marxistiska texter var begränsad av fängelsecensuren och han tvingades komplettera sin läsning av originalen med hänvisningar till kommentarer och kritiker. Många av de avsnitt från Marx som förekommer i Fängelseanteckningarnas filosofiska och ekonomiska delar sammanfaller med dem som Benedetto Croce citerat i sin *Materialismo storico ed economia marxista*. När han inte kunde läsa böcker så läste han tidningar och tidskrifter, och höll därmed kontakt med den kulturella utvecklingen samtidigt som han utnyttjade sin läsning som material för en kritik av den borgerliga idiotin och av det förvirrade och efterblivna i Italiens intellektuella liv under fascismen. Han skrev kopiöst mycket och fyllde systematiskt sina anteckningsböcker med en liten, svårläst men märkligt exakt handstil. Han transkriberade citat och utförde översättningar likaväl som han utvecklade sina egna tankar.

Han skrev även brev, till nära vänner och släktingar – till Tatjana, till Julia, till sina barn (av vilka han aldrig skulle se den yngste som föddes efter hans arrestering) och till sin mor och sina systrar på Sardinien. Breven utgör en märklig dokumentation av mänsklig seghet och har med rätta erkänts som klassiker i Italiens moderna litteratur. Tillfälligtvis grälsjuka, oftare resignerade förfaller de ändå sällan till självömkan utan bärs hela tiden upp av en stark strävan att meddela information, idéer, planer eller helt enkelt känslor. Det som slår en mest är den känsla de ger av fortsatt uthållighet trots alla umbäranden och uppenbara fysiska lidanden. Till temperamentet inåtskådande och lagd åt stoicism hade Gramsci föga annat att lita till än sin

viljekraft och känslan av att tillhöra, även under denna period av oförmåga och isolering, en revolutionär rörelse. Det var framför allt av det senare skälet som han i fängelset envist vägrade att gå med på några privilegier eller någon specialbehandling som hade kunnat tolkas som ett indirekt beroende av regimens erbjudna tjänster, utan i stället kämpade med näbbar och klor för sina exakta juridiska rättigheter som politisk fånge.

Det enda ögonblick under dessa fängelseår som vi vet att Gramsci hade både viss kunskap om den politiska utvecklingen utanför fängelset (annat än den som han kunde få via de fascistiska tidningarna) och någon möjlighet till politisk diskussion var under andra hälften av 1930. I juli hade hans bror Gennaro besökt honom och efter Togliattis instruktioner informerat honom om de ”tres” opposition och uteslutningen av dem föregående månad. Gennaro rapporterade till Togliatti att Gramsci hade varit fullt införstådd med de åtgärder som vidtogs mot de ”tre”. Många år senare, på sextiotalet, berättade han emellertid för Gramscis biograf Fiori att han hade ljugit för att rädda sin bror från varje tänkbart fördömande för ”opportunist”, och att Gramsci egentligen hade betraktat de ”tres” opposition som fullt berättigad. Denna berättelse stämmer med den rapport som sändes till partcentralen 1933 av en kommunist som varit medfånge till Gramsci – Athos Lisa. Enligt Athos Lisa hade det uppstått våldsamma diskussioner mellan de politiska fångarna i Turi – under deras dagliga rasttimme – sedan Gramsci hade kritiserat ”vänstervridningen”, ”frontal-angreppspolitikerna” och de inslag av maximalism och underskattning av den fascistiska regimens styrka som de innebar. Diskussionerna hade pågått en tid. En majoritet av fångarna stödde Gramsci medan en minoritet som Lisa tillhörde stödde den rådande officiella linjen.

Till de frågor som Gramsci enligt Lisa skisserade under diskussionens lopp hörde 1. uppfattningen om partiet som arbetarklassens organiska intellektuella vilka var oundgängliga för att den skulle kunna vinna makten, 2. behovet av en militär organisation förmögen att överta den borgerliga statens makt – fast en militär organisation uppfattad i inte enbart snävt tekniska termer utan väsentligen i politiska, 3. vikten av den mellanliggande parollen om en ”konstituerande församling” som först ett medel för proletariatet att vinna allierade i sin kamp mot den härskande klassen och därefter som ett område för kampen mot ”alla planer på fredlig reform där man för den italienska arbetarklassen visade att den enda möjliga lösningen för Italien låg i den proletära revolutionen”, 4. behovet av att ersätta den femte världskongressens gamla paroll om ”arbetar- och bonderegering” med den om ”de italienska arbetarnas och böndernas rådsrepublik”, 5. definitionen av fascismen som en specifik form av borgerlig reaktion vilken karaktäriserades av finanskapitalets växande dominans men vars ursprung måste sökas i vissa specifika drag hos den historiska utvecklingen i Italien – frånvaron av en sant borgerlig revolution (vilket implicerade inte att den borgerliga revolutionen återstod att fullborda i Italien utan att själva fascismen var den förvrängda, italienska formen av borgerlig revolution), bristen på borgerlig klassenhet, den katolska kyrkans betydelse – och vars omedelbara bakgrund var ”parallellkrafterna” efter första världskriget då huvudklasserna bourgeoisie och proletariat båda var för splittrade för att kunna besegra varandra, 6. existensen av alla de objektiva betingelserna för proletariatets makterövring men det tvingande kravet – villkor för en sådan makterövring – att förverkliga proletariatets hegemoni över bönderna.

Det är därför inte förvånande att Gramscis brev från fängelset uttrycker en känsla av isolering som var mer än rent fysisk utan sammansatt av politiska bekymmer och oron för Julia. Gramsci tvingades alltmer att förlita sig på sig själv. En stor del av tiden, särskilt mot slutet av vistelsen i Turi, var han för sjuk för att ens kunna läsa eller skriva. Puckelryggig, sjuklig, med åtminstone tre större hälsokollaps bakom sig redan medan han var fri och kunde åtnjuta

medicinsk vård och upprätthålla en speciell diet var hans år i fängelset bokstavligen talat en elva år lång dödsstrid. Hans tänder ramlade ut, hans matsmältningssystem bröt samman så att han inte kunde äta fast föda, hans kroniska sömnlöshet blev permanent så att det kunde gå veckor mellan det att han fick mer än ett par timmars sömn om natten. Han hade konvulsioner som fick honom att kräkas blod och led av en huvudvärk så våldsam att han dunkade huvudet mot väggarna i cellen. Det är mot denna bakgrund man bör betrakta bedriften med Fängelseanteckningarna. När han först arresterades skrev han till Tatjana: ”Jag är besatt av tanken att jag borde göra något *für ewig* ... Jag vill efter en fast plan ägna mig intensivt och systematiskt åt något ämne som absorberar mig och ger en inriktning åt mitt inre liv.” Hans första bekymmer var att stå emot, finna ett sätt att reagera mot den omvandling av hans existens som fängslandet innebar – övergången från deltagande i en kollektiv gärning till isolering och faran för självövergivelse, från dagskampen till ett med nödvändighet långsiktigt perspektiv, från den viljans optimism som är så väsentlig för varje politisk verksamhet till det som under Gramscis fängelsetid ofta måste ha kommit mycket nära förtvivlan.

Den största faran som varje politisk fånge löper är att under trycket av hans aktuella situation själva motiven för hans tidigare kamp kommer att förlora giltighet för honom. Gramsci skrev en gång – som kommentar till poeten Binis diktrader om att ”fängelset är en så fint graderad fil att det hårdar ens tanke, ger den ett fast mönster” – ”Satt Bini verkligen i fängelse? Troligen inte så länge. Fängelset är en så fint graderad fil att den förstör tanken totalt. Det fungerar liksom hantverksmästaren som fick ett fint stycke vältorkat olivträ för att snida en bild av Sankte Per. Han skar bort en bit här, en bit där, gjorde en grov tillformning, modifierade den, korrigerade – och hade till slut handtaget till en skomakares syl.” Klart är att Gramsci från början av sitt fängslande beslöt att hans kamp inte var slut. Hans mest värtaliga och renaste vision av den nya arten av denna kamp utgör en anteckning som han rubricerade ”En dialog”.

”Något är i grunden förändrat. Det är tydligt. Men vad? Förut ville de alla vara historiens plöjare, spela en aktiv roll, var och en av dem. Ingen vill bli historiens 'gödsel'. Men är det möjligt att plöja utan att första gödsla marken? Abstrakt sett erkände de detta. Men i praktiken? Gödsel som gödsel, lika gott att dra sig undan, återvända till skuggorna, in i mörkret. Nu har något förändrats eftersom det finns de som 'filosofiskt' anpassar sig till att vara 'gödsel', som vet att de måste vara det och som anpassar sig. Det är som med den döende mannen i ordspråket. Men det finns en stor skillnad, ty det som man i dödsstunden är invecklad i är en avgörande handling, av ett ögonblicks varaktighet. I fallet med gödseln är problemet däremot långvarigt och reser sig ständigt på nytt. Man lever bara en gång som ordspråket säger, din egen personlighet är oersättlig. Du ställs inte hastigt inför ett snabbt val, ett val där du i en blink måste bedöma alternativen och inte kan uppskjuta ditt beslut. Här sker uppskjutandet ständigt och ditt beslut måste hela tiden förnyas. Det är därför som man kan säga att något har förändrats. Det är inte ens valet mellan att leva en dag som ett lejon eller hundra år som ett får. Man lever inte som ett lejon ens en minut, långt därifrån, man lever som något långt lägre än ett får i år efter år och vet att man måste leva på det sättet. Bilden av Prometheus som i stället för att angräpas av en örn förtärs av parasiter. Judarna skapade bilden av Job. Bara grekerna kunde ha föreställt sig Prometheus. Judarna var mer realistiska, mera skoningslösa, och deras hjälte sannare mot livet.”

När nyheterna om Gramscis tillstånd trängde fram till yttvärlden startades i antifascistiska kretsar en kampanj för att kräva hans frigivning. Kampanjen som främst organiserades av Gramscis gamle vän Piero Sraffa som nu levde i England var åtminstone delvis framgångsrik. I slutet av 1933 överfördes Gramsci till ett sjukhus i Formia, en liten stad mitt emellan Rom och Neapel. Förflyttningen var en trängande medicinsk nödvändighet. Under det sista året i Turi hade sjukdomen fått grepp om hela hans organism och han höll långsamt men obevek-

ligt på att dödas genom brist på medicinsk vård. I Formia började han gradvis att tillfriskna något och kunde återuppta arbetet med anteckningsböckerna. Men trots sitt vådliga tillstånd och i överträdelse av själva den fascistiska strafflagen hölls han fortfarande som fånge. Hans rum hade särskilt inretts till fängelsecell och han trakasserades genom en brutal övervakning.

Förflyttningen till Formia hade i vilket fall som helst kommit för sent för att rädda honom. Förnyade internationella påtryckningar såg till att han fick åtminstone provisorisk frihet i enlighet med sina konstitutionella rättigheter, även om det i praktiken inte innebar något annat för honom än att gallren togs bort från hans fönster och han fick göra promenader. I augusti 1935 flyttades han slutligen till ett riktigt sjukhus, "Quisisana" i Rom. Han led nu av åderförkalkning, en tuberkulös ryggradsinfektion känd som Potts sjukdom samt lungtuberkulos och hade högt blodtryck, halsinflammationer, gikt och akuta magbesvär. Hans fängelsestraff skulle efter nedsättningar gå ut den 21 april 1937 varefter han om hälsan tillät hoppades kunna dra sig tillbaka till Sardinien för återhämtning. Men när den tiden kom var han för sjuk för att flytta från sjukhuset och dog den 27 april. Tatjana lyckades när hon ordnade med begravningsarrangemangen smuggla ut de trettiotre anteckningsböckerna ur Gramscis rum och sedan via diplomatpost till Moskva. De hade "gett en inriktning åt mitt inre liv" och i Gramscis fängelsecell utgjort fortsättningen på hans liv som revolutionär.

* * *

Ett visst försvar behöver kanske ges för den illa balanserade och schematiska karaktären hos denna levnadsteckning och för dess ofrånkomliga luckor. Vi beslöt från början att det inte skulle göras någon allmän tolkning av Gramscis *Fängelseanteckningar* eller något försök att diskutera innebörden av hans tänkande för marxismen som helhet. Gramsci har kanske mer än någon annan marxistisk skribent sedan Lenin lidit av partiska tolkningar både från anhängare och motståndare. *Fängelseanteckningarna*, lästa seriöst och i all sin sammansatthet, är det bästa motgiftet mot detta. Vi menade också att vi med tanke på det begränsade utrymmet borde undvika att upprepa vad som redan finns på engelska, i synnerhet biografierna av Fiori och Cammett. Vi fann det ofrånkomligt att prioritera Gramscis centrala erfarenhet som revolutionär: klasskampen i Turin, bildandet av Italiens kommunistiska parti, fascismens uppkomst och konsolidering, de strategidebatter som under dessa år förekom i PCI och Komintern. Det var naturligtvis om dessa centrala politiska erfarenheter som Gramsci kunde skriva minst öppet i fängelset, med resultatet att de avsnitt i *Anteckningarna* där han diskuterar fascismen eller den kommunistiska strategin är ofrånkomligen dunkla och undflyende. Som en nödvändig bas för tolkningen av dessa avsnitt ska man förstå de politiska erfarenheter som *Fängelseanteckningarna* är en kommentar till och frukt av. Även i en allmännare mening kan man förstå hela det intellektuella företaget som *Anteckningarna* representerar endast i förhållande till Gramscis tidigare politiska erfarenhet, och först en förståelse av den erfarenheten gör det möjligt att skilja mellan utveckling och kritisk omvärdering av tidigare ståndpunkter.

Vi har försökt att förmedla något av dimensionen hos ledarna för PCI under dess första år, ett parti som kanske inte hade någon motsvarighet i Tredje internationalens övriga partier under denna tid. Vi har försökt visa att ingen av dem hade monopol på korrekta ståndpunkter – och hur kunde de ha haft det när partiet bildades *efter* nederlaget för det revolutionära uppsving som följde på oktoberrevolutionen och första världskriget, och när dess grundande inom två år följdes av det fascistiska maktövertagandet, vilket gjorde att dess erfarenhet i själva verket var en lång och bittert utkämpad försvarskamp mot synnerligen dåliga odds? Vi har försökt visa att Tasca gjorde en mera realistisk bedömning än både vänstern och centern om fascismens

fulla innebörd, och att Bordiga hade en tidigare och rikare förståelse än både centern och högern av implikationerna för de enskilda kommunistpartierna av händelserna i Sovjet och inom Internationalen i allmänhet. Vi har också försökt visa hur Gramsci under den korta tid som han ledde PCI framgångsrikt bekämpade såväl Bordigas maximalism, sekterism och ekonomism som Tascas pessimism, ”likvidationism” och kulturalism samtidigt som han försökte utveckla en sant leninistisk politisk praktik – både i linje med partiets egna normer och förmågan att reagera på massornas spontana aktivitet. Både Bordiga och Tasca misslyckades med att förstå det dialektiska förhållandet mellan förtruppssparti och massspontanitet. Bordiga såg partiet som en elit som framför allt måste vakta sina ”rena” principer för all besmittning medan Tasca aldrig förstod den kvalitativa skillnaden mellan det leninistiska partiet och den andra internationalens partier. Dessutom förenades båda 1919-20 av sin miss-tänksamhet mot fabriksråden. Gramscis strategi kretsade däremot helt kring skapandet av arbetarklassens och böndernas oberoende klassorganisationer – i kontinuitet med *Ordine Nuovos* uppfattningar men nu i dialektiskt förhållande till ett förtruppssparti som ensamt kunde organisera maktövertagandet och kampen för revolutionen inom klassorganismerna. Det är mot den bakgrunden som *Fängelseanteckningarna* måste läsas.